

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Павлега Олена Сергіївна

УДК: 316.74:[378.2+001]:174.7(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

СОЦІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. С. Павлега

Науковий керівник:

Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук, професор.

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Павлега О. С. Соціологічна методологія у соціальній політиці: вітчизняний досвід та перспективи використання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

У роботі виявлено особливості та перспективи застосування соціологічної методології у соціальній політиці.

В рамках обґрунтування теоретичних основ дослідження соціальної політики розглянуто психолого орієнтований підхід до її аналізу, гуманістичну теорію соціальної політики. Здійснено дослідження можливостей різних моделей соціальної політики, зокрема рольової моделі, соціально орієнтованої моделі, екологічної моделі тощо. Аналіз переваг та недоліків зазначених моделей надав можливість обґрунтувати доцільність використання системної методології для використання потенціалу соціологічного знання у розробці та реалізації соціальної політики.

Зазначено, що в якості узагальненої мети соціальної політики може розглядатися побудова соціальної держави. При цьому соціальна політика виступає системою регулятивних, управлінських, організаційних заходів держави, які спрямовані на встановлення та регулювання у суспільстві певної системи соціальних відносин.

Формування соціальної держави пов'язано із забезпеченням прав людини. Показано, що в теоретичному ракурсі існує кілька концепцій щодо прав людини, які можуть бути покладені в основу соціальної політики:

ліберально-демократична, соціал-демократична (скандинавська) та консервативна.

Аналіз соціальної політики як механізму консолідації суспільства дозволив розробити авторську класифікацію соціальних політик, що використовуються державами за засобами забезпечення консолідації суспільства: соціальна політика, яка базується на деструктивних методах консолідації суспільства; соціальна політика, яка базується на конструктивних методах консолідації суспільства; нестабільна в методах консолідації суспільства соціальна політика.

Показано, що основною метою соціальної політики держави є забезпечення сталого функціонування та розвитку суспільства, здобуття суспільної злагоди, соціальної цілісності та стабільності, гідного рівня життя людей. Стратегічним завданням соціальної політики є запобігання негативним соціальним явищам, зокрема зниженню добробуту населення та забезпечення зростання інтегрального показника людського розвитку.

Досягнення мети соціальної політики здійснюється завдяки виконанню соціальних функцій, до яких відносяться: економічна (підтримка різних видів економічної діяльності), політична (розвинення соціально-економічних передумов для збереження політичної стабільності в суспільстві) і стратегічна (створення соціально-економічних умов для збереження і поліпшення «людського капіталу», забезпечення необхідного рівня життя для всіх верств населення, доступу до якісного медичного та освітнього обслуговування, культурних цінностей).

Сутнісні характеристики соціальної політики, її функції та завдання визначають основні напрямки її формування. До них віднесено: політика доходів населення; політика в сфері праці та трудових відносин, яка орієнтується на оплату та охорону праці, рівень зайнятості, соціальне страхування тощо; соціальна підтримка та захист непрацездатних і незаможних верств, що передбачає соціальне обслуговування, пенсійне забезпечення, соціальні гарантії тощо; розвиток галузей соціальної сфери:

науки, освіти, культури, фізичної культури і спорту та основної - охорони здоров'я; соціально-екологічна політика; політика в галузі розвитку інфраструктури: будівництво й обслуговування доріг, транспортної мережі, зв'язку, житлового господарства, торгівельного й побутового обслуговування; міграційна політика, яка фокусується на зовнішній та внутрішній трудовій міграції, вимушеній міграції, захисті прав та інтересів співвітчизників за кордоном тощо; політика щодо певних категорій населення: молодіжна та сімейна політика, а також політика щодо осіб похилого віку та людей з інвалідністю тощо.

Зазначено, що соціальна політика здійснюється різними суб'єктами, взаємодія між якими формує систему соціально-правових відносин. До таких суб'єктів традиційно належить держава і її відповідні органи (наприклад, державні органи соціального захисту) та громадяни. Зазначено, що в умовах формування соціальної держави та руху до громадянського суспільства в Україні коло таких суб'єктів розширюється. Такі тенденції відповідають концепції «демократії співучасті», яка виникла як органічне доповнення до представницької демократії.

Соціально-правові відносини, які формуються при взаємодії соціальних суб'єктів, різняться за напрямками здійснення соціальної політики та визначають перелік показників їхнього виміру. Базовими показниками при цьому є рівень і якість життя.

Для виміру результативності соціальної політики як системи загальноновизнаним є використання відповідних індексів та показників, які дозволяють здійснювати компаративний аналіз цієї результативності у міжнародному контексті. Провідне місце серед них посідає індекс людського розвитку, що складається з трьох показників: тривалості життя, рівня освіти населення і середньодушового доходу. Обґрунтовано доцільність використання для оцінки результативності соціальної політики як об'єктивних, так і суб'єктивних показників, які пов'язані з використанням

соціологічних досліджень щодо різних аспектів життєдіяльності груп населення.

Доведено, що системність соціальної політики визначає необхідність аналізу суспільства з позицій системного підходу, що сприятиме підвищенню ефективності соціальної політики. Продemonстровано, що задля вирішення цього завдання важливим є використання потенціалу соціологічного знання. Так, соціологічний погляд на соціальну структуру населення (як суб'єкта соціально-правових відносин у сфері соціальної політики) дозволяє обирати відповідну модель угруповання і класифікації та запроваджувати відповідні показники для аналізу. Можливості такого ракурсу базуються, преш за все, на існуванні класового та стратифікаційного підходів до угруповання населення.

Продemonстровано, що важливим аспектом соціальної політики є аналіз соціальних відносин, які формуються між різними соціальними групами та прошарками населення.

Важливим методологічним підґрунтям у формуванні та реалізації соціальної політики є визначення концептуальних основ соціального розвитку в цілому та соціальних змін, зокрема. Аналіз сутності цих феноменів та підходів до їх визначення довів, що поняття «соціальний розвиток» використовується для позначення стану змін процесів, а саме вдосконалення, поліпшення, ускладнення, регресії та інших.

Показано, що потенціал використання соціологічного знання як методологічної бази для формування соціальної політики міститься також у використанні соціологічного змісту таких категорій, як «соціальна поведінка» та «соціальні цінності», «соціальні механізми» та «соціальні інститути», «соціальна дія» та «соціальна взаємодія» тощо.

Окрему увагу приділено принципам та тенденціям сучасного суспільного розвитку, а також інноваційним соціальним процесам. Показано, що впровадження інновацій має на меті перетворення всього комплексу особистісних засобів суб'єкта, які забезпечують не тільки адаптацію до

швидкоплинної соціальної реальності, але й можливість впливу на неї (за В. Чупровим). Зауважено, що соціальні інновації є підсумком генерації нових ідей і уявлень окремих людей про те, як вони можуть розвинути соціальні стосунки та співпрацю з метою досягнення однієї або декількох суспільних цілей.

Розгляд упровадження інновацій розглянуто крізь призму теорії соціальних змін. Показано, що цей соціальний процес може стикатися із супротивом, який пов'язаний із прагненням соціальної системи до стабільності та інтегрованості складових. Саме тому при впровадженні інновацій у соціальну політику важливим є саме системний погляд на ризики та переваги цих процесів.

Підкреслено, що вітчизняний досвід упровадження соціальних інновацій до сфер життєдіяльності суспільства є досить обмеженим.

Соціологічний аналіз трансформації ціннісних орієнтацій різних верств населення, динаміки політичних преференцій, соціального статусу, соціальної мобільності тощо не тільки надає інформацію про певний стан суспільної свідомості та поведінки, але й може мати помітний вплив на формування соціальної політики та моніторинг її впровадження. Велике значення в цьому напрямку має можливість диверсифікації соціологічних даних відносно різних груп населення.

Визначено недоліки використання соціологічної інформації, отриманої через вивчення громадської думки, які обумовлені швидкоплинністю та мінливістю громадської думки, яка легко піддається маніпуляціям з боку третіх осіб; ризиком свідомих або несвідомих фальсифікацій даних; зрештою, неготовністю, небажанням населення брати участь в обговоренні тих чи інших питань тощо.

Ефективне використання соціологічної інформації у соціальній політиці передбачає безпосередню участь різних суб'єктів. Тому особливий потенціал закладено у залученні експертів до збору та вивчення соціологічної інформації, оцінки поточної ситуації та перспектив розвитку соціальної

політики. Експертне опитування, здійснене автором у цьому аспекті, дозволило констатувати, що більше половини експертів використовують дані соціологічних досліджень у ході реалізації соціальної політики щодо надання соціальних послуг населенню та вивчення ступеня задоволеності ними. Третина експертів використовують у своїй діяльності лише статистичні дані, а десята частина, окрім проведення власних досліджень, використовує соціальні та соціально-економічні показники.

Важливий потенціал у забезпеченні соціологічною інформацією суб'єктів соціальної політики має аналіз документів як засіб отримання інформації. У контексті значущості соціальних прав людини автором було здійснено контент-аналіз записів у соціальних мережах із використанням програми «Social Mention». Дані свідчать, що тема соціальних прав людини не надто часто обговорюється у повсякденному житті, що не сприяє залученості громадян до обговорення питань формування та реалізації соціальної політики.

Показано, що управління соціальними процесами є різновидом соціального управління, завданням якого є забезпечення реалізації потреб розвитку суспільства та його підсистем. Зміст цього виду управління полягає в створенні критеріїв і показників соціального розвитку суспільства, відокремленні в ньому соціальних проблем, розробці та застосуванні методів їхнього вирішення, в досягненні запланованих станів і параметрів соціальних процесів та відносин. Управління соціальним розвитком має багатоступеневу та багаторівневу структуру зі специфічними функціями, критеріями, методами на кожному рівні. Розробка, поліпшення стану та здійснення соціальної політики, направленої на забезпечення соціально-економічного прогресу, підвищення якості добробуту, поліпшення умов праці та побуту людей, подальший розвиток демократії є однією з функцій управління соціальними процесами.

На практиці в рамках соціального управління використовується комплекс взаємопов'язаних методів і засобів, які відповідають характеру

об'єкта й поставлених завдань, що забезпечує максимальну ефективність управління соціальним розвитком. При дослідженні соціальних процесів та явищ використовуються показники двох типів: а) реальний, що характеризує даний процес або явище; б) нормативний, у порівнянні з яким визначається відповідність науково обґрунтованим вимогам, для чого використовуються різні види інформації, вимогами до якої є достовірність, різнобічність та регулярна періодичність. Показано, що для отримання інформації за цими показниками можливо використовувати різні джерела інформації, у тому числі й соціологічні дослідження.

Визначено, що диверсифікація суб'єктів, залучених до управління соціальним розвитком, дозволить сконцентрувати увагу на забезпеченні та підтримці балансу державної та регіональної соціальної політики, що перш за все включає діалектичний взаємозв'язок соціальної політики різного рівня; здійснення моніторингу та оцінки регіональної соціальної політики для попередження та реалізації превентивних заходів щодо соціальної безпеки; вдосконалення підзаконних актів у регіонах і, як наслідок, внесення змін до чинного законодавства для підвищення рівня відповідальності суб'єктів соціальної політики; механізми забезпечення соціальних стандартів та гарантій; підвищення інвестиційної діяльності; соціологічний моніторинг тощо.

Визначено основні протиріччя між цілями соціальної політики в її окремих напрямках та реальними показниками, які досягаються в цій царині, а також між цілями соціальної політики та потребами населення. Позначено, що проблемними є показники рівня безробіття, рівня життя, медичного обслуговування та інші.

Узагальнення проблемних зон у результатах упровадження соціальної політики в Україні дозволило зробити висновок про зниження рівня задоволеності населення власним рівнем життя до 17,0%, наближення до 80,0% частки бідних серед населення України тощо. Поряд з цим, результати соціологічних досліджень дозволили виокремити коло тенденцій та

характеристик щодо результатів соціальної політики у переломленні до окремих соціальних груп, що є важливим для корегування соціальної політики.

Особливий потенціал для діагностики соціальної політики закладено у позиціях політичних суб'єктів її формування та реалізації: акцентування на тих чи інших напрямках у програмах їхньої діяльності дає можливість схарактеризувати перспективи соціальної політики. У результаті порівняльного контент-аналізу передвиборчих програм політичних партій та політиків виявлено, що проблема соціальної політики набуває більшої популярності у програмах політичних партій. Однак у цій царині зберігається декларативність. Найчастіше звертається увага на зв'язок соціальної політики з економічним становищем та певними заходами в цій сфері; основна проблематика програмних документів пов'язана з процесом децентралізації та проблемами корупції; теми освіти та охорони здоров'я залишаються другорядними.

Таким чином, поєднання соціологічної та статистичної інформації дозволяє отримати більш точний опис необхідних змін у соціальній політиці.

Ключові слова: соціологія, соціальна політика, соціально-правові відносини, соціальний розвиток суспільства, соціологічна інформація.

ABSTRACT

Pavlega O. S. Sociological methodology in social policy: domestic experience and prospects of using. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Sociology: Speciality 22.00.04 – Special and Branch Sociologies (Sociology). – Odessa I.I. Mechnikov National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine; V. N. Karazin Kharkiv National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The peculiarities and prospects of application of sociological methodology in social policy are revealed in the work.

Within the framework of substantiation of theoretical bases of research of social policy the psychologically oriented approach to its analysis, the humanistic theory of social policy is considered. A study of the possibilities of different models of social policy, in particular the role model, socially oriented model, environmental model, etc. Analysis of the advantages and disadvantages of these models provided an opportunity to justify the feasibility of using a systematic methodology to use the potential of sociological knowledge in the development and implementation of social policy.

It is noted that the construction of a welfare state can be considered as a generalized goal of social policy. At the same time, social policy is a system of regulatory, managerial, organizational measures of the state, which are aimed at establishing and regulating in society a certain system of social relations.

The formation of the welfare state is connected with the provision of human rights. It is shown that in a theoretical perspective there are several concepts of human rights that can be the basis of social policy: liberal-democratic, social-democratic (Scandinavian) and conservative.

The analysis of social policy as a mechanism of consolidation of society allowed to develop the author's classification of social policies used by the states

on means of maintenance of consolidation of society: social policy which is based on destructive methods of consolidation of society; social policy based on constructive methods of consolidating society; unstable in the methods of consolidation of society social policy.

It is shown that the main purpose of the social policy of the state is to ensure the sustainable functioning and development of society, achieving social harmony, social integrity and stability, a decent standard of living. The strategic task of social policy is to prevent negative social phenomena, in particular to reduce the welfare of the population and ensure the growth of an integrated indicator of human development.

Achieving the goal of social policy is carried out by performing social functions, which include: economic (support for various economic activities), political (development of socio-economic preconditions for maintaining political stability in society) and strategic (creating socio-economic conditions for maintaining and improving "human capital", ensuring the necessary standard of living for all segments of the population, access to quality medical and educational services, cultural values).

The essential characteristics of social policy, its functions and tasks determine the main directions of its formation. These include: income policy; policy in the field of labor and labor relations, which focuses on pay and labor protection, employment, social insurance, etc .; social support and protection of the disabled and poor, which includes social services, pensions, social guarantees, etc .; development of branches of the social sphere: science, education, culture, physical culture and sports and the main - health care; socio-environmental policy; infrastructure development policy: construction and maintenance of roads, transport network, communications, housing, trade and consumer services; migration policy, which focuses on external and internal labor migration, forced migration, protection of the rights and interests of compatriots abroad, etc .; policies for certain categories of the population: youth and family policies, as well as policies for the elderly and people with disabilities, etc.

It is noted that social policy is carried out by different actors, the interaction between which forms a system of social and legal relations. Such entities traditionally include the state and its relevant bodies (for example, state social protection bodies) and citizens. It is noted that in the context of the formation of the welfare state and the movement towards civil society in Ukraine, the range of such entities is expanding. Such tendencies correspond to the concept of "participatory democracy", which emerged as an organic complement to representative democracy.

Socio-legal relations, which are formed in the interaction of social actors, differ in the direction of social policy and determine the list of indicators of their measurement. The basic indicators are the level and quality of life.

To measure the effectiveness of social policy as a system, it is generally accepted to use appropriate indices and indicators that allow for a comparative analysis of this effectiveness in the international context. The leading place among them is occupied by the index of human development, which consists of three indicators: life expectancy, level of education and per capita income. The expediency of using both objective and subjective indicators related to the use of sociological research on various aspects of the life of groups of the population to assess the effectiveness of social policy is substantiated.

It is proved that the systematization of social policy determines the need to analyze society from the standpoint of a systemic approach, which will increase the effectiveness of social policy. It has been shown that in order to solve this problem it is important to use the potential of sociological knowledge. Thus, the sociological view of the social structure of the population (as a subject of social and legal relations in the field of social policy) allows you to choose the appropriate model of grouping and classification and introduce appropriate indicators for analysis. The possibilities of such a perspective are based, first of all, on the existence of class and stratification approaches to population grouping.

It is demonstrated that an important aspect of social policy is the analysis of social relations that are formed between different social groups and segments of the population.

An important methodological basis for the formation and implementation of social policy is to determine the conceptual foundations of social development in general and social change in particular. Analysis of the essence of these phenomena and approaches to their definition proved that the concept of "social development" is used to denote the state of change of processes, namely improvement, improvement, complication, regression and others.

It is shown that the potential of using sociological knowledge as a methodological basis for the formation of social policy is also contained in the use of sociological content of such categories as "social behavior" and "social values", "social mechanisms" and "social institutions", "social action" and social interaction", etc.

Particular attention is paid to the principles and trends of modern social development, as well as innovative social processes. It is shown that the introduction of innovations aims to transform the whole complex of personal means of the subject, which provide not only adaptation to the fleeting social reality, but also the possibility of influencing it (according to V. Chuprov). It is noted that social innovations are the result of generating new ideas and ideas of individuals about how they can develop social relations and cooperation in order to achieve one or more social goals.

Consideration of the introduction of innovations is considered through the prism of the theory of social change. It is shown that this social process can face resistance, which is associated with the desire of the social system for stability and integration of components. That is why when implementing innovations in social policy, it is important to have a systematic view of the risks and benefits of these processes.

It is emphasized that the domestic experience of introducing social innovations into the spheres of society is quite limited.

Sociological analysis of the transformation of value orientations of different segments of the population, the dynamics of political preferences, social status, social mobility, etc. not only provides information about a certain state of public consciousness and behavior, but can have a significant impact on social policy formation and monitoring. Of great importance in this direction is the possibility of diversification of sociological data on different groups of the population.

The disadvantages of using sociological information obtained through the study of public opinion, which are due to the ephemerality and variability of public opinion, which is easily manipulated by third parties; the risk of conscious or unconscious falsification of data; in the end, unpreparedness, unwillingness of the population to participate in the discussion of certain issues, etc.

The effective use of sociological information in social policy involves the direct participation of various actors. Therefore, a special potential lies in the involvement of experts in the collection and study of sociological information, assessment of the current situation and prospects for social policy. The expert survey conducted by the author in this aspect revealed that more than half of the experts use the data of sociological research in the implementation of social policy to provide social services to the population and study the degree of satisfaction with them. One third of experts use only statistical data in their work, and one tenth, in addition to conducting their own research, use social and socio-economic indicators.

The analysis of documents as a means of obtaining information has an important potential in providing sociological information to social policy actors. In the context of the importance of social human rights, the author conducted a content analysis of records on social networks using the program "Social Mention". The data show that the topic of social human rights is not discussed too often in everyday life, which does not contribute to the involvement of citizens in the discussion of the formation and implementation of social policy.

It is shown that the management of social processes is a kind of social management, the task of which is to ensure the implementation of the needs of

society and its subsystems. The content of this type of management is to create criteria and indicators of social development of society, the separation of social problems, development and application of methods for solving them, to achieve the planned states and parameters of social processes and relations. Management of social development has a multilevel and multilevel structure with specific functions, criteria, methods at each level. Development, improvement and implementation of social policy aimed at ensuring socio-economic progress, improving the quality of welfare, improving working and living conditions, further development of democracy is one of the functions of managing social processes.

In practice, social management uses a set of interrelated methods and tools that correspond to the nature of the object and the tasks, which ensures maximum efficiency of social development management. In the study of social processes and phenomena, two types of indicators are used: a) real, which characterizes this process or phenomenon; b) normative, in comparison with which compliance with scientifically substantiated requirements is determined, for which different types of information are used, the requirements for which are reliability, versatility and regular periodicity. It is shown that to obtain information on these indicators it is possible to use various sources of information, including sociological research.

It is determined that the diversification of actors involved in the management of social development will allow to focus on ensuring and maintaining the balance of state and regional social policy, which primarily includes the dialectical relationship of social policy at different levels; monitoring and evaluation of regional social policy to prevent and implement preventive measures on social security; improvement of bylaws in the regions and, as a consequence, amendments to the current legislation to increase the level of responsibility of social policy actors; mechanisms for ensuring social standards and guarantees; increase of investment activity; sociological monitoring, etc.

The main contradictions between the goals of social policy in its separate directions and the real indicators that are achieved in this area, as well as between the goals of social policy and the needs of the population are identified. It is noted

that the indicators of unemployment, living standards, medical care and others are problematic.

The generalization of problem areas as a result of the implementation of social policy in Ukraine allowed us to conclude that the level of satisfaction of the population with their own standard of living to 17.0%, approaching 80.0% of the poor among the population of Ukraine and so on. In addition, the results of sociological research have identified a range of trends and characteristics of the results of social policy in the refraction to individual social groups, which is important for the adjustment of social policy.

A special potential for the diagnosis of social policy lies in the positions of political actors in its formation and implementation: the emphasis on certain areas in the programs of their activities makes it possible to characterize the prospects of social policy. As a result of a comparative content analysis of the election programs of political parties and politicians, it was found that the problem of social policy is becoming more popular in the programs of political parties. However, declarativeness remains in this area. Most often, attention is paid to the connection of social policy with the economic situation and certain measures in this area; the main issues of the program documents are related to the decentralization process and corruption issues; education and health issues remain secondary.

Thus, the combination of sociological and statistical information allows to obtain a more accurate description of the necessary changes in social policy.

Keywords: sociology, social policy, social and legal relations, sociological methodology, social development of society, sociological information.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Павлега Е. С. Социальная политика в контексте прав человека. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Соціологія і політичні науки. 2013. Т. 18, Вип. 3(19). С. 98-102.
2. Павлега О. С. Предмет та об'єкт соціології соціальної політики. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2015. Вип. 9. С. 86-93.
3. Павлега Е. С. Социальная структура общества и адресный характер социальной политики. *Наукові праці* : науково-методичний журнал. Серія: Соціологія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Т. 244. Вип. 232. С. 85-89.
4. Павлега О. С. Права людини як складова частина соціальної політики. *Перспективи*. Соціально-політичний журнал. Серія : філософія. 2015. № 2(64). С. 76-82.
5. Павлега О. С. Соціальна політика як політика держави в сфері соціальних відносин. *Релігія та Соціум*. Міжнародний часопис. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. № 1-2 (33-34). С.58-64.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

6. Pavlega O. S. The modern methodology of social policy in Ukraine. *Nauka i studia. Psychologia i socjologia filologiczne nauki*. 2015. № 7(138). P. 5-10

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Павлега Е. С. Права человека как ценностные ориентиры социальной политики. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : Четверта міжнародна науково-практична конференція, 17 листопада 2014 р., м. Одеса, 2014. С. 85-87.

8. Павлега О. С. Соціальна політика як політика держави в сфері соціальних відносин. *Китай – Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва* : Міжнародна науково-практична конференція, 27-28 травня 2019 р., м. Одеса, 2019. С. 168-176.

9. Павлега О. С. Поняття і сутність соціально-правових відносин. *Ольвійський форум – 2019: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : XIII Міжнародна науково-практична конференція, 6-9 червня 2019 р., м. Миколаїв, 2019. С. 34-36.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	11
1.1 Теоретичні підходи до аналізу соціальної політики та її моделей	11
1.2 Сутність та основні напрямки сучасної соціальної політики	37
1.3 Суб'єкти забезпечення та показники результативності соціальної політики у сучасному суспільстві.....	52
Висновки до розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	65
2.1 Системність соціальної політики та її методологічний супровід	65
2.2 Аналіз соціальних процесів у формуванні соціальної політики.....	78
2.3 Потенціал соціологічної інформації в соціальній політиці	90
Висновки до розділу 2.....	111
РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ СУСПІЛЬСТВА ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	113
3.1 Управління соціальним розвитком як завдання соціальної політики .	113
3.2 Основні протиріччя реалізації вітчизняної соціальної політики та можливості соціологічної методології в їх діагностиці та подоланні	124
Висновки до розділу 3.....	176
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184

ДОДАТКИ:

Додаток А. Список праць, опублікованих за темою
дисертації

Додаток Б. Відомості про апробацію результатів дисертації

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Трансформаційні процеси, що мають місце в усіх сферах українського суспільства протягом останніх десятиліть, зокрема в політичній, економічній, правовій, духовній та інших, стимулюють зміни у соціальному просторі суспільних взаємодій та якостях соціальних взаємовідносин, що вимагає модернізації методології їх аналізу.

Поряд з цим, у сучасному суспільстві процеси диференціації стрімко змінюють і соціальних суб'єктів, а факторами, що сприяють цим процесам, є глобалізаційні впливи в економіці, політиці, розвиток інформаційних технологій тощо. Вони стимулюють появу значного кола «стандартів» життєдіяльності, які не завжди відповідають українським реаліям та народжують протиріччя в соціальних взаємовідносинах різних груп населення.

Суспільство вимушено адаптуватися до нових умов соціальної реальності та змінювати власні системоутворюючі компоненти регулювання соціальних відносин. Народження нових характеристик у соціальних відносинах стимулює різновекторні наслідки, що потребує відповідної діяльності щодо мінімізації негативних впливів, які вони можуть мати для соціальних суб'єктів у суспільстві.

Серед таких провідних механізмів виступає соціальна політика. Вона охоплює усі аспекти життєдіяльності суспільства і є чинником його солідаризації та консолідації. Але в умовах різновекторного глобалізаційного впливу вона може стати і чинником його дезінтеграції. Сприяти мінімізації такої тенденції може системний підхід до формування та реалізації соціальної політики, який ґрунтується на використанні соціологічної методології. Саме тому кристалізація таких можливостей є важливим завданням соціологічної науки.

З соціальною політикою пов'язано виявлення, аналіз та вирішення найгостріших для суспільства проблем. Йдеться не лише про окремі її елементи, які спрямовані на соціальний захист населення, а мається на увазі

весь комплекс дій, що передбачається соціальною політикою та що регулюють всю сукупність відповідних відносин, зокрема пов'язаних з рівністю та нерівністю тощо. За таких умов, науковий, зокрема соціологічний, аналіз основних принципів, ключових напрямків, можливостей корегування або докорінних змін у суспільстві завдяки соціальній політиці надзвичайно актуалізується та потребує глибокої та всебічної розробки.

Основною метою соціальної політики є підвищення рівня та якості життя населення. Серед ключових завдань соціальної політики можна виділити наступні: забезпечення людині протягом життя відповідних умов існування та розвитку; створення умов для функціонування сім'ї як первинного осередку суспільства; забезпечення економічної безпеки, надійного захисту конституційних прав і свобод громадян; забезпечення ефективного захисту населення: підвищення якості соціального захисту населення, охорони здоров'я, культури, забезпечення житлом, поліпшення демографічної ситуації [145].

Сьогодні практично всі аспекти соціальної політики потребують ревізії, зваженого аудиту та серйозного теоретико-методологічного обґрунтування, зокрема рівень і якість життя населення України. У цьому контексті одним із найважливіших питань є аналіз ролі соціологічної інформації для формування та моніторингу соціальної політики держави.

Зазначимо, що поняття «соціальна політика» є достатньо розробленим у науковому дискурсі. Дослідження сутності, особливостей та проблем соціальної політики є ваговою часткою наукового надбання вітчизняних та зарубіжних соціологів. Визначаючи соціальну політику, деякі зарубіжні вчені (У. Росту, Т. Стоунвер) та українські науковці (П. Шевчук, Е. Лібанова) акцентують увагу на економічному складнику соціальної політики в зв'язку з тим, що вирішення соціальних проблем впливає на економічний стан населення. Особливостям формування соціальної політики в сучасних умовах присвячено роботи В. Вербеця, Н. Коваліско, К. Михайлової, В. Полторака, О. Стрельникової та інших. Новітні механізми формування та реалізації соціальної політики проаналізовано в роботах В. Бабкіна, В. Буреги, В. Ворони,

Є. Головахи, Л. Кормич, С. Наумкіної, О. Новікової, П. Павленка, Н. Паніної, Ю. Римаренка, Ю. Саєнка, А. Сіленко, В. Скуратівського, І. Слепенкової, П. Шевчук, Д. Шелеста, В. Щербини та інших. Окремі дослідники, вивчаючи соціальну політику, акцентують увагу на ролі особистості та правах людини (Г. Осадча, В. Полторак, В. Петров та ін.). Значна частина досліджень українських авторів присвячена питанням формування соціального захисту та соціального страхування як основних ланок соціальної політики, їхньої сутності та змісту (В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова, П. Шевчук, В. Полторак та ін.). Значний доробок щодо інноваційного потенціалу соціології та її методів є в роботах Р. Арона, П. Бурдьє, М. Вебера, Е. Гіденса, Е. Дюркгейма, Р. Мертон, Т. Парсонса, П. Сорокіна, П. Штомпки, Ю. Хабермаса та ін.

Поряд з цим, треба зазначити, що ні в зарубіжній, ні у вітчизняній соціології не приділяється достатньо уваги вивченню особливостей застосування потенціалу соціологічної методології у соціальній політиці. Вирішення такого завдання дасть змогу оцінити реальний стан та перспективи її розвитку.

Таким чином, наукове завдання полягає у вирішенні протиріччя між потребою у системному інформаційному супроводі формування та реалізації соціальної політики, залученням до цих процесів широкого кола соціальних суб'єктів та наявними ресурсами та практиками вирішення цих завдань.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є виявлення особливостей та перспектив застосування соціологічної методології у соціальній політиці України.

Досягнення мети передбачало розв'язання таких завдань:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження соціальної політики;
- визначити показники результативності та суб'єктів здійснення соціальної політики;

- визначити роль соціологічної методології у формуванні та реалізації соціальної політики;
- продемонструвати потенціал використання соціологічної інформації у розробці та впровадженні соціальної політики;
- визначити евристичний потенціал соціології соціальної політики як теорії середнього рівня;
- виявити основні протиріччя у реалізації соціальної політики України на сучасному етапі розвитку суспільства;
- розкрити діагностичний потенціал соціологічної методології у формуванні та реалізації соціальної політики.

Об’єкт дослідження – державна соціальна політика.

Предмет дослідження – досвід та особливості використання соціологічної методології у соціальній політиці в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань у дисертаційному дослідженні використано сукупність загальнонаукових і соціологічних методів: аналіз та синтез (при розгляді основних напрямків соціальної політики та можливостей методів соціології у діагностиці соціальних процесів, які складають фокус її застосування), методи узагальнення (при розкритті потенціалу використання результатів соціологічних досліджень у рамках соціальної політики) та порівняння (при дослідженні протиріч у реалізації соціальної політики, а також для співставлення показників розвитку України зі світовими тенденціями у соціальній сфері, для аналізу динаміки показників соціального розвитку України та для співставлення змістовних параметрів програм політичних партій та політиків щодо соціальної політики), історичний метод (при дослідженні сутності соціальної політики та її моделей).

Для збору первинної соціологічної інформації використано метод експертного опитування та метод аналізу документів, зокрема контент-аналіз.

Серед методів обробки та аналізу емпіричних даних було застосовано методи групування та класифікації.

Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження є системний підхід та структурно-функціональна методологія (Т. Парсонс), що дозволило розглядати соціальну політику як системний феномен зі складовими, що визначають його системну якість. Для аналізу складових соціальної політики використано праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі соціології, а також формування та реалізації соціальної політики, зокрема теоретичні доробки В. Бідан, Б. Дикона, Е. Лібанової, А. Сергієнко, В. Скуратівського, Г. Осадчої, В. Полторака, П. Шевчук та інших.

Емпіричну базу дисертації склали дані авторських досліджень: експертне опитування щодо питань використання соціологічної методології в соціальній політиці (n= 42, 2019 р.); контент-аналіз передвиборчих програм політичних партій та кандидатів у депутати на парламентських виборах в Україні щодо пріоритетів соціальної політики, що декларуються (n=12, 2012 р., n=20, 2017 р.); контент-аналіз соціальних мереж Friend Feed, Facebook, Ntwitter, Digg, Youtube, Google, Photobank, Reddit, Topix, Photobucket щодо питань прав людини та соціальної політики (кількість записів – 1000).

У роботі також здійснено вторинний аналіз даних загальнонаціонального дослідження, проведеного Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» за участі авторки (n=2000, 2017 р.), даних соціологічних опитувань, здійснених іншими соціологічними центрами України (посилання на них наведено у тексті). У роботі використано матеріали державної та регіональної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає у розв'язанні важливого завдання в рамках соціології управління та теорії соціальної політики, а саме окреслено можливості використання соціологічної методології в реалізації та підвищенні ефективності соціальної політики.

Уперше:

- визначено ключові напрямки застосування соціологічної методології у формуванні та реалізації соціальної політики шляхом використання

соціологічних інструментів для окреслення тенденцій соціальних процесів та їхньої факторної обумовленості;

- концептуально обґрунтовано необхідність виділення окремої спеціальної соціологічної теорії - соціології соціальної політики, яка має методологічне та методичне значення для забезпечення державного управління у сфері соціальної політики;

- на основі результатів авторського аналізу ліберальної, колективістської та традиційної концепцій прав людини розроблено авторську класифікацію типів соціальної політики, що використовуються державами за засобами забезпечення консолідації суспільства: соціальна політика, яка базується на деструктивних методах консолідації суспільства; соціальна політика, яка базується на конструктивних методах консолідації суспільства; соціальна політика, яка нестабільна в методах консолідації суспільства;

удосконалено:

- характеристику можливостей використання соціологічних методів у формуванні соціальної політики при отриманні та аналізі емпіричної інформації, зокрема опитувань громадської думки (для визначення відповідності завдань соціальної політики потребам населення, результативності складових соціальної політики), аналізу документів (для пошуку розбіжностей в наявній інформації щодо результативності здійснення соціальної політики за основними складовими) та експертних опитувань (для визначення пріоритетних напрямків здійснення соціальної політики та факторів впливу на їхню результативність);

дістало подальшого розвитку:

- характеристика соціальної політики та протиріч, які супроводжують її впровадження (між цілями та результатами, між цілями та потребами, між результатами та потребами).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Її основні висновки та положення наукової новизни отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовані на міжнародних конференціях: «Харківські соціологічні читання» (м. Харків, 2014 р.); «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (м. Одеса, 2014 р.); VIII Львівському соціологічному форумі «Сучасний український соціум: доцентрові та відцентрові тенденції» (м. Львів, 2014 р.); IX Львівському соціологічному форумі «Сучасне українське суспільство: у пошуках нових форм солідарності» (м. Львів, 2015 р.); «Сучасне українське суспільство: цінності та смисли сучасних соціальних практик» (м. Одеса, 2016 р.); «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки» (м. Одеса, 2016 р.); X Ювілейному Львівському соціологічному форумі «Змінність соціальних просторів крізь соціологічного оптику: прояви, контексти, можливості» (м. Львів, 2016 р.); «Китай – Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва.» (м. Одеса, 2019 р.); «Транскордонне співробітництво країн центрально-східної Європи» (м. Одеса, 2019 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Український південь: сучасні соціокультурні виклики регіону та тенденції змін» (м. Миколаїв, 2019 р.); на тридцятій науковій сесії наукового товариства ім. Шевченка (м. Львів, 2019 р.); а також на професорсько-викладацьких звітних наукових конференціях Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 2014-2015 рр.) і Літній академії лідерства (м. Одеса, 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять підрозділи, висновків до кожного розділу та загальних висновків, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 207 сторінок (9 д.а.), з них основного тексту – 188 сторінок (8,2 д.а.). Робота ілюстрована 7 таблицями та 7 рисунками. Список використаних джерел містить 215 найменувань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження здійснене в рамках наукової теми «Тенденції змін соціальних зв'язків і соціальних відносин в сучасному суспільстві» (номер державної реєстрації 0113U002695) (2013-2017 рр.), що

розробляється кафедрою соціології факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Публікації. Матеріали дисертації опубліковано в 9 наукових працях, серед яких 5 статей опубліковані у фахових спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 1 стаття – у науковому зарубіжному виданні, що включено до наукометричних баз, 3 тези доповідей на вітчизняних і міжнародних наукових конференціях.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливостях використання висновків дисертації для формування та реалізації ефективної соціальної політики, зокрема через використання методології та методів соціологічних досліджень, що дозволяє враховувати та прогнозувати соціальні зміни у суспільстві. Здобутки дисертаційного дослідження можуть сприяти розробці програм і практичних рекомендацій органами державного та муніципального управління в реалізації діяльності у сфері соціальної політики та її покращення.

Запропоновані в роботі положення можуть використовуватися в освітньому процесі у вищій школі під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Соціологія управління», «Соціальна політика», «Соціальний аудит» тощо.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1 Теоретичні підходи до аналізу соціальної політики та її моделей

Період існування України як самостійної держави пов'язаний з пошуком моделей державного регулювання в цілому, а також шляхів організації окремих сфер життя суспільства, зокрема економіки, духовної і соціальної сфери. Одним із завдань сучасної науки є з'ясування методологічної основи вибору певної моделі управління і організації суспільного життя, розуміння законів трансформації, зокрема й українського суспільства.

Важливим методологічним питанням є проблема співвідношення економічних, політичних і соціальних відносин. Економічні та політичні чинники слід розглядати як головне спорядження поліпшення існування життя людини, рішення його життєвих проблем. Тому особливого значення набуває соціальна політика держави. Її послідовне виконання вимагає розробки спеціальної концепції соціальної політики, розуміння того місця, яке займає соціальна сфера в системі суспільства [121].

У ході радикальних перетворень суспільство поступово і закономірно приходить до усвідомлення абсолютної потреби у всеосяжній пріоритетній соціальній політиці, без якої неможливе створення нормальних умов життєдіяльності людини та повне використання її інтелектуального та професійного потенціалу. При цьому важливим постає розуміння загальних законів розвитку суспільства.

Зазначимо, що в історичному контексті такі видатні діячі XVIII-XIX ст., як І. Кант, А. Кондорсе, О. Конт, Г. Спенсер, були прихильниками історичної еволюції та прогресу, односпрямованого, лінійного, безперервного розвитку людства до ідеального стану суспільства, яке було кінцевою метою. Всілякий наступний новий етап в історії суспільства та народів, з їх точки зору, це етап розвитку постійного розширення влади людського розуму над природними силами стихії і законами соціальної еволюції, це етап

удосконалення конфігурації організації соціального життя, заснованих на рівній для усіх справедливості та індивідуальній свободі.

На думку П. Сорокіна, у XVIII і XIX століттях переважна більшість вчених, філософів, представників суспільних та гуманітарних наук твердо вірили в існування вічних лінійних тенденцій зміни соціокультурних явищ. Основний зміст історичного процесу полягав для них в розгортанні і все більш повній реалізації цієї «тенденції еволюції і прогресу», стабільної «історичної тенденції» і «закону соціокультурного розвитку». Вся громадська думка XVIII і XIX століть відзначена вірою в лінійні закони еволюції і прогресу». При цьому П. Сорокін виділяв чотири варіанти лінійних теорій, в яких головна лінія розвитку могла будуватися: 1) по прямій; 2) хвилеподібно; 3) віялоподібно; 4) за спіраллю [147].

Філософ і соціолог С. Л. Франк відносно теорій лінійного підходу до розгляду розвитку суспільства писав: «якщо придивитися до тлумачень історії такого роду, то не буде карикатурою сказати, що певною мірою їх розуміння історії зводиться чи не завжди на такий розподіл: від Адама до мого дідуся – період варварства і перших зачатків культури; від мого дідуся до мене – період підготовки великих досягнень, які слід здійснити в мій час; я і завдання мого часу, в яких завершується і остаточно здійснюється мета всесвітньої історії» [174].

Уявлення так званого «плаского» еволюціонізму, як показували події в XVIII – XX ст., були великим спрощенням історії, в якій були і елементи та періоди розвитку, застою, регресу, жакливі війни та концтабори, знищення мільйонів неповинних людей і т. д. Але прибираючи спрощення загального розуміння розвитку, постійного однолінійного руху до деякого ідеального суспільства, не можна не признати і той факт, що соціальний розвиток є реалістичним, завдяки чому він є об'єктом не тільки філософських парадигм, а й предметом соціологічного аналізу. І саме це є важливим для розуміння значущості соціологічного знання для дослідження суспільних відносин та конструювання програм розвитку суспільства, у тому числі і засобами соціальної політики.

Цілісність та комплексність розуміння людини в теорії соціальної політики пов'язані з впливом наукових дисципліни, які безпосередньо пояснюють та сприяють формуванню соціальної політики. На наш погляд, в першу чергу це - соціологія, психологія і педагогіка, які формують різні підходи до розуміння і практичної реалізації соціальної політики. Особливість інтерпретації та аналізу активної, творчої природи людини в різних моделях теорії і практики соціальної політики полягає у різних сферах актуалізації цих знань.

Аналізуючи психолого орієнтований підхід, зауважимо, що він передбачає акцент на вивченні та окремій увазі до минулого життєвого досвіду та повсякденності індивіда, які сягають корінням дитинства і юності, а їх вплив зазвичай не усвідомлюється. Зазначимо, що в психолого орієнтованому напрямку біхевіористський або біхевіорально-когнітивний підходи спираються на тезу щодо детермінації поведінки людини впливом навколишнього середовища, а основа соціального навчання - багато в чому копіювання та наслідування. Цікаво, що в межах даного підходу об'єкт соціальної політики може наслідувати поведінку суб'єкта соціальної політики, який, у свою чергу, зобов'язаний враховувати особливості поведінки та реакції об'єктів.

Зауважимо, що останнім часом формується гуманістична модель теорії соціальної політики в межах екзистенціальної проблематики в філософії та психології. Людина при цьому підході розглядається як цілісна особистість, що знаходиться в постійній взаємодії з навколишньою дійсністю і має свободу вибору. Гуманістична (екзистенціально-гуманістична) модель підкреслює самоцінність людини та спирається на теоретичні доробки таких вчених як: А. Маслоу, А. Камю, Ж. П. Сартр, на думку яких людина розуміється як вища цінність, яка перебуває в постійній взаємодії з навколишнім світом, здатна його сприймати і створювати, що призводить до появи та поширення поняття «інтенціональність», тобто необхідність для нормального існування людини самотійно думати, діяти, бути вільним, усвідомлюючи власну самоцінність.

Наступна модель, важлива для нашого аналізу – рольова. Вона вибудована на поєднанні психологічного і соціологічного знання, яке представлено в концепціях Я. Морено та Дж. Міда. Так, обґрунтування процесу

соціальної допомоги спирається на психологічне знання, перш за все - розумінні ролі особистості. Згідно рольової моделі, людина вибудовує власне спілкування та поведінку відповідно до відтворення індивідуально-особистісною свідомості, тобто формує власні уявлення про свою роль використовуючи властиві їй засоби соціальної поведінки та комунікації в різних схемах спілкування. Виконуючи соціальні, міжособистісні ролі, людина може опинитися в конфліктній ситуації між різними ролями, що актуалізує допомогу суб'єкта соціальної політики не лише як форму соціального пояснення, а й корекції поведінки, соціального навчання, підвищення адаптивності клієнта і взагалі як вбудовування у систему соціальних відносин з мінімізацією конфліктних ситуацій та протиріч у соціальних відносинах.

Зазначимо, що при використанні методології рольової теорії в соціальній політиці технологічні рішення можуть належать до різних рівнів соціальної взаємодії. Наприклад, на мікрорівні варіантами технологій, які спираються на рольову теорію, можуть бути зміна ролей, психодрама, групова дискусія, групова терапія. Соціальна підтримка в свою чергу спирається на знання та розрізнення установок і практик різних стилів спілкування, особливості комунікації людей відповідно до уявлень про певні ролі, методи освоєння знаних зразків поведінки людей, причини виникнення конфліктів і способи їх розв'язання.

Особливе значення для методологічного обґрунтування феномену соціальної політики має соціально орієнтований або соціологічний підхід, який розглядає закономірності соціального розвитку, в межах якого соціальна політика представляється як частина соціальної системи, що має різноманітні зв'язки з суспільством і свою внутрішню логіку розвитку. Діяльність в рамках соціальної політики, в свою чергу, також має свою внутрішню структуру, яка зокрема передбачає задоволення потреб життєзабезпечення та життєдіяльності як окремих суб'єктів, так і суспільства в цілому. Такий підхід акцентує увагу на взаємозалежності елементів соціуму, що визначає і системний характер соціальної політики при використанні цього підходу.

Підкреслимо, що на еволюцію теорій соціальної політики значно вплинули марксистська та пост-марксистська соціологія, що призвело до переорієнтації на вивчення умов колективного буття.

Зазначимо, що наприкінці минулого століття західна соціологічна традиція та теорія соціальної політики також використовувала соціологічну інтерпретацію концепції життєвих сил людини, яка виходить з принципів єдності індивідуальної та соціальної суб'єктності особистості, тобто сукупності біо-фізіологічних, психічних і соціальних можливостей індивіда. В цьому контексті варто підкреслити також і соціокультурний аспект теорій соціальної політики, що ґрунтується на соціологічній теорії П. Сорокіна, в межах якої людина розглядається як невід'ємна частина культурного середовища, соціокультурної традиції, що й обумовлює формування і розвиток характерних проблем його життєдіяльності [147]. Теоретична концепція П. Сорокіна, вчення про соціокультурну динаміку сучасного суспільства, призвела до розвитку ідеї інтегральної соціології, яка акцентує увагу на наявності надіндивідуальної соціокультурної реальності, що не зводиться до матеріальної реальності, але має систему значень, які характеризуються різноманіттям соціокультурних проявів.

Не менш важливою для сучасної теорії соціальної політики є концепція екологічних систем, для якої ключовим поняттям є категорія «модель життя», де люди розглядаються як системно організовані суб'єкти життєдіяльності, що пристосовуються до розмаїття оточуючих умов. Такі соціальні проблеми, як дискримінація, бідність, забруднення природи тощо, суттєво впливають на умови буття, скорочуючи можливість обопільної адаптації. Соціальна політика за таких умов вимушена враховувати інтереси та потреби не лише окремих суб'єктів та здійснювати вплив на них, а й їхнього середовища. Відповідно акцент має робитися в соціальній політиці не на індивідуалізації та психологічних проблемах, а на типізації проблем.

Цю теоретичну модель можна вважати відносно новою моделлю осмислення суспільної практики. Головною метою застосування концепції екологічних систем є збільшення адаптивних здатностей людини, вплив на

місце її життєдіяльності та оточення в такий спосіб, щоб досягти компромісів між нею та середовищем існування зробивши їх значно адаптивнішими.

В свою чергу, так звана соціально-радикальна модель спирається на досягнення руху за права людини (боротьби з дискримінацією тощо), що в першу чергу проявляється в формуванні моделі системи захисту, а також розвитку свідомості представників різних суспільних груп. Така модель робить окремий акцент на аудиті діяльності владних структур, класової приналежності; але вона не обумовлює безпосередні зміни існуючих структур.

Продовжуючи наш методологічний аналіз, треба зауважити, що для досягнення високих стандартів життя через формування соціальної політики та її впровадження у життя необхіден методологічний супровід феномену соціально орієнтованої державної політики в системі права держави. В цьому контексті підкреслимо, що власне поняття «політика» в теоретичному дискурсі має багато інтерпретацій, але його суть полягає в тому, що воно пов'язано зі сферою владних відносин, громадсько-політичних рухів та організацій, державного управління, політичних партій, а також дій, спрямованих на гарантування життєдіяльності певних спільнот, реалізацію їх загальної волі, інтересів і потреб. У той же час, соціальний характер держави розуміє під собою форму устрою, де політика спрямована на створення умов, які забезпечують вільний розвиток людини та гідне життя, а безпосередньо соціальна політика є системою регулятивних, управлінських, організаційних заходів держави, які спрямовані на встановлення та регулювання у суспільстві певної системи соціальних відносин, насамперед, відносин рівності та нерівності. Їх реалізація та дотримання сприяють формуванню умов для соціальної безпеки людини, її соціального захисту та розвитку соціального потенціалу особистості, тобто людського капіталу.

Таким чином, в якості певного орієнтиру соціальної політики розглядається соціальна держава. Зазначимо, що концепція соціальної держави утвердилася в Західній Європі під впливом двох основних чинників: як результат Другої світової війни і як прояв розчарування в ліберальній теорії соціального процесу. Але на нашу думку, соціальна держава неможлива без політичної доктрини, економічної моделі і фінансового забезпечення її

розвитку. Основними проявами будь-якого типу соціальної держави сьогодні вважаються високий рівень податків, які формують бюджет, і рівень бюджетних відрахувань на соціальну сферу, а також розвинена система страхових соціальних відрахувань; розвинена система послуг та соціальних служб для всіх груп населення; розвинена правова система, де здійснено поділ влади, чітка реалізація функцій кожної гілки влади; налагоджена нормативно-правова база соціальної роботи та взаємодія державних органів, громадських організацій і приватних ініціатив [176].

Тобто, соціальна держава сприяє досягненню соціальної справедливості в суспільстві; зменшенню соціальної нерівності; підвищенню рівня зайнятості або наданню альтернативного джерела доходів; збереження миру і злагоди в суспільстві; формуванню сприятливого життєвого середовища для людей [5]. При цьому, ідеологічний принцип розвинутих демократій сьогодні отримали дві назви: «соціальна держава» і «соціальна ринкова економіка». Обидві категорії за своїм змістом припускають одночасно як загальнолюдські цінності, виражені в формі оціночних суджень типу «право на гідне життя», «право на постійне поліпшення умов життя», так і норми (стандарти), що мають характер правових актів, порушення яких прирівнюється до порушення прав людини і передбачає судове втручання на національному або міжнародному рівнях. Так, Міжнародний білль про права людини з 1966 року включає в себе два пакти: про політичні і громадянські права (перше покоління прав) і про економічні, соціальні і культурні права (друге покоління) [100]. Крім цього правового документа країни Європейського союзу керуються Європейською соціальною хартією і документами Міжнародної організації праці (МОП).

Все різноманіття поглядів щодо сутності прав людини, які мають значення для нашого аналізу соціальної політики, можна обмежити двома підходами. Згідно одному підходу, права людини пов'язані з її природою, тобто людина володіє ними з народження, і ці права є невід'ємними, завдання ж держави і суспільства полягає в тому, щоб відстоювати ці права, не допускати їх порушення. Цей підхід поширено в демократичних державах.

Інший підхід полягає в тому, що права людина отримує від держави і суспільства, а сутність цих прав патерналістська. Цей підхід, в свою чергу, поширено переважно в тоталітарних державах.

Вважаємо, що протягом тривалого часу в нашій країні переважав патерналістський підхід щодо прав людини, а безпосередньо ідея прав людини розглядалася як галузь ідеологічного протистояння. Лише зараз ми знаходимо справді демократичну інтерпретацію прав людини як одного з наріжних каменів соціального устрою.

Права людини закріплено в конституціях переважної більшості країн та в міжнародних документах, серед яких в першу чергу варто згадати Загальну декларацію прав людини, яку було прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, що призвело до їх закріплення в конституціях держав та законах, які було прийнятих виходячи з них. «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», - говорить ст. 1 Загальної декларації прав людини. Це свідчить про можливе розуміння рівності в правах як рівності в матеріальних благах, рівності в результатах і умовах існування, тобто економічну рівність. З іншого боку, рівність в правах можна розуміти як соціально-правову, тобто рівність перед законом, а також в стартових можливостях, в процедурах, в правилах гри. Якщо максимально спрощувати розуміння процедурної рівності, то вона передбачає відсутність будь-якої дискримінації, а економічне розуміння рівності і соціально-правове не тотожні. Поряд з цим, для аналізу методологічних основ соціальної політики важливим постає звернення до практико-орієнтованих аспектів погляду на права людини, бо саме в соціальній політиці поєднуються різні рівні їхньої інтерпретації – від абстрактного декларування до конкретного задоволення потреб.

Аналіз нормативних документів в цьому аспекті демонструє, що найважливіші права людини – це ті права, які закріплені в конституціях держав, міжнародно-правових пактах та документах з прав людини. Наприклад, у Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1948), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), а також в Європейській конвенції захисту прав людини та основних свобод (1950), в Європейській соціальній хартії (1960). В багатьох

наукових працях зазначається, що конституційні права є основними. Вони являють собою, так званий «стрижень правового статусу особистості», де з'являється можливість виникнення інших витікаючих чисельних прав, необхідних для існування людини та цивілізації, а відповідно і до побудови соціальної політики.

Звернемось до поняття «конституційно-правовий статус людини», який на методологічному рівні тісно пов'язаний з формуванням соціальної політики. Принципи правового статусу людини і громадянина, які закріплено конституційно, передбачають не лише громадянство, а й загальну правосуб'єктність, основні свободи, права і обов'язки [16], що підсилено гарантіями правового статусу [76].

Концепції та принципи правового статусу прав людини є основою конституційно-правового статусу людини і громадянина. Конституцією держави, відповідно до положень в сфері прав людини, визначається перелік прав, свобод та обов'язків. Якщо розглядати права людини, як універсальну категорію, вони характеризуються як міра варіантної поведінки людей, яка направлена на задоволення елементарних потреб людини, а саме безпечне та вільне життя особистості в соціумі. Права людини окреслюють розмір та умови благ, які визначаються соціальним статусом людей. Шляхом встановлення конкретних правил поведінки, а саме генезисом правових норм, пов'язаних зі становленням прав людини сформулювалися можливості людини вільно використовувати блага для задоволення власних потреб.

Такі нормативно-методологічні посили є важливими для формування соціальної політики та її складових. Але поряд з цим, важливим є врахування суб'єктивізованого ракурсу прав людини як цінності та їхніх індикаторів. Як демонструють теоретичні розміркування науковців, філософські доктрини щодо головних цінностей людини містять розгорнуті дефініції понять: «рівність», «свобода», «справедливість», які є важливими для нашого аналізу.

Щодо дослідження феномену рівності, результати В. Чалідзе демонструють, що різні суспільні верстви не однаково ставляться до неї. Вищі за доступом до влади та майновим станом верстви суспільства виступають проти будь-якої рівності, середні прошарки – за процедурну рівність, а нижчі –

за матеріальну рівність. Відповідно сформувалися і співіснують різні підходи щодо пояснення та виправдання/заперечення рівності. Протягом тисячоліть, на думку Чалідзе, ставлення до рівності спиралося на обґрунтування успіхів переможців, а рівність як така відкидалася. Як протиположна виникла і розвивалася тисячоліттями ідея матеріальної рівності. В межах марксизму було обґрунтовано цю ідею завдяки концепції додаткового продукту/вартості і необхідності їх справедливого перерозподілу. Це обумовлює популярність марксизму серед широких верств робітників. В роки Великої французької революції, ще до появи марксизму, виникла ідея процедурної рівності, тобто рівності перед законом, яка передбачається твердженням про те, що люди народжуються вільними і рівними в правах [91].

Аналізуючи дане питання, треба зауважити, що у всіх країнах та суспільствах існують різні соціальні верстви, отже, існують і різні акценти щодо рівності та різні її ідеологічні та теоретичні пояснення. Подібна ситуація сформувалася і в нашій країні. Протягом десятиліть тоталітарного режиму співіснували всі три підходи. Основною була конструкція матеріальної рівності через свою зручність для командно-адміністративної системи. Все замикалося на державу, що мала право збирати все створене в результаті праці і справедливо (проте ніхто не знав в який спосіб) все розподіляти. Індивідуальні потреби і здібності громадян фактично нівелювалися та не бралися до уваги, а основним принципом став: працею на державу – і все необхідне отримаєш від неї. Поруч з цим фактично існувала, але активно приховувалась, значна майнова нерівність, яка була пов'язана з пріоритетним майновим станом партійно-державного керівництва. Соціально-правова, процедурна рівність, лише формально не заперечувалася і навіть закріплювалася в юридичних нормах, але, по-перше, закріплення було достатньо суперечливим і обмеженим (прикладом цього може бути обмеженість судового захисту прав громадян), по-друге, фактично, попре закони, громадяни не були рівні перед законом.

Вважаємо, що нашою перспективою, якщо брати до уваги дійсно соціально-правову державу, є першість юридичного розуміння рівності. Воно створює для кожного можливість розкриття і реалізації свого творчого хисту і потреб, що і має бути відображено у соціальній політиці держави. Бо люди є

рівними від народження, а їхній подальший стан в суспільстві визначається здібностями, вмінням і бажанням працювати. Процедурна, соціально-правова рівність передбачає майнову та матеріальну диференціацію в суспільстві. Лише диференційоване суспільство, як доводить історія, здатне до прогресу і розвитку, але така перспектива є доволі віддаленою, а рух до неї відбувається через значні ускладнення.

Щодо свободи як базової цінності людини та орієнтиру соціальної політики зазначимо, що це поняття в літературі згадується в двох значеннях: загальному та суб'єктивному. Свобода в загальному розумінні це такий стан життя народу чи окремої особистості, який дає можливість людині діяти на свій розсуд. В Конституції України поняття «свобода» використовується саме в цьому значенні. Цей зміст терміну «свобода» формально вперше було розкрито в ст. 4 французької Декларації людини і громадянина від 26 серпня 1789 р.: «Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому: так, здійснення природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Ці кордони можуть бути встановлені тільки законом» [88, с. 26]. Принципи цієї Декларації було запропоновано Ш. Монтеск'є, який зазначав: «Свобода є право робити все, що дозволено законом. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки так само могли б робити й інші громадяни».

В суб'єктивному сенсі термін «свобода» еквівалентний терміну «суб'єктивне право», і це обумовлено історичними факторами. Але для нас такий акцент є важливим з точки зору наявності в цій базовій цінності об'єктивізованих (загально суспільних) та індивідуалізованих (суб'єктивних) інтерпретацій.

Звернення до феномену справедливості як цінності та орієнтиру соціальної політики дозволяє зауважити, що вперше юридично розгорнута фіксація природно-правового розуміння свободи, як принципу, здійснено в Декларації незалежності США 1776 року, де зокрема проголошено: «Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких належить життя,

свобода і прагнення до щастя. У разі, якщо будь-яка форма уряду стає згубною для цих цілей, народ має право змінити або скасувати його, і створити новий уряд, заснований на таких принципах і формах організації влади, які найкращим чином забезпечать людям безпеку і щастя» [63].

Згідно Платону, справедливість формується в результаті того, що люди не захоплюють чужого і не позбавляються свого. Платон вирізняв геометричну рівність, яка пов'язана з гідністю і доброчесністю, та арифметичну рівність, тобто рівність міри, ваги і кількості. На його думку, геометрична рівність дає більшому більше, а меншому – менше, тобто кожний отримує те, що відповідає його природі. Ця ідея Платона була розвинена Аристотелем у вченні про два види справедливості – зрівняльної і розподільної, тобто загальні для громадян блага мають розподілятися між членами суспільства відповідно до їх внеску в спільну справу. Доречним буде пригадати міркування Аристотеля щодо рівності, яка здається справедливою, але так воно є не для всіх, а рівні нерівність також вважають справедливою.

Таким чином зазначені загальні базові категорії – рівність, свобода, справедливість – по-перше, є взаємопов'язаними, по-друге, відбиваються в різних сферах суспільства, а по-третє, мають як об'єктивізований, так і суб'єктивізований вимір, що має враховуватися у соціальній політиці у переломленні до визначення статусу людини, його прав та обов'язків тощо. При цьому, дані характеристики мають і власний юридичний супровід задля уніфікації правил та принципів соціальної політики. Так, в історії юридичної практики та політико-правової думки зазначається, що у звичаєвому праві сформувалися три основні підходи до вирішення проблеми закріплення правового статусу особистості та прав людини. Ліберальна або європейська концепція прав людини доказує необхідність конституційного визначення ідеї природничих та невідчужуваних прав людини, на якій вона формується. Головною метою цієї концепції є свобода, як природне становище людини, яке становить найголовнішу цінність після існування. Головна ідея ліберальної концепції спрямована на сприятливий вільний розвиток особистості. «Свобода є для суспільного організму тим же, що здоров'я для індивідуума: якщо людина втрачає здоров'я, ніщо на світі їй не мило, якщо суспільство втрачає свободу, то

воно знесилоється і вже не знає щастя» (Г. Болінгброк) [11]. Основні принципи ліберальної концепції прав людини були затверджені в деклараціях та конституціях XVII-XVIII ст. Найбільше поширення цієї концепції дали Массачусетська хартія 1648 р., яка також відома як «Закони та свободи», Декларація прав Вірджинії від 12 червня 1776 р., Декларація незалежності США 4 липня 1776 р. і Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. (Франція). До головних сучасних завдань ліберальної концепції можна віднести наступні:

- людина народжується з природним правом волі, і ніхто не має право відчужувати її права. Найголовніше призначення держави – забезпечення та захист цих прав;
- людина має право вільно робити все, якщо це не зашкодить іншій людині. Свобода обмежується свободою іншої людини. Головна мета свободи – рівні можливості для всіх;
- межі свободи окреслюються тільки законом, який є мірилом та мірою свободи та волі дій. Дозволено тільки те, що не заборонено законом [19];
- частка дозволеного установлюється через права людини, які прописані в конституції, для того щоб зорієнтуватись на державу, як на охорону та захист;
- звужити права людини можливо тільки винятково, а саме з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві [79].

Колективістські теорії прав людини (расистські, марксистська, та інші) основою їх визначення проголошують пріоритет колективу (соціуму, раси, нації, класу тощо) над особистістю. Права людини особистості обмежуються суспільними інтересами. На нашу думку, такі теоретичні основи є антидемократичними по суті, так як колективний інтерес - відносне розуміння. Його прояви можуть мати суб'єктивний характер, а пріоритети формуватися особами або групами осіб на базі своїх цілей та життєвих цінностей, тому декларований суспільний інтерес не може адекватно відобразити реальний інтерес суспільства. На практиці в «соціалістичних конституціях» втілення ідеї колективістської концепції призвело до заперечення принципу свободи людини, порушення підтримки основних прав людини, дискримінації окремих

категорій і груп населення (за расою, майновим станом, класовою ознакою тощо), закріплення надто широкого кола обов'язків громадян перед державою.

Традиційні підходи щодо визначення статусу індивіда полягають в звичаєвому праві конкретних племінних формацій. Це право групове та діє в межах малих соціальних груп (плем'я, клан, рід, сім'я). Йому властиві колективна відповідальність за порушення звичаєво-правових приписів, а рішення та реалізація суб'єктивних прав здійснюється колективно. Ці особливості відповідно визначили в звичаєвому праві специфіку правового статусу індивіда:

- правосуб'єктність пов'язана не з віком, а з основними подіями життя: народження, весілля тощо;
- права і обов'язки індивіда тісно пов'язані з правами та обов'язками відповідної групи, які є превалюючими над правами і обов'язками індивіда;
- в правовому статусі індивіда можна виділити загальні, які поширюються на всіх членів племені, і спеціальні, які обумовлено приналежністю до певного клану або сім'ї, права і обов'язки, що, наприклад, можуть бути пов'язані з наданням значних привілеїв вихідцям з племені або роду керівників держави або правлячої еліти (трайбалізм);
- для різних категорій членів групи існують різні права та обов'язки, що проявляється в нерівності вождів і простих членів племені, чоловіків і жінок, дітей і дорослих тощо;
- обов'язки індивіда домінують над його правами [79].

Таким чином можна говорити про наявність трьох основних концептуальних підходів до інтерпретації та конструювання практичних векторів прав людини. На наш погляд, їхні можливості залежать як від політичних, так і від культурно-ментальних, економічних та інших факторів.

В Україні актуальний етап розвитку та формування конституційно-правового статусу людини і громадянина почався з прийняттям Декларації про державний суверенітет України 16-го липня 1990 р., в якій наголошено на необхідності забезпечення прав та свобод людини. Цей етап знайшов своє логічне завершення в Конституції України 28 червня 1996 р. Завдяки цьому новий конституційний статус людини і громадянина було закріплено, виходячи

з положень сучасної ліберальної концепції прав людини та відповідно до загальновизнаних світовим співтовариством норм в сфері прав людини. Відмінністю від попередніх радянських підходів була відмова від класових принципів; визнання прав громадянина як члена громадянського суспільства та суб'єкта прав. Обсяг цих прав однакових для всіх людей. Визнаються права та свободи індивідуальності кожної конкретної людини та громадянина, що принципово відрізняється від колективних суб'єктів: «народ», «трудящі», «робітничий клас» тощо. Також відбувається відмова від пріоритету колективу над пріоритетом особистості.

Вважаємо, що у нормах Конституції України, що закріплюють принципи правового статусу людини та громадянина, відображено основні принципи ліберальної концепції прав людини. В свою чергу, положення щодо правового статусу людини і громадянина є вихідними принципами, які визначають сутність і умови виконання обов'язків, прав і свобод людини і громадянина. Враховуючи це, можна зробити висновок, що системоутворюючим елементом соціальної політики є права людини у конотації ліберальної концепції.

Поряд з цим, зазначимо, що переломлення теоретичних концепцій на практиці сприяє формуванню практичних моделей щодо соціальної політики. В цьому аспекті відомий вчений Еспін-Андерсен виділяє три моделі політичної організації сучасних країн - ліберально-демократичну, консервативну і соціал-демократичну на прикладі трьох країн – США, Німеччини, Швеції. Так, американська модель соціальної політики передбачає найменший рівень фінансування соціальної сфери в через те, що соціальні зобов'язання держави поширюються в першу чергу на захист громадянських та політичних прав населення і в другу чергу на захист соціальних прав. У цій області держава орієнтована на те, щоб стимулювати громадян до активної діяльності, спрямованої на самостійний пошук засобів соціального захисту.

Описуючи таку ліберально-демократичну модель, Д. Хелд у роботі «Моделі демократії», описує еволюцію лібералізму та зауважує, що він став асоціюватися з твердженням про свободу реалізації релігійних, економічних і політичних потреб індивіда [140]. Факторами демократії в такій моделі, на

думку Д. Хелда, є механізмами координації індивідуальних інтересів, ринкова економіка, відповідне законодавство та право власності.

Ціннісним ядром ліберальної демократії стає ідеологія індивідуалізму. А функцію стимулятора індивідуальної активності бере на себе держава, заохочуючи власних громадян шукати роботу, забезпечувати власний соціальний захист та проявляти підприємницьку ініціативу.

Ця модель та її правова база зосереджуються зокрема на громадянських правах, а саме на рівноправному положенні, незалежно від статевих, етнічних, расових та інших ознаках. Головною метою держави ліберального типу можна вважати охорону прав людини. Проте охорона соціальних прав людини перекладається в значній мірі на громадські організації та об'єднання, а також безпосередньо на індивіда. С. Лайбфрід у цьому контексті визначає правові основи лібералізму, як перш за все, громадянські, політичні, а також соціальні права [204]. Р. Тьормасс в свою чергу зазначає, що ліберальна демократія демонструє модель залишкового принципу добробуту («Residualwelfaremodel»), тобто ставлення держави до соціальної сфери як другорядної [205], але в 60-х роках в США відбулася так звана «революція громадянських прав», в результаті якої в юридичній практиці соціально-економічні права підкріплюються судовими гарантіями. Так, судова влада підтримала ініціативу виконавчої щодо «компенсуючих» дій за конкретними програмами соціальної політики в галузі освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я, державного соціального страхування [204].

Щодо консервативної моделі, зазначимо, що вона в певний спосіб виправдовує соціальну диференціацію. Головною метою держави в такій моделі є перерозподіл доходів завдяки гнучкій податковій політиці і одночасній компенсації за допомогою трансфертів верствам, які потребують такої компенсації. В цій моделі майнова нерівність це природне та нормальне явище, а громадянські та соціальні права передують політичним [204]. Наприклад, у Німеччині через систему перерозподілу доходів від багатих громадян до незаможних за допомогою податкової політики держава здійснює компенсаторну функцію, витрачаючи на соціальні потреби в два рази більше, ніж США. Для порівняння, для Сполучених Штатів (ліберальна модель)

характерне обмежене застосування державного регулювання і мінімальне втручання з боку держави в ринкові відносини, а основними у соціальній сфері є приватні благодійні організації, які створено за різними ознаками (релігійними, етнічними тощо). Американською моделлю передбачено державні зобов'язання щодо соціального захисту тільки перед найбільш вразливими суспільними групами.

Скандинавська соціал-демократична модель передбачає домінування соціальних прав над політичними. Вона заснована на принципах загального працевлаштування (держава-роботодавець) і переважно державній формі охорони здоров'я, освіти, страхування. Тут найвищий рівень соціальних витрат, який також передбачає перерозподільний принцип. Останній означає високий рівень оподаткування і централізований розподіл бюджету по соціальних сферах. Соціал-демократична модель спирається на наступні принципи: рівність доходів, централізація системи управління, державні соціальні гарантії. Існує думка про те, що подібна державна система виховує утриманців, але насправді це не відповідає суті її соціальної політики. Державна політика у функціональному виді спрямована на загальне працевлаштування громадян. Завдяки нормальному функціонуванню працевлаштування та практично відсутньому безробіттю створюється стабільна податкова база. Що дає можливість забезпечити громадян соціальною допомогою та дозволяє державі перерозподілити бюджет.

Зазначимо, що правові та ідеологічні орієнтири держав, які реалізують певні політичні моделі, втілюються, перш за все, в сфері соціальної політики.

Продовжуючи наш аналіз, зауважимо, що ще однією складовою у теоретико-методологічному розгляді існування та функціонування соціальної політики є увага до феномену суспільної консолідації, який сприяє інтеграції суспільства, що є важливим для будь-якої держави.

Суспільна консолідація є надзвичайно актуальною проблемою для будь-якого соціуму, зокрема для суспільств, які знаходяться в процесі трансформації. Одна з сутнісних характеристик консолідації суспільства полягає у тому, що вона одночасно є процесом і результатом цього процесу, що залежить від засобів та методів, які здатні його стимулювати. Можна говорити про те, що

суспільна консолідація інтегрує об'єднавчі процеси соціальних груп, спільнот, інститутів тощо. Вона має на меті зміцнення позицій та ідеологем, покращення економічного стану та властивостей системи відносин у суспільстві, нації, державі тощо та переважно орієнтується на довгострокові цілі [197, с. 130].

У широкому розумінні консолідація суспільства передбачає не лише його об'єднання, але й усіх його компонентів. Пошуки дієвих механізмів консолідації суспільства є характерними для будь-яких держав, незалежно від їх політичного режиму, рівня економічного розвитку, а також історичних і культурних особливостей. Загальновизнано, що саме ефективна реалізація таких механізмів здатна забезпечити досягнення стану національної єдності та звести до контрольованого мінімуму соціальне незадоволення в країні, що, в кінцевому підсумку, стає важливою гарантією політичної та економічної стабільності будь-якої держави. Адже саме забезпечення консолідації між різними соціальними групами, надає шанс для політичної стабільності політичної системи, що забезпечує стабільність держави як соціального інституту і відповідно, досягнення цілей соціальної політики.

Досягнути стану суспільної консолідації та якнайдовше зберегти досягнутий стан соціальної рівноваги та політичної стабільності в першу чергу прагнуть держава та її інститути [68, с. 11]. Підтримка стану такої стабільності здійснюється переважно шляхом реалізації комплексу цілеспрямованих дій державної влади для нейтралізації зовнішньої загрози для суспільства та мінімізації антагоністичних протиріч в самому соціумі, що досягається шляхом постійного вдосконалення механізмів впливу держави на механізми консолідації суспільства. В цьому контексті звертає на себе увагу той факт, що, хоча досягнення стану консолідації суспільства прагнуть досягти абсолютно всі держави, але розуміння ідеальної мети таких дій, а також методів та шляхів, якими соціальна консолідація має досягатися, є підчас діаметрально протилежними. Умовно ми пропонуємо поділити всі методи, якими досягається стан консолідації суспільства в різних державах, на дві основні групи, які можна назвати деструктивні та конструктивні методи консолідації суспільства. Для кращого розуміння того місця, яке займає соціальна політика

серед цих заходів, порівняємо між собою деякі ознаки деструктивних та конструктивних методів консолідації суспільства.

До деструктивних методів соціальної консолідації, як правило, вдаються авторитарні та тоталітарні режими. Спільною рисою таких методів є те, що вони реалізуються, зокрема, через формування у населення країни відчуття страху перед зовнішнім світом та впевненості у власній безпорадності та вихованні вдячності власній державі за надання будь-якого захисту (зокрема, соціального). Для таких методів є характерними: контроль часу, а також діяльності й поведінки людей; інформаційний контроль; поляризований менталітет «ми-вони», де людина все більше ототожнює себе з власною державою на протигагу небезпечному зовнішньому світу; фактична заборона критичного й раціонального мислення; максимальне обмеження особистісного простору людини та втручання суспільства до всіх сфер її життя. Це дає можливість об'єднати населення країни в єдину безвільну спільноту, якою легко маніпулювати.

Конструктивні методи соціальної консолідації притаманні демократичним режимам, що виражається в формування активної громадянської позиції у населення та високого ступеню особистісної відповідальності за власний добробут; відкритому доступі до інформації у громадян; повазі до опозиції та праву на вільну критику діючої політичної еліти; плюралістичному характері всіх політичних інститутів; повазі права людини на приватне життя та особистісну недоторканність тощо [78, с. 125]. Високий рівень консолідації суспільства такої держави досягається через відчуття безпеки та власної причетності до прийняття політичних рішень, через легальну можливість задовольнити всі свої значущі потреби саме у вказаній країні [146].

Таким чином, ми можемо побачити, що, з одного боку, досягнення консолідації суспільства абсолютно необхідне для соціальних та політичних систем різного типу, а, з іншого боку, в різних типах держав воно ґрунтується на іноді взаємовиключних підставах та досягається комплексом принципово протилежних заходів.

Розглядаючи місце соціальної політики у досягненні консолідації суспільства, ми не будемо детально зупинятися на формах та методах здійснення соціальної політики держави, оскільки на них ми зосередимося далі, просто зауважимо, що зміст соціальної політики полягає в діяльності держави та інших політичних інститутів, пов'язаних з визначенням основних напрямків функціонування та управління розвитком соціальної сфери. А соціальна сфера, на нашу думку, включає елементи соціальної інфраструктури, систему соціального забезпечення, охорону здоров'я, фізичну культуру, сфери мистецтва та науки, освіти, культуру, систему житлово-комунального господарства, ринок праці, зайнятості населення, трудові відносини, оплата праці та доходи населення тощо [29, с. 301].

Як ми зазначали вище, соціальна політика виступає невід'ємним елементом забезпечення життєздатності суспільства, його стабілізації, розвитку та консолідації. При цьому важливим етапом реалізації соціальної політики є необхідність доведення до кожного громадянина її кінцевих результатів. Через це місцевий рівень стає найважливішою ланкою реалізації заходів соціальної політики, який покликаний забезпечувати реалізацію, як позитивних, так і негативних проявів соціальної політики держави.

Для досягнення найбільш повної консолідації суспільства через заходи соціальної політики, остання повинна бути гнучкою та швидко реагувати на виклики, як макрорівня, так і на мікро коливання соціальної сфери [134, с. 17]. Це означає, що розробка стратегічного плану розвитку соціальної сфери в якості основних етапів має включати в себе етапи: проведення стратегічного аналізу, визначення стратегічних цілей і вибір стратегічних альтернатив розвитку. Зазначимо, що через свою універсальність та нерозривний зв'язок з основними людськими потребами, ефективна соціальна політика невідворотно виступає необхідним елементом політики як держав, що використовують деструктивні, так і держав, що використовують конструктивні методи консолідації суспільства [135, с. 20]. Але через те, що досягнення єдності суспільства в кожній з таких держав відбувається по-різному, відрізняється й їх соціальна політика, що має, як свої переваги, так і специфічний комплекс недоліків від її реалізації.

Узагальнюючи, можна виділити наступні моделі реалізації соціальної політики в різних типах держав, а також той вплив, який вона здійснює на забезпечення консолідації суспільства:

- соціальна політика держав, які використовують деструктивні методи консолідації суспільства;
- соціальна політика держав, які використовують конструктивні методи консолідації суспільства;
- соціальна політика перехідних держав, які зазнають транзитної трансформації в методах консолідації суспільства.

Серед держав, які використовують деструктивні методи консолідації суспільства, ми можемо виділити наступні підходи до соціальної політики: підхід з мінімальним втручанням держави до забезпечення сфери соціальної політики та підхід з широким втручанням держави до забезпечення сфери соціальної політики. Підхід, що характеризується мінімальним втручанням держави до реалізації соціальної політики можна назвати «паразитарним» за своєю сутністю. Він характеризується тим, що держава, вимагаючи для себе широких повноважень в усіх сферах життя суспільства, не приймає на себе практично ніяких соціальних зобов'язань щодо власного населення. Погодимося, що «в контексті вищезгаданого загального контролю та втручання держави до всіх сфер суспільного життя цей підхід є найбільш руйнівним та еволюційно приреченим до знищення» [138, с. 307].

Варто визнати, що на теперішній момент із розвитком ідей прав людини та розгорнутої мережі міжнародних організацій, що спрямовані на догляд за дотриманням таких прав, такий підхід вже практично зник, але раніше (навіть, ще у минулому столітті) він широко використовувався диктаторськими режимами та під час військових конфліктів щодо населення захоплених територій, а також щодо власного «другосортного» населення. Головна небезпека до зниження консолідації такого суспільства закладена в самому підході, адже єдність суспільства такого типу тримають виключно фізичне домінування еліти та страх з боку населення. Довге існування такої системи в стані стабільності неможливо, оскільки вона невідворотно трансформується в один з інших типів.

Наступний підхід, що характеризується широкими повноваженнями держави в сфері соціальної політики, ґрунтується на феномені так званого обміну, коли політичні й громадянські права та свободи громадян «обмінюються» на певну низку соціальних благ та гарантій з боку держави.

Варто зазначити, що з точки зору консолідації суспільства та прогнозу стабільності такої держави, вказаний підхід є набагато більш ефективним, ніж перший, оскільки дає можливість політичній еліті утримуватися при владі протягом достатньо довгого періоду. Класичним прикладом країни, що використовувала такий підхід, ми можемо назвати СРСР, в якому завжди підкреслювалися важливість соціальної сфери та незмінність соціальних гарантій для населення на противагу «загниваючому експлуаторському Заходу» [46, с. 104]. Зазначимо, що досягнення консолідації суспільства при цьому підході досягається серед іншого й високим рівнем невротизації та інфантилізації населення. Поряд з політикою нагнітання страху перед зовнішнім ворогом, цей підхід впливає на найбільш глибинні та підсвідомі процеси людської психіки, що дозволяє домагатися консолідації такого суспільства, яке відносно легко контролюється, ідеєю про «державу-підклубальницю».

Соціальна політика при такому підході характеризується негласною домовленістю між сторонами, де надання необхідного мінімуму соціальних благ з боку держави, здійснюється в обмін на невтручання населення в сферу політики та, часто, й економіки. Про своєрідну привабливість та ефективність такого підходу свідчить, зокрема, та ностальгія, з якою певні ланки населення й зараз продовжують згадувати цей період історії нашої країни, не дивлячись на очевидні мінуси, які були притаманні цьому режиму. Однак, треба акцентувати увагу на тому, що не періоди стресу, а саме періоди стабільності для країн, що використовують вказаний підхід, є часом найбільшої небезпеки у підтриманні консолідації та єдності суспільства, адже зниження рівня страху та невротизації автоматично призводить до зростання рівня критичного мислення серед населення, що і виступає основною загрозою для повноти влади політичної еліти такої держави.

Серед держав, які використовують конструктивні методи консолідації суспільства, ми можемо виділити аналогічні підходи до соціальної політики: підхід з мінімальним втручанням держави до забезпечення сфери соціальної політики та підхід з широким втручанням держави до забезпечення сфери соціальної. Мінімальне втручанням держави до забезпечення сфери соціальної політики (прикладом тут можуть слугувати ліберальна та неоліберальна моделі соціальної політики) передбачає забезпечення громадянам умов вільної зайнятості, яка надає їм можливість самим на власний розсуд покрити власну потребу в коштах на випадок хвороби, безробіття, непрацездатності тощо, а також надає право вибору серед постачальників соціальних послуг на ринку [65, с. 172].

На противагу аналогічному підходу з попередньої групи деструктивних методів консолідації суспільства, цей підхід не інфантилізує населення країни, а стимулює до формування в її суспільстві значної кількості психологічно зрілих особистостей, які відповідально ставляться до власного добробуту, не перекладають відповідальності за себе на оточення та не плекають очікування, що їх проблеми будуть вирішені кимось іншим. Громадяни такого суспільства мають високий рівень політичної свідомості та соціальної активності.

Мінусом вказаного підходу є те, що він також сприяє певній невротизації суспільства, яке стає орієнтованим виключно на досягнення та конкуренцію. Цей підхід достатньо ефективно сприяє досягненню соціальної консолідації та формуванню високо розвинутого зрілого демократичного суспільства, але, головним чином, в умовах економічної стабільності або підйому. В умовах кризи, спаду, в перехідний період, що характеризуються скороченням та зміною методів виробництва, а також масовою втратою робочих місць, цей підхід часто виявляється неефективним та призводить до вагомого погіршення стану багатьох незахищених соціальних груп, в першу чергу непрацездатних осіб та осіб з обмеженими фізичними можливостями, людей похилого віку, жінок з дітьми та молоді [142, с.117]. Саме в таких умовах цей підхід до реалізації соціальної політики може стати не консолідуючим фактором, а чинником дезінтеграції суспільства, та потенційно може призвести до

руйнування системи державного управління й спричинити стрімке порушення досягнутої соціальної рівноваги.

Таким чином, державам, які використовують цю модель, необхідно, в контексті що розглядається, приділяти підвищену увагу профілактиці та запобіганню кризових процесів, які невідворотно трапляються в ринковій економіці, адже саме ефективне функціонування останньої виступає своєрідною гарантією підтримання консолідації всередині такої соціальної системи.

Наступний підхід характеризується широким втручанням держави до процесів перерозподілу національного багатства, що дозволяє їй здійснювати широке фінансування соціальних програм (прикладом такого підходу в різному ступеню можуть слугувати скандинавська та континентально-європейська моделі). Реалізація соціальної політики при вказаному підході в повній або значній мірі покладена на державу та її інститути, які надають базове забезпечення всім громадянам країни. На відміну від попереднього підходу, де кожен сам піклується про свій добробут і забезпечення, ця модель соціальної політики заснована на концепції «солідарності», в якій соціальний захист розглядається як першочергова справа всього суспільства, а не тільки окремо взятих індивідів [103, с. 24].

У такому сенсі принципи соціальної політики держави, яка використовує цей підхід, полягають у переконанні у безумовній та однаковій цінності кожної людини, незалежно від її віку, стану здоров'я та економічної продуктивності. Це не дозволяє суспільству позбавлятися від так званих «слабких елементів», яким при такому підході надається режим найбільшого сприяння для задоволення їх основних потреб. При цьому підході в економіці існує значний державний сектор, а на приватний сектор покладений високий рівень податкового навантаження, що дозволяє державі виконувати взяті на себе соціальні зобов'язання та задовольняти соціальні потреби населення. Підставою для реалізації таких гарантій стає система соціального страхування, яка побудована на відрахуваннях встановлених внесків працюючими особами та їх роботодавцями, а також на системі непрямих податків на роздрібний продаж товарів та послуг населенню.

Консолідація суспільства при такому підході відбувається на підставі відчуття захищеності та безпеки, універсалізації соціального захисту будь-якої людини, як гарантованого права всіх громадян, забезпеченого державою. Така соціальна політика держави забезпечує її громадянам повну соціальну безпеку та робить їх незалежними від загрозливих ситуацій, втрати працездатності, примх роботодавців та циклічних коливань ринку.

Але така ідеальна система соціального добробуту, не дивлячись на власну привабливість, все частіше починає збоїти та замість консолідації суспільства починає викликати його роз'єднаність, дезінтеграцію та знов таки призводити до дестабілізації політичних систем, які обрали для себе такий підхід. В якості яскравого прикладу таких процесів можна навести проблеми, з якими зіткнулися, зокрема, країни Європейського співтовариства, у тому числі з боку зростаючого безробіття та напливу мігрантів. Намагання урядів таких країн підтримувати належну систему соціальних гарантій та стандартів для всіх, призводять до численних випадків безвідповідального зловживання цією системою. Це призводить до подальшого зростання податкового тягаря для працюючих осіб, які виявляються змушені забезпечувати утримання значної кількості безробітних, непрацездатних, осіб, які вийшли на пенсію, тощо. Це призводить до зростання соціального обурення та відчуття несправедливості від такої ситуації серед населення.

Таким чином, головним ризиком для соціальної консолідації для країн, які використовують такий підхід, варто визнати необхідність удосконалення системи соціальної політики з метою досягнення оптимального балансу між існуючими соціальними гарантіями та соціальними обов'язками кожного члена такого суспільства.

Для перехідних держав, які зазнають транзитної трансформації в методах консолідації суспільства, можна виділити наступні підходи до соціальної політики: соціальна політика держав, які переходять від деструктивних до конструктивних методів консолідації суспільства, та соціальна політика держав, які переходять від конструктивних до деструктивних методів консолідації суспільства.

Для кращого розуміння вказаних процесів вважаємо за доречне розглянути вказані підходи сукупно в межах концепції політичного транзиту [195, с. 124], сфери, яка формувалася в межах теорії політичної модернізації, та на теперішній час оформилася в окремий напрямок сучасної теорії змін – транзитологію. Загальновідомо, що в межах «транзиту» відбувається перехід суспільства від одного стану до іншого, та, на відміну від концепцій політичної модернізації, транзитологія не розглядає демократизацію як процес з однолінійною спрямованістю, а передбачає найрізноманітніші, в тому числі й песимістичні, сценарії її здійснення.

Звичайно, кожна транзитна країна має свою специфіку, що диктує особливу обережність у використанні універсальних постулатів і схем, вимагає ретельного і всебічного аналізу національного досвіду, що роблять процес трансформації режиму відокремленим, унікальним, відмінним від інших систем, але основними проблемами є наступні: дезертирство політичної та бізнес-еліти, економічно-вмотивовані масові протести, розкол всередині уряду, перерозподіл владних ресурсів, сильний вплив опозиції на процес реформи, та (що нас цікавить найбільше в межах цього дослідження) нестабільність в реалізації соціальної політики держави, що перебуває в трансформаційному процесі. Крім того, характерною ознакою процесу політичного транзиту є чергування фаз «стабілізація/ дестабілізація», де стан соціальної стабільності достатньо швидко змінюється власним антиподом – станом нестабільності та періодом відсутності збалансованості між різними елементами соціальної системи.

Головними викликами для соціальної консолідації всередині країн, які знаходяться в трансформаційному процесі транзиту, варто назвати неможливість і одночасну необхідність максимального дотримання докризової системи соціальної політики, що зможе гарантувати більш лояльне ставлення до трансформаційних процесів з боку населення країни [139, с. 187]. Відзначимо, також що у зміні циклів «стабілізація-дестабілізація» фаза дестабілізації не завжди є тільки загрозою. Вона також містить в собі значний потенціал можливостей, коли усталені неефективні механізми забезпечення консолідації суспільства, що діяли до цього часу, можуть бути виявлені та змінені, але за умови максимального дотримання системи докризового

соціального забезпечення [108, с. 84]. При цьому варто пам'ятати, що соціальна політика в умовах трансформації суспільних відносин має бути спрямована на поступове звуження та зведення до мінімуму ролі чинників соціального життя, які втрачають своє соціальне значення або гальмують процес суспільної динаміки. А також така політика повинна створювати умови для посилення ролі факторів, що сприяють соціальному зростанню системи та посилюють соціальну безпеку людини.

Таким чином, зауважимо, що аналіз теоретичних підходів до соціальної політики та її моделей дозволив нам на основі розглянутих моделей запропонувати авторську класифікацію соціальної політики держав, якими обрані різні засоби забезпечення консолідації суспільства, як інструменту і як мети соціальної політики одночасно, де нами були виділені: соціальна політика держав, які використовують деструктивні методи консолідації суспільства; соціальна політика держав, які використовують конструктивні методи консолідації суспільства; соціальна політика перехідних держав, які зазнають транзитної трансформації в методах консолідації суспільства.

Розгляд моделей соціальної політики, визначення переваг та недоліків кожної з них та проведений аналіз їхньої ефективності дозволив зробити висновок, що жоден з них не зустрічається в чистому вигляді, являючи собою «ідеальні моделі», кожна з яких має свої переваги й недоліки для тих суспільств, які їх використовують. Відповідно, соціальна політика має враховувати ці особливості та будуватися на ефективних елементах теоретичних моделей.

1.2. Сутність та основні напрямки сучасної соціальної політики

Соціальна політика є системою заходів, які реалізуються державними структурами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, а також виробничими колективами, що спрямована на досягнення соціальних цілей і результатів, пов'язаних з підвищенням суспільного добробуту, забезпеченням соціально-політичної стабільності, поліпшенням якості життя, соціального партнерства в суспільстві тощо. Відповідно, основним завданням соціальної політики України є гарантування

конституційних прав громадян на працю, соціальний захист, охорону здоров'я, житло, освіту та культуру, а також здобуття гідного рівня умов життя та добробуту, подолання бідності, зниження рівня майнового розшарування, забезпечення зайнятості населення, підвищення якості і конкурентоспроможності робочої сили. Також зауважимо, що не менш важливими є забезпечення прав і соціальних гарантій сім'ям та орієнтація державної політики на сім'ю. Традиційно залишається необхідність в забезпеченні підтримки соціально найуразливіших верств населення. Не втрачають актуальності діяльність щодо формування громадянського суспільства та забезпечення взаєморозуміння і політичної стабільності; розвиток інтелектуального потенціалу, культури, духовності, моральних засад українського суспільства. Важливим є збереження і зміцнення демографічного та трудового ресурсного потенціалу країни, які передбачають стабілізацію демографічної структури суспільства, зміцнення фізичного здоров'я нації, встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя, зниження рівня безробіття населення і забезпечення продуктивної зайнятості. розвиток соціальної інфраструктури, оптимізація соціальної структури суспільства, забезпечення стабільності суспільної системи; розвиток системи освіти, просвітницької діяльності та поширення інформації щодо питань сталого розвитку [125].

Таким чином, соціальна політика держави покликана супроводжувати сталий розвиток суспільства, сприяти становленню суспільної злагоди, соціальної цілісності та стабільності, достойного рівня життя людей. Важливим постає також і надання всім членам суспільства можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, отримувати дохід, поліпшувати добробут. Не можливо проігнорувати той факт, що потенціал соціальної політики міститься також у запобіганні негативним соціальним явищам, зокрема зниженню добробуту населення та забезпечення зростання інтегрального показника людського розвитку, який запроваджено та використовується міжнародними організаціями та установами.

Безумовно, очевидним є складність та багатовекторність соціальної політики при її загальній цілісності. Поряд з цим, варто зазначити, що розгляд соціальної політики крізь призму її складових – напрямів роботи та завдань, які вона вирішує, часто породжує вузький підхід до її розуміння, що може виступати перешкодою для формування якісної соціальної політики. Так, на сьогоднішній день, багато науковців пов'язують соціальну політику лише з соціальним захистом населення, в якому передбачається система соціальних, законодавчих, економічних та інших гарантій населенню і забезпечується соціальна справедливість різних його категорій з урахуванням їх соціального становища та соціально-психологічних властивостей. Погодимось, що в період становлення соціально орієнтованої ринкової економіки особливої актуальності в сфері соціальної політики набуває розробка системи соціального захисту людей похилого віку та інвалідів, а також сім'ї та молоді, але це не дорівнює всій соціальній політиці.

Для соціальної політики окреме важливе місце посідає проблема соціального партнерства, яка розглядається, перш за все, як один із засобів досягнення суспільної згоди, консолідації суспільства, а також як інструмент, спільного вироблення рішень з соціальних питань з боку держави і громадських організацій.

Як ми вже зазначали вище, в своєму аналізі ми розуміємо соціальну політику як діяльність держави, що формує комплекс механізмів, необхідних для забезпечення таких напрямів життєдіяльності громадян, як розвитку та покращення якості та рівня життя; підвищення суспільного та особистого добробуту; забезпечення політичної рівноваги та соціального захисту. Подібна інтерпретація дозволяє вченим виділити три основні функції соціальної політики [106]: економічну (підтримка різних видів економічної діяльності), політичну (розвинення соціально-економічних передумов для збереження політичної стабільності в суспільстві) і стратегічну (створення соціально-економічних умов для збереження і поліпшення «людського капіталу», забезпечення необхідного рівня життя для всіх верств населення, доступу до якісного медичного та освітнього обслуговування, культурних цінностей).

За таких умов необхідно акцентувати увагу на тому, що одним з основних напрямів соціальної політики є сприяння соціальному розвитку, що має відповідати не абстрактним уявленням, а фіксуватися відповідно до усталених індикаторів, зокрема світовим показникам до якості та рівня життя. Можна впевнено говорити про існування тенденції щодо розуміння соціального розвитку як сукупності економічних, політичних, соціальних і духовних процесів в суспільстві, або лише розвитку соціальної сфери, чи сфери соціальних відносин. Ми вважаємо, що подібні інтерпретації не виключають одна одної, а скоріше доповнюють. Не зважаючи на особливості розуміння та інтерпретації, до ключових тенденцій соціального розвитку в сучасному суспільстві можна віднести його гуманізацію, поєднання інтересів різних соціальних груп, утвердження цивілізованого способу життя, зміцнення його матеріальних і духовних основ [103].

Узагальнення напрямків соціальної політики, які пов'язані з її специфікою, дозволяє виокремити такі основні її складові, які ми будемо враховувати для свого аналізу у подальшому у дисертації:

I. Політика доходів населення, тобто орієнтована на добробут споживчий кошик та рівень життя;

II. Політика в сфері праці та трудових відносин, яка орієнтується на оплату та охорону праці, рівень зайнятості, соціальне страхування тощо;

III. Соціальна підтримка та захист непрацездатних і незаможних верств, що передбачає соціальне обслуговування, пенсійне забезпечення, соціальні гарантії тощо;

IV. Розвиток галузей соціальної сфери: науки, освіти, культури, фізичної культури і спорту та основної - охорони здоров'я;

V. Соціально-екологічна політика;

VI. Політика в галузі розвитку інфраструктури: розбудова та підтримка доріг, транспортної мережі, зв'язку, житлового господарства, торгівельного і побутового обслуговування;

VII. Міграційна політика, яка фокусується на зовнішній та внутрішній трудовій міграції, вимушеній міграції, захисті прав та інтересів співвітчизників за кордоном тощо;

VIII. Політика щодо певних категорій населення: молодіжна та сімейна політика, а також політика щодо осіб похилого віку та інвалідів тощо [185].

Зазначимо, що реалізація цих напрямків має спиратися на систему принципів та відповідний нормативний супровід. Бо, незалежно від типу моделі, за якою реалізується соціальна політика, вона має мати усталену сукупність норм та правил задля досягнення стратегічної мети. Безумовно, важливим в цьому напрямі є формування та підтримка сприятливого соціального середовища, яке вибудовується та функціонує, спираючись на принципи справедливості.

Одним з ключових елементів системи розбудови соціальної політики є нормативно-правова складова, яка має спиратися зокрема й на права людини і громадянина, які ми вважаємо системоутворюючим елементом соціальної політики. Дотримання та захист прав людини для України були та залишаються надзвичайно актуальними, а їх дослідження, в першу чергу, пов'язане з тим, що в соціальній політиці права людини виконують цільову функцію та є сукупністю загальних людських цінностей, що є базисом сучасної ідеології. Соціальні права відрізняються від інших прав людини (наприклад, громадянських) тим, що можуть реалізовуватися, як в індивідуальних, де суб'єктом виступає окрема людина, так і колективних формах, де суб'єктом може бути, наприклад сім'я.

У свою чергу, основний акцент, як було позначено у підрозділі 1.1, нами робиться на аналізі соціальних прав, соціально-правових відносини як ключового об'єкту соціальної політики, а також питаннях прав і свобод людини і громадянина, їх реалізації на практиці, яка є критерієм оцінки рівня демократичного розвитку держави, зокрема здійснення справедливої соціальної політики. Соціальні права – це уособлення справедливості і рівності, що виявляється в рівності прав, рівності можливостей і рівності в отриманні мінімально необхідного переліку соціальних благ. Під останніми розуміється сукупність матеріальних, духовних, моральних та інших цінностей, здатних задовольнити потреби індивіда.

Аналіз суб'єктного складу соціальних прав дає можливість виділити наступні їх групи, які є важливими для побудови ефективної соціальної політики:

- соціальні права кожної людини, реалізація яких не залежить від її матеріального, соціального та іншого становища (право на гідний рівень життя, право на безкоштовну загальну освіту, право на отримання безкоштовної медичної допомоги в разі загрози здоров'ю та життю тощо);
- соціальні права, спрямовані на спеціальний захист в разі настання певного соціального ризику (соціальні права щодо захисту сім'ї, материнства і дитинства, права людей похилого віку та інвалідів тощо);
- соціальні права-пільги, які повинні призначатися в індивідуальному порядку в разі, коли користування іншими соціальними правами не призвело до належного рівня соціальної захищеності особистості [10, с. 14-15].

Конкретизація соціальних прав людини надає можливість, на думку Г.А. Крикунової, відносити: право на достатній рівень життя; право на житло; право на захист материнства, дитинства і сім'ї; право на соціальне забезпечення; право на охорону здоров'я та медичну допомогу; право на відпочинок; право на сприятливе навколишнє середовище [84, с. 91]. В інших наукових працях до соціальних прав відносять право на працю [58, с. 117-128], а право на житло розглядають як економічне право [7, с. 65]. Але, якщо розглядати право на працю, то – це одне з головних економічних прав людини. Економічні права – це ті засоби, в сфері виробництва, які дають можливість кожній людині або громадянину самостійно забезпечувати умови свого існування та гарантує свободу в участі господарського життя [25, с. 63-64]. Вони визначають роль та місце особистості в економічній системі, сферах власності та виробничих відносинах. Праця тут грає роль, так званого способу формування особистості, дає можливість самореалізації в сфері економіки, її продуктом виступає матеріальні, духовні та інтелектуальні блага.

Права на житло прописані в Конституції України та багатьох міжнародних документах. Воно виступає в документах як важливе соціальне благо, що дає можливість на гідний рівень існування, а не як економічне благо, майно, власність. Водночас житло може бути об'єктом права власності, з

одного боку, виконуючи економічну функцію, а з іншого, об'єктом права на житло. Використання житла (будь-якої форми власності) як соціального блага гарантується правом на житло, закріпленим у ст. 47 Конституції України, а володіння, користування, розпорядження житлом як власністю, майном, економічним благом гарантується правом власності (ст. 41 Конституції України). Основна мета ст. 47 Конституції – забезпечити кожній людині дах над головою, ліквідувати бездомність [76].

Важливим соціально-економічним правом людини є право на соціальне забезпечення, зокрема, соціальне страхування. Соціальне забезпечення можна назвати системою соціального та матеріального обслуговування малозабезпечених громадян, а саме громадян похилого віку, тих, хто повністю або частково втратив годувальника або працездатність, багатодітні сім'ї ті інші. Воно здійснюється зазвичай державою. Один з прикладів форм соціального забезпечення – соціальне страхування, яке існує за рахунок соціальних фондів. Соціальне забезпечення та страхування виникає з потребою в економічному та соціальному захисті окремих верств населення, які за станом віку, здоров'я чи абищо, не можуть самостійно забезпечувати себе та підтримувати гідний рівень існування.

Не менш важливе право закріплено в ст. 46 Конституції України - право громадян на пенсії, яке реалізується в пенсійних правовідносинах - різновиді юридичних відносин, що виникають за волевиявленням громадянина і на основі рішення органу спеціальної компетенції, в якому один суб'єкт – правоздатний громадянин або сім'я – має право на отримання регулярних соціальних виплат за рахунок коштів соціального страхування і зобов'язаний виконувати вимоги, що пред'являються законом до пенсіонера, а другий – забезпечуючий суб'єкт – зобов'язаний виплачувати йому пенсію певного виду і в певному розмірі. Із загальної характеристики пенсійних правовідносин видно, що їх руху сприяють юридичні факти. Це не тільки їх відмітна ознака, а й основна функція в суспільних відносинах. Юридичні факти чинять активний специфічний вплив на розвиток правовідносин. Однак в різних пенсійних правовідносинах їх склад неоднаковий і роль окремих юридичних фактів в пенсійному забезпеченні також різна [76].

Основні базові права, зафіксовані в конституціях держав і найважливіших міжнародно-правових актах, є правовою засадою для інших, але не менш вагомих прав людини, що є важливим для здійснення соціальної політики. Ці права розрізняються за часом виникнення. Так, під першим поколінням прав людини розуміють ті традиційні ліберальні цінності, які були сформульовані в процесі здійснення буржуазної революції, а потім конкретизувалися і розширилися в практиці і законодавстві демократичних держав. До них відносяться: право на свободу думки, совісті і релігії; право кожного громадянина на ведення справ держави; право на рівність щодо законів; право на свободу і безпеку особистості; право на життя; право на свободу від безпідставного арешту, затримання або вигнання; право на публічний, з дотриманням всіх вимог, справедливий розгляд справ незалежним судом [58]. Ці права людини і громадянина дають можливість реалізувати свободу і вимагають від держави утримуватися від втручання до сфер, які регулюються цими правами.

Друге покоління прав людини - позитивні права. До прав другого покоління належать: права на роботу і вільний вибір роботи; соціальний захист і відпочинок; захист материнства і дитинства; освіта; участь у культурному житті суспільства; охорону здоров'я.

Після Другої світової війни почалося формування третього покоління прав людини. До цього покоління належать так звані права солідарності - право на розвиток, здоров'я, безпечне довкілля, а також право на комунікацію. Особливість цього різновиду прав полягає в тому, що вони є колективними, і здійснюються не окремою людиною, а народом, нацією, суспільством, асоціацією.

Такий розподіл соціальних прав людини є важливим для формування соціальної політики та напрямів її здійснення. Але поряд з феноменом соціальних прав людини, важливості набуває правовий статус особистості, який визначає нормативні «рамки» діяльності людини, зокрема в рамках соціальної політики. Правовий статус – це соціально допустимі і необхідні можливості особистості не просто як індивіда, а як громадянина держави.

Зазначимо, що забезпечення соціальних прав людини в ході формування та реалізації соціальної політики регулюється на різних рівнях. Наприклад, міжнародно-правові пакти обов'язують держави визнавати право людини на гідний життєвий рівень для себе та своєї сім'ї. В нього входить одяг та житло, достатнє харчування та інше. Держави, які підписали участь у цих пактах визнають право людини на свободу від голодування. Для цього повинні проводитись спеціальні програми, в яких поліпшується технічна та наукова оснастка виробництва по зберіганню та розподілу продуктів харчування або реформа аграрних систем для ефективного використання природних ресурсів. Окреслюється рівний розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб – з урахуванням проблем країн імпортерів та експортерів [101].

Згідно Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966) сім'я визнається важливим та природним центром суспільства. Тому від держав вимагається надання сім'ї більш ширшої допомоги та охорони, особливо в той час, коли в ній виховуються неповнолітні діти. Працюючим жінкам повинна надаватися оплачувана відпустка по догляду за дитиною. Охорона та допомога здійснюється відносно дітей та підлітків – а саме забороняється будь-яка дискримінація. Наприклад, застосування праці дітей та підлітків шкідливої для їх здоров'я або небезпечної для їх життя карається законом. Також на державу покладається обов'язок встановлювати норми та вікові межі дитячої працездатності [101].

Конституція України також визначає ряд обов'язків людини і громадянина. Так, захист Вітчизни є не лише правовим, а й моральним обов'язком кожного громадянина країни. Він визначає захист країни та її населення, духовних, матеріальних цінностей та суверенітету держави. Ст. 66 Конституції України покладає на громадян обов'язок не заподіювати шкоди культурній спадщині, природі та відшкодовувати завдані збитки. Одним із конституційних обов'язків є обов'язок будь-якого громадянина сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, які встановлено законом, а також кожного року подавати до податкових інспекцій декларацію про майновий доходи та стан (ст. 67). Загальним обов'язком громадян, передбачені ст. 68, є обов'язок послідовно дотримуватися Конституції та законів України, не зазіхати на честь

і гідність, права і свободи інших людей. Цей обов'язок тісно пов'язаний з формулюванням і принципами юридичної відповідальності. Юридична відповідальність має на меті охорону правопорядку, правове виховання людей і покарання винних за зроблене [76].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що взагалі універсальна природа прав людини полягає в тому, що вони належать всім людям, і ця теза є принциповою методологічною основою соціальної політики. Як зазначено в преамбулі Загальної декларації прав людини, «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних, невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і всезагального миру» [22]. Протягом багатьох століть вважалося, що права людини дані Богом або випливають із самого народження. Насправді, вони породжуються конкретними історичними, соціально-економічними, політичними та культурними умовами існування людей. Обсяг цих прав, їх перелік завжди пов'язаний з певним етапом розвитку суспільства. Наприклад, право на життя було закріплено в міжнародному праві і конституціях багатьох країн світу саме після Другої світової війни, в ході якої загинуло 60 мільйонів людей. Право на охорону сприятливого навколишнього середовища виникло вже в останній чверті XX ст., оскільки саме в цей період часу виникла загроза світової екологічної катастрофи [169, с. 224] тощо.

Погодимося з думкою багатьох дослідників, що відмінність соціальних прав людини пов'язана з методами їх забезпечення державою. Для використання соціальних прав повинна бути активна соціальна підтримка зі сторони держави. В цьому випадку держава має відігравати активну та значну роль відносно захисту визначених категорій громадян через перерозподіл національного доходу згідно принципам соціальної справедливості. Такі права зобов'язують державу брати участь у житті громадян, покращуючи його в межах дозволених Конституцією. Такі права в літературі називають «позитивними».

Судження про те, що для індивіда створюється можливість заявити державі про необхідність отримання благ або послуг, має такий же підхід, який впливає з положень Конвенції Міжнародної організації праці № 117 «Основні цілі і норми соціальної політики». У ній зазначається: «Базовим суб'єктом у

проведенні соціальної політики виступає держава, яка мала б не тільки активно впливати на процеси регулювання питань соціального забезпечення, а й впливати на головних суб'єктів правовідносин в даній сфері» [136, с. 79]. При цьому, інститути держави повинні формувати сучасну законодавчу базу, встановлювати відповідні процесуальні норми і процедури, покликані забезпечувати їх виконання, здійснювати державні функції контролю і нагляду за дотриманням законодавства.

Необхідно сказати, що цей перелік не є вичерпним і ці, так само як і інші міжнародно-правові акти, передбачають різноманітні заходи сприяння виконанню угод по забезпеченню і захисту соціальних прав і свобод.

Вважаємо за потрібне зацентрувати увагу на тому, що поняття «соціальні права людини» і «соціальна держава» мають тісний зв'язок. Головна мета соціальної держави - достойний та гідний рівень кожної людини, в якому вона б могла жити нормальним повноцінним життям, а не ліквідація повної фактичної нерівності. Покликання соціальної держави - забезпечити мінімальний стандарт життя всім громадянам і регулярно його підвищувати, при цьому визначаючи існування різних соціальних статусів. Але соціальна держава не відмовляється від персональної відповідальності людини за власний матеріальний стан за умови, що вона своїм трудом або в інший легальний спосіб зможе забезпечити матеріальні статки для себе і своєї родини.

Взаємовідносини громадянина та держави, різних соціальних груп мають вибудовуватися виходячи з принципів соціальної солідарності, партнерства та справедливості, рівності, відповідальності, принципах громадянського суспільства. В розділі 2 Конституції закріплена система соціальних прав людини [60]. Суди загальної юрисдикції, Верховний суд України згідно із законами України виконуючи правосуддя у сфері прав і свобод людини сприяють реалізації принципу справедливості та партнерства.

Соціальні права дають гарантію гідного рівня життя, який дає можливість на нормальне цивілізоване існування. На відміну від економічних прав, які пов'язані з виробництвом соціальних благ, соціальні блага направлені на їх справедливий розподіл. Об'єктами соціальних прав виступають блага соціальної свободи. Вони бувають матеріального (житло, одяг, їжа, медичні

послуги, соціальне забезпечення) та не матеріального характеру (здоров'я, сприятливе навколишнє середовище). Зміст соціальних прав проявляється в стані індивідуальної свободи: свободі від хвороб, голоду, чи проживання в сприятливому навколишньому середовищі.

Останнім часом актуалізувався такий аспект соціальних прав, як забезпечення соціальної безпеки особистості. Вона створює можливість користуватися результатами людської праці та розвитку. В безпеку особистості входить декілька рівнів: особиста, економічна, культурна, соціальна, політична та міжнародна. Тобто можна зробити висновок, що соціальна безпека особистості - це захист особистості від соціальної несправедливості, голоду, хвороб, соціального відторгнення, несприятливих впливів навколишнього середовища та інших несприятливих факторів.

Часто поняття «соціальна безпека» вживається в сенсі забезпечення основ безпеки життєдіяльності як індивіда, так і всього суспільства в цілому. Структуру соціальної безпеки слід розглядати у взаємозв'язку: соціальна безпека – соціальна держава – соціальна політика – соціальна робота. До системи соціальної безпеки включають наступні напрямки:

- глобальна та регіональна безпека: національні інтереси, громадська безпека і стратегічна стабільність;
- громадська безпека: соціально-економічна, національно-культурна, екологічна, інформаційно-технологічна та ін.;
- особиста безпека в сучасних суспільно-політичних обставинах і умовах виробництва, безпека особистості в умовах переходу до ринку і введення приватної власності на засоби виробництва;
- безпека в надзвичайних ситуаціях і в екстремальних умовах.

Зазначимо, що соціальна безпека визначається у поєднанні індивідуальних та суспільних інтересів і можливостей людей задовольнити свої потреби. Досягти її можливо тоді, коли забезпечується гідний рівень життя населення, який показує ступінь задоволення потреб людини, а саме матеріальних та духовних, які складаються з декількох компонентів: обсяг реальних грошових доходів на душу населення; розмір споживання та використання послуг; забезпеченості житлом (в особливості молодого

населення); доступність та рівень обслуговування таких сфер, як освіта, медицина, культура; сталих цін на товари і послуги; екологічна безпека та інше.

Далі вважаємо за доцільне розглянути особливості протікання соціально-правових відносин. За загальним правилом, правовідносини по соціальному забезпеченню носять тривалий характер. Тому практичне значення має питання про підстави їх зміни. Так, перехід з однієї пенсії на іншу провадиться при наявності заяви пенсіонера рішенням органу соціального захисту, а перерахунок пенсії - з ініціативи пенсіонера рішенням того ж органу. Зміна правовідносин відбувається при появі нових юридичних фактів, що свідчать про виникнення нового права у забезпечуваної особи, тобто при змінах в її правоздатності. Припиняються правовідносини по соціальному забезпеченню смертю особи, а також спеціальним рішенням уповноваженого органу (наприклад, в разі визнання колишнього інваліда таким, що відновив працездатність) або закінченням встановлених в законодавстві термінів (наприклад, правовідносини з припиненням виплати пенсії у зв'язку з втратою годувальника учням, студентам після закінчення навчального закладу, але не більше ніж до досягнень ними 23-річного віку).

Підставою виникнення пенсійного правовідносини виступає не поодинокий факт, а складний юридичний склад. З приводу складових його елементів в науковій літературі висловлені різні думки. Деякі вчені (В. Андрєєв, І. Гуцин та ін.) включають в цей склад власне юридичний факт - подія, з яким пов'язаний даний вид забезпечення (вік, інвалідність, втрата годувальника, вислуга років), юридично значиму передумову (суспільно корисну діяльність) і юридично значимі обставини (стаж, наявність непрацездатних членів сім'ї, стан на утриманні та ін.). При цьому звернення громадянина до власника підприємства або уповноваженого ним органу (роботодавця), а також позитивне рішення адміністрації підприємства визнаються тільки одним з етапів реалізації суб'єктивного права на пенсію, пов'язаних з формуванням і розвитком об'єкта правовідносини. Зміна пенсійних соціально-правових відносин. Тривають пенсійні правовідносини можуть змінюватися. При цьому змінюються або об'єкт правовідносини (вид пенсії), або суб'єкт, який одержує її (наприклад, при зміні складу сім'ї), або

зміст (наприклад, при перегляді розміру пенсії). Як правило, підставою зміни правовідносини служить той же юридичний склад, що і при виникненні правовідносини:

З дня подачі пенсіонером заяви орган соціального захисту переводить пенсіонера з однієї пенсії на іншу, наприклад, з пенсії по інвалідності на пенсію за віком. За певних умов пенсійні правовідносини змінюються через зміну законодавства про підвищення розмірів пенсій, наприклад, згідно Закону України від 15.07.1999 р. «Про підвищення мінімального розміру пенсії») провадиться перерахунок пенсій.

Правовідносини може бути змінено, наприклад, при винесенні МСЕК рішення про зміну групи інвалідності або її причини. Підставами для припинення соціально-правових відносин можуть бути як окремі юридичні факти, так і складні юридичні склади: смерть, відновлення працездатності у колишнього інваліда, досягнення дітьми померлого годувальника 18-річного віку, а студентами вищих навчальних закладів - 23-річного віку. При реалізації права на соціальне забезпечення виникають процедурні та процесуальні правовідносини. Вони носять похідний характер від основних матеріальних правовідносин і спрямовані на здійснення та охорону прав громадян у сфері соціального забезпечення. Майже всім матеріальним правовідносин передують процедурні правовідносини щодо призначення конкретних видів забезпечення. Вони тісно пов'язані з матеріальними правовідносинами.

Таким чином, важливим елементом впровадження соціальної політики та реалізації її функцій є певна алгоритмізація діяльності її суб'єктів. До процедурних правовідносин у праві соціального забезпечення відносяться юридичні відносини двох видів: по-перше, пов'язані з встановленням конкретного факту, що має юридичне значення (інвалідності, стажу роботи, утриманні тощо). По-друге, спрямовані на встановлення юридичного складу в цілому – передумови володіння правоздатністю на певний вид соціального забезпечення (наприклад, встановлення віку і стажу, необхідних для призначення пенсії за віком тощо). Процесуальні правовідносини виникають при розгляді різних суперечок між суб'єктами основних або процедурних правовідносин (наприклад, при відмові в призначенні пенсії або неправильному

обчисленні допомоги по тимчасовій непрацездатності). Зміст процедурних правовідносин розкривається через суб'єктивні права і обов'язки учасників цих відносин, а саме: через правомочність громадянина вимагати перевірки необхідних фактів, що підтверджують його право на конкретний вид забезпечення; вимагати дотримання встановленої процедури розгляду справи (наприклад, термінів розгляду скарги); вимагати допомоги в здійсненні прав, пов'язаних з отриманням пенсій, допомог, інших соціальних виплат; вимагати захисту свого права і відповідних зазначеним правомочності обов'язки компетентного органу. Зміст цих правовідносин складає обов'язок уповноваженого органу встановити відповідний факт при наявності до того підстав. Але не завжди юридичний зв'язок при цьому проста. У ряді випадків громадянин або орган, який звертається із заявою, несуть і обов'язки за поданням доказів, що підтверджують настання певних обставин (наприклад, інвалідність, її причини тощо).

Найбільш складні і соціально значущі правовідносини між громадянами і медико-соціальними експертними комісіями (МСЕК). Вони визначають стан працездатності і встановлюють групу інвалідності, її причину, час настання, медичні показання до водіння засобів пересування, в тому числі автомобілів з ручним керуванням, необхідність утримання людей похилого віку та хворих в інтернатних установах, а також виконують інші функції. При встановленні інвалідності МСЕК видає інваліду довідку певної форми. Припиняються правовідносини з МСЕК після видачі зазначеної довідки або прийняття висновку про відсутність інвалідності. Таким чином, для позначення системи відносин, що складаються в суспільстві, використовують різні поняття: «соціальні відносини», «суспільні відносини», «людські відносини» тощо. В одному випадку вони вживаються як синоніми, в іншому – різко протиставляються один одному. Насправді, незважаючи на смислову близькість, дані поняття розрізняються між собою.

Таким чином, до сфери соціальної політики відноситься діяльність щодо управління розвитком соціальної сфери суспільства, спрямована на задоволення потреб та інтересів населення. Основними завданнями соціальної політики є підвищення добробуту людей, покращення умов їх праці і життя,

зближення соціальних груп і прошарків, удосконалення національних відносин. Соціальна політика охоплює всі сфери життєдіяльності людей: працю, побут, культуру. Треба зазначити, що у відповідності до специфіки деяких з цих сфер (наприклад, виробництво) вони служать об'єктом її безпосереднього регулюючого впливу, а в інших (наприклад, у сфері демографічних відносин) такий вплив здійснюється опосередковано – шляхом створення умов, що спонукають людей до бажаної для суспільства соціальної поведінки. Відповідно до цього одним з найважливіших принципів соціальної політики є управління інтересами та через інтереси людей. Соціальна політика реалізується через соціальне планування і управління, через систему соціальних заходів та соціальних програм, які отримують закріплення у вигляді законів, урядових рішень і підзаконних нормативних актів. Така політика вирішує наступні проблеми: забезпечення соціальних гарантій, здоров'я і зайнятості населення, його освіти, соціального обслуговування, подолання антигромадських явищ; соціальних проблеми молоді, жінок, пенсіонерів гідною груп населення; ефективне управління людським фактором тощо.

1.3. Суб'єкти забезпечення та показники соціальної політики у сучасному суспільстві.

Соціальна політика в сучасному світі здійснюється різними суб'єктами, і перш за все державою. Одним з політичних інститутів, який історично сформувався в стійку організацію спільної життєдіяльності людей є держава. В її рамках формуються соціально-правові відносини, які являють собою такий вид соціальних відносин, який регулюється цінностями і нормами, що містяться в системі прав людини. Як зазначалося вище, соціально-правові відносини виникають на основі норм за волевиявленням правоздатного громадянина і за рішенням уповноваженого на те органу держави. В цих відносинах у одного суб'єкта є право на отримання певного виду соціального забезпечення, а у іншого є правове зобов'язання надати йому певне соціальне благо [161].

Суб'єктами соціально-правових відносин є громадянин з одного боку, і державний орган – з іншого. Але треба зазначити, що в правових відносинах, наприклад, виплати пенсій у зв'язку з втратою годувальника та допомоги на

дітей в малозабезпечених сім'ях, забезпечуваням суб'єктом виступає не кожен член сім'ї, а цілком вся сім'я [161].

Аналізуючи питання щодо суб'єктів соціально-правових відносин в соціальному забезпеченні важливе значення мають всі елементи правового статусу громадянина, і в першу чергу його правоздатність та дієздатність. Під правоздатністю розуміється встановлена законом здатність бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Тільки в результаті визнання особи правоздатною вона стає суб'єктом правовідносин, володарем конкретного суб'єктивного права або носієм юридичного обов'язку. Таке визнання здатності набувати права і нести обов'язки особа отримує від держави. Саме тому правоздатність та дієздатність (правосуб'єктність) являє собою соціально-юридичну (суспільно-правову) властивість суб'єкта. Вона залежить від психофізіологічного стану особи і тільки за певних умов (вік, зрілість, стан психіки) особа визнається здатною мати і особисто або через представника здійснювати певні права та обов'язки, бути юридично відповідальною за свої вчинки.

Другим суб'єктом соціально-правових відносин по соціальному забезпеченню виступають державні органи соціального захисту. Вони мають спеціальну правосуб'єктність, тобто здатність своїми діями виконувати юридичні обов'язки з надання громадянам певних видів соціального забезпечення. Такі органи і організації численні. Це: обласні, міські та районні управління соціального захисту, медико-соціальні експертні комісії (МСЕК), інтернати, регіональні центри соціальної допомоги і т. д. Правомочності та юридичні обов'язки зазначених та інших органів визначені положеннями, інструкціями, статутами та іншими нормативно-правовими актами [161]. При цьому об'єкти соціально-правових відносин можна визначити, проводячи аналогію з об'єктами правовідносин, що визначені в теорії права. Отже під ними будемо розуміти різні матеріальні, духовні та соціальні блага.

Зв'язок між суб'єктами правовідносин по соціальному забезпеченню виникає з приводу як матеріальних благ, так і благ нематеріального характеру. Це зовнішні предмети, явища, певні соціальні блага, з якими пов'язано поведінку суб'єктів правовідносин, і є їх об'єкти. Матеріальні блага соціально-

забезпечуваного характеру численні і діляться на пенсії, допомоги, натуральні блага, обслуговування та пільги. Матеріальні блага можна ділити і за їх цільовим призначенням. За цією ознакою розрізняють виплати, які мають на меті утримання громадянина (пенсії); виплати з метою надання матеріальної допомоги громадянину і його сім'ї (посібники); натуральні блага з метою надання допомоги сім'ї в утриманні та вихованні дітей; натуральні блага з метою утримання старих і непрацездатних; обслуговування з метою охорони здоров'я громадян (медична допомога, санаторно-курортне лікування та т. д.) [161].

Зміст соціально-правових відносин складає єдність юридичної форми і соціального змісту. Під юридичним змістом правовідносини розуміється сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, якими наділені суб'єкти правовідносин. Далі, на нашу думку, необхідно більш детально зупинитись на аналізі прав, свобод та обов'язків громадянина як ключовому елементі змісту соціально-правових відносин.

Зазначимо, що в юридичній науці існують кілька головних напрямків визначення сутності прав і свобод людини. Природно-правовий напрямок розглядає людину як таку, яка має невід'ємні природні права, даровані йому від народження. Вони не залежать від волі держави. Держава покликана визнавати ці права, поважати їх, охороняти від будь-яких посягань. Природно-правове вчення спирається на моральні принципи і категорії свободи, справедливості, людської гідності та визначає взаємини особистості і держави, обґрунтовуючи пріоритет прав людини щодо державної влади. Тому саме ця ідея лежить в основі правової держави.

Позитивістський напрямок відноситься до прав людини, як до цінності, яка встановлюється державою, як верховної сили, наділеною правом розпоряджатися долями індивідуумів.

Зазначимо, що конституційна практика розвинутих країн усунула протистояння природно-правового і позитивістського підходу до прав людини на підставі конституційного закріплення основних прав і свобод.

Підкреслимо, що в рамках державного забезпечення соціальної політики можуть створюватися різні структури, які враховуватимуть завдання соціальної

політики. Наприклад, у Верховній Раді України створено Інститут уповноваженого з прав людини. До цієї організації звернулося 100 тис. чоловік. 56 % заяв стосувалися порушень громадянських, 20% - економічних, 16 % - соціальних прав. У 2,5 тис. випадків були представлені проблеми, але тільки кожне п'яте з них було вирішено позитивно [140].

Для надійного захисту прав людини важливе значення має співпраця держав в цій галузі і створення системи міжнародного контролю за впровадженням в життя взятих ними юридичних зобов'язань. Спеціальні установи, що функціонують як на світовому, так і на регіональному рівнях, є одним з найважливіших досягнень другої половини XX в. в міжнародному регулюванні прав людини. Держави передбачили створення міжнародного контрольного механізму, який виник в результаті розширення міжнародного правотворчості, ускладнення міждержавних зв'язків, появи глобальних проблем, що стосуються долі всього людства.

Важливим ракурсом аналізу питань суб'єктів соціальної політики є партнерство у формуванні соціальної держави. Саме тому з названих суб'єктів соціальної політики окремо можна виділити громадські об'єднання, громади, партії. Також суб'єктами соціальної політики є громадяни.

Зазначимо, що у країнах західної Європи сьогодні процес залучення громадян до участі у політичному та суспільному житті у тих питаннях, що стосуються якості життя та що мають вплив на середовище, отримали назву «демократії співучасті». Адже багато процесів та явищ, що раніше вважалися цілком природними для людини, сьогодні у суспільстві отримують вплив соціальної складової та технологічного прогресу. Ці питання стосуються таких важливих сфер людського життя, як евтаназія та народження дітей, харчування та екологія, пересадка органів від донорів та інше. Тобто, можна сказати, що суспільство сьогодення отримало багато етичних викликів щодо свого функціонування. Відповіді на ці виклики потрібно давати суспільству, а не владі. Але з іншого боку, завдяки владі та органам управління можна структурно втілити окремі заходи або ввести структурні зміни, які б підтримували обране суспільне рішення.

Тож постає необхідність налагодження механізмів інформування суспільства з питань, що потребують суспільної оцінки, а також потрібно розробити механізми взаємодії та взаємної відповідальності щодо підтримки різних рішень в сфері соціальної політики. Але первинною постає необхідність формування суспільного контексту, який би висвітлював важливі цінності та норми суспільного життя і який дозволяв би таким чином розгляд окремих питань у векторі цінностей та ідей гуманістичного розвитку суспільства.

Значний потенціал в цьому аспекті належить зв'язкам з громадськістю (далі ЗГ), завдяки яким можливий постійний діалог на паритетних засадах, відкритий до критичних поглядів та питань.

Зазначимо, що ідея «демократії співучасті» виникла як органічне доповнення, як один з шляхів вдосконалення представницької демократії. Йдеться про культурно-історичні та правові передумови розвитку ідеалів та механізмів демократії. Певна річ, недостатньо проголосити ідею «демократії співучасті», щоб вона втілилася в життя. Ідея потребує відповідного ґрунту та умов, у яких вона здатна сформуватися, визріти та розквітнути. Політична комунікація не є однотипною і видозмінюється залежно від багатьох чинників, зокрема інституційних, політичних та ЗМІ. Політичний режим та політична культура країни, рівень розвитку громадського суспільства значною мірою визначають характер реалізації ЗГ. Тобто, як бачимо, зв'язок ЗГ та соціальної політики є двостороннім.

Фактично існує суттєвий зв'язок між політикою держави, практикою прийняття політичних рішень та мірою відкритості, й відповідно, характером взаємодії (в тому числі інформаційної) державних органів з громадськістю. Так, у традиційних та анархічних країнах середньовіччя чи молодій Європі контакти правителів з населенням встановлювалися не для того, щоб пояснити чинники, на підставі яких прийняті рішення та реалізується політика, як це, зокрема, має відбуватися за умови демократії, а з метою наочного підтвердження влади – публічної демонстрації сили та переваги правителя. Альтернативними є цілеспрямовані послідовні комплексні державні рішення та дії, що спираються на аналіз політики (врахування альтернатив діяльності, наявних ресурсів та ризиків тощо) та стратегічне планування. В цьому контексті актуальними є ЗГ

як спосіб налагодження взаємодії, двостороннього обміну інформацією, досягнення згоди та підтримка під час реалізації тих чи інших рішень, координації діяльності тощо. Зазначимо, що прийняття Тимчасового регламенту діяльності Кабінету Міністрів України [165, с. 51-92] свого часу стало значним кроком на шляху кардинальної зміни процесу прийняття рішень з погляду забезпечення послідовної обґрунтованої політики держави, що, безумовно, стосується і соціальної політики. Започаткована практика консультування з громадськістю [192, с. 4] потребує детального опрацювання на теоретичному та практичному рівнях.

Наголосимо, що встановлення взаємодії є проблемою готовності сторін. Діалог можливий лише за умови зацікавленості обох сторін і відкритості, здатності визнати, почути й вислухати іншу особистість, її точку зору й критично оцінити свої переконання. Тож готовність до взаємодії включає як психологічні, так і контекстуальні (економічні, правові, культурні, політичні) фактори, а саме: очікування населення, потреби та бажання взаємодії, політичну структурованість, об'єднання навколо певних цінностей, обізнаність із відповідними питаннями тощо (власне, стан громадянського суспільства); прозорість та підзвітність владних інституцій (налагодження демократичних механізмів управління); вплив культурно-політичної еліти; незалежні ЗМІ; ресурсну (кадрова, матеріально-технічна, фінансова тощо) забезпеченість тощо.

У підсумку очевидним стає необхідність використання політики участі для формування та реалізації завдань соціальної політики. При цьому важливим аспектом в цьому процесі є використання механізмів зворотного зв'язку задля отримання більш повної інформації.

Як ми зазначали вище, соціальна політика передбачає реалізацію і захист економічних, соціальних, культурних прав людини, здебільшого з боку держави. Відповідно до цього, варто підкреслити, що суб'єкти формування та здійснення соціальної політики, як члени конкретного суспільства, знаходяться під впливом різного роду факторів. Наприклад, в межах вітчизняної науки, яка традиційно спиралася на марксистську парадигму, основним фактором детермінації розвитку суспільства визначалися економічні відносини. В концепціях «держави загального добробуту» і «соціальної держави», які стали

ключовим елементом державної ідеології західноєвропейських країн, соціальним відносинам надається важливе значення.

У роботі сучасних дослідників соціальної політики «Глобальна соціальна політика» (Б. Дикона, М. Халс і П. Станс) деконструється спрощене уявлення щодо механічного зв'язку між рівнем економічного розвитку та добробутом населення країни [38, с. 62-64].

Порівняльний аналіз соціальної політики вказує, що поза певним рівнем економічних умов не існує значущого зв'язку між цими факторами. Суттєво впливає та корегує ситуацію політичний фактор. Виключенням можна вважати кілька країн, в яких показники людського розвитку значно нижче за очікувані виходячи з їх ВВП. Наприклад США, Великобританія і Японія в 2013 році займали відповідно 5-е, 14-е, 17-е місце в рейтингу людського розвитку, де поступилися Норвегії, Австралії, Швейцарії та Нідерландам.

Спираючись на дослідження зарубіжних фахівців в області соціальної політики, на міжнародні рейтингові методики визначення рівня розвитку держав, можна стверджувати, що в ХХІ столітті цінності соціальної і гуманітарної областей стали критеріями суспільного прогресу і сучасної цивілізації, відсунувши на другий план економічні показники зростання. На думку авторів, в 70-і роки ХХ століття дослідники вбачали пряме співвідношення між економічним зростанням і зростанням добробуту населення, спираючись на показник соціальних витрат держави, виражений у вигляді відсотка до ВВП. Як показав подальший порівняльний аналіз соціальної політики, певний рівень економічних умов не свідчить про наявний зв'язок між зусиллями держави щодо забезпечення добробуту громадян і економічним рівнем розвитку. Політичний вибір має суттєве значення і вносить свої корективи. Окреме місце займають країни, що мають показник людського розвитку значно вищий, ніж це можна було б припускати, виходячи з їх ВВП, зокрема Китай і Коста-Ріка [38].

Таким чином актуальності набуває не лише суб'єктивний вимір складових соціальної політики, а й пошук узагальнених об'єктивних показників, які б дозволяли співставляти, порівнювати стан та тенденції в цій царині, обумовлені економічним, політичними чи, наприклад, культурними

чинниками. У підсумку, ми пропонуємо розрізняти об'єктивні і суб'єктивні показники. Перші представлені офіційною статистикою, другі – даними соціологічних досліджень.

При всій різноманітності підходів до соціальної політики, країни Європейського Союзу виробили загальні правила, які конкретизуються в соціальних показниках – стандартах. Соціальні стандарти-показники групуються на різних підставах. Крім того, всі показники, включаючи міжнародні, діляться на соціально-економічні та соціальні.

Відповідно до методики та практики міжнародних організацій, зокрема ООН, основним соціальним показником є індекс людського розвитку (ІЛР), що складається з трьох показників: тривалості життя, рівня освіти населення і середньодушового доходу. Рівень освіти визначається, як грамотність населення з урахуванням середньої тривалості навчання. Щодо доходів, то пороговою величиною є середній світовий показник ВВП на душу населення. Країна, яка знаходиться вище середньосвітового значення ВВП, то збільшення доходу на душу населення сприймається, як зменшення її граничного внеску в людський розвиток. Взаємозв'язок цих показників дає можливість виділити моделі функціонування суспільства. В кризовому стані економіки (регресії) країна здійснює політику надзвичайних заходів; в стабільному стані економіки політика стимулюється зі сторони держави; в динамічному зростанні – а саме так званому прогресі держава регулює політику.

Індекс людського розвитку формує композитну оцінку людського прогресу. Вперше цей показник було запропонований групою дослідників Програми розвитку ООН в 1990 році. При цьому розраховується не лише загальний ІЛР, його застосовують і всередині країни, оцінюючи соціальний розвиток регіонів (ІЛР різних регіонів, етнічних і соціальних груп, навіть для чоловіків та жінок).

За своєю природою індекс людського розвитку - соціально-економічний показник. Його перевага полягає в тому, що він дозволяє сконструювати рангову шкалу держав, оцінити їх за рівнем соціального розвитку. Динаміка цього показника свідчить про відповідність або невідповідність держави (області, регіону) міжнародним стандартам рівня і якості життя. Так, в кінці 90-

х років Україна займала 91-е місце в шкалі з 185 держав, просунувшись вгору з 117 місця на початку 90-х [115].

Міжнародна статистика пропонує три типи даного індексу – для слаборозвинених країн (50 %), для країн, що розвиваються (70 %), і для розвинених країн (100 %). Необхідно відзначити, що споживчий кошик в його мінімальному вимірі визначає мінімальний споживчий бюджет, що є одним з найважливіших соціальних нормативів, від розмірів якого залежать такі соціальні виплати як мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, середня заробітна плата.

Вважається, що значення ІЛР менше 0,5 свідчить про низький рівень людського розвитку, 0,5-0,8 – про середній рівень, а вище 0,8 – високий рівень людського розвитку. Проте, розрахунок цього індексу за трьома згаданими параметрами, не дає комплексного уявлення про людський прогрес. В зв'язку з цим необхідно використовувати інші індекси та показники розвитку людського потенціалу, щоб аналізувати і прогнозувати розвиток людського потенціалу. Також існує проблема нерелевантності статистичних даних через потенційну загальну або часткову відсутність статистичних даних, які необхідні для розрахунку індексу людського потенціалу за тією або іншою методикою. Людський потенціал необхідно оцінювати враховуючи велику кількість чинників і застосуванням різних методів розрахунку, що дозволить аналізувати, порівнювати і прогнозувати розвиток того чи іншого регіону чи країни [141].

Зазначимо, що такі категорії «добробут» і «рівень життя» являють собою, перш за все, певні стандарти-показники, отримані дослідно-статистичним шляхом в результаті порівняльного аналізу розвинених країн, країн, що розвиваються, та слаборозвинених країн, а також держав, які переживають стадії кризи, стабільності і динамічного зростання, що належать до різних політичних моделей.

Модель соціальної політики складається з системи макроекономічних, соціально-економічних і соціальних показників, які демонструють поточний стан економіки країни, що, в свою чергу, зумовлює і певний політичний режим, а також залежить від зазначених чинників соціальної політики. Взаємозв'язок зазначених ознак може мати наступний вигляд: за умов кризового стану

економіки, державою реалізується політика «надзвичайних заходів»; в стабільних умовах економіка відповідає державній політиці стимулювання; динамічне зростання економіки сприяє діяльності держави як політики регулювання.

Тобто, головними особливостями двох політичних стратегій в умовах кризи або стабільності мають бути характер «жорсткого» та «м'якого» маятникового руху. Економічні кризи формують потребу в «жорсткій» політиці, яка спрямована на зростання економіки, заохочення до підприємницької діяльності населення завдяки гнучкій податковій системі. Зменшення податкового навантаження за подібних економічних умов призводить до скорочення соціальних витрат державою. Зростання безробіття, фіксація заробітної платні, прискорення інфляційного процесу мають ставитися під жорсткий державний контроль. За таких умов найчастіше спостерігається зниження життєвого рівня населення.

«М'яку» стратегію спрямовано на покращення соціальних умов для громадян, зменшення або усунення соціальної напруги. Державна політика можна схарактеризувати соціально-захисною спрямованістю, яка передбачає розгортання соціальних програм. Економіка, яка «стала на ноги», піддається додатковому податковому навантаженню. Традиційно базою будь-якої політичної моделі стають певні ідеологічні, економічні та правові принципи. Так, певні державні пріоритети, які можуть фокусуватися на одному з цих елементів, як на нагальному, а саме на політичних, громадянських або соціальних правах стають правовою основою. В економічній сфері моделі відрізняються ступенем втручання держави в економіку, що відповідає принципам консерватизму, неоконсерватизму, або «laissez-faire», тобто майже – невтручання, регулювання.

Таким чином, коло суб'єктів формування та реалізації соціальної політики в сучасному суспільстві значно розширюється, що визначає необхідність реалізації стратегії «демократії участі», а для виміру її результативності – застосування сукупності суб'єктивних та об'єктивних вимірів.

Висновки до розділу 1.

Теоретико-методологічний аналіз феномену соціальної політики здійснено у контексті історичного ракурсу еволюційного розвитку суспільства. Показано, що концептуальні основи аналізу соціальної політики лежать у площині характеру розвитку суспільства та тих моделей, які формуються в ньому як механізми вирішення його проблем. Продемонстровано, що існують різні підходи до їх актуалізації. Аналіз психологічної, гуманістичної, рольової, екологічної, соціально радикальної та соціально орієнтованої моделей та теорій соціальної політики дозволив зробити висновок, що найбільший евристичний потенціал має системний підхід, який й використано під час аналізу соціальної політики.

Показано, що для досягнення високих стандартів життя через формування соціальної політики та її впровадження у життя необхідно визначити в якості певного орієнтиру соціальної політики соціальну державу. Соціальна держава сприяє досягненню соціальної справедливості в суспільстві; зменшенню соціальної нерівності; підвищенню рівня зайнятості або наданню альтернативного джерела доходів; збереження миру і злагоди в суспільстві; формуванню сприятливого життєвого середовища для людей.

Здійснено аналіз основних теоретичних концептів, на яких будується соціальна політика. Серед них: права людини, правовий статус людини, рівність, свобода, справедливість тощо. Зазначено, що загальні базові категорії – рівність, свобода, справедливість - є взаємопов'язаними, відбиваються в різних сферах суспільства та мають як об'єктивізований, так і суб'єктивізований вимір, що має враховуватися у соціальній політиці у переломленні до визначення статусу людини, його прав та обов'язків тощо.

Аналіз основних концепцій щодо прав людини (ліберальна, колективістська, традиціоналістська) дозволив зробити висновок про міксований характер їх використання в сучасній Україні.

Зазначено, що переломлення теоретичних концепцій на практиці сприяє формуванню практичних моделей соціальної політики - ліберально-демократичної, консервативної і соціал-демократичної. Їх реалізація у сучасному суспільстві привертає увагу до феномену суспільної консолідації.

Запропоновано поділити всі методи, якими досягається стан консолідації суспільства в різних державах, на дві основні групи, які можна назвати деструктивні та конструктивні методи консолідації суспільства. Доведено, що для досягнення консолідації суспільства через заходи соціальної політики, остання повинна бути гнучкою та швидко реагувати на виклики, як макрорівня, так і на мікро коливання соціальної сфери.

Виокремлено три моделі реалізації соціальної політики в різних типах держав: соціальна політика держав, які використовують деструктивні методи консолідації суспільства; соціальна політика держав, які використовують конструктивні методи консолідації суспільства; соціальна політика перехідних держав, які зазнають транзитної трансформації в методах консолідації суспільства.

Показано, що головними викликами для соціальної консолідації всередині країн, які знаходяться в трансформаційному процесі транзиту, варто назвати неможливість і одночасну необхідність максимального дотримання докризової системи соціальної політики, що зможе гарантувати більш лояльне ставлення до трансформаційних процесів з боку населення країни.

Соціальну політику визначено як систему адміністративних, регулятивних, організаційних державних заходів, які спрямовано на встановлення та регулювання у суспільстві певної системи соціальних відносин, зокрема відносин нерівності. При цьому, соціальні відносини розглянуто крізь призму відносин соціальної диференціації; відносин між соціальними групами; ставлення та оцінок суспільної реальності індивідами, соціальними спільнотами та суспільством в цілому, що надає цим відносинам особистісного та суб'єктивного характеру; відносин, які складаються в процесі задоволення потреб і життєвих інтересів людей.

Узагальнення напрямків соціальної політики, які пов'язані з її специфікою, дозволило виокремити її складові: політика доходів населення, тобто орієнтована на добробут споживчий кошик та рівень життя; політика в сфері праці та трудових відносин, яка орієнтується на оплату та охорону праці, рівень зайнятості, соціальне страхування тощо; соціальна підтримка та захист непрацевдатних і незаможних верств, що передбачає соціальне обслуговування,

пенсійне забезпечення, соціальні гарантії тощо; розвиток галузей соціальної сфери: науки, освіти, культури, фізичної культури і спорту та основної - охорони здоров'я; соціально-екологічна політика; політика в галузі розвитку інфраструктури: розбудова та підтримка доріг, транспортної мережі, зв'язку, житлового господарства, торгівельного і побутового обслуговування; міграційна політика, яка фокусується на зовнішній та внутрішній трудовій міграції, вимушеній міграції, захисті прав та інтересів співвітчизників за кордоном тощо; політика щодо певних категорій населення: молодіжна та сімейна політика, а також політика щодо осіб похилого віку та інвалідів тощо.

Значний акцент в аналізі зроблено на соціальних правах, соціально-правових відносинах як ключових об'єктах соціальної політики, а також питаннях прав і свобод людини і громадянина, їх реалізації на практиці, що є критерієм здійснення справедливої соціальної політики.

Звернення до аналізу суб'єктів забезпечення та показників соціальної політики продемонструвало зростання ступеню їх диверсифікації. Розкрито зміст соціально-правових відносин; продемонстровано існування кількох головних напрямків визначення сутності прав і свобод людини. Доведено необхідність використання політики участі для формування та реалізації завдань соціальної політики.

Показано, що основним соціальним показником результативності соціальної політики є індекс людського розвитку, що складається з трьох показників: тривалості життя, рівня освіти населення і середньодушового доходу. Звернення до питань забезпечення цілей соціальної політики дозволило визначити «жорсткі» та «м'які» стратегії держав у їх досягненні.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [130; 133; 135]

РОЗДІЛ 2.

СОЦІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Системність соціальної політики та її методологічний супровід.

Аналіз сутності соціальної політики, суб'єктів її формування та реалізації, а також основних напрямів здійснення дозволяє зробити висновок, що найбільший евристичний потенціал для її аналізу має системний підхід. Відповідно одним з ключових питань, яке пов'язано з науковим та практичним виміром соціальної політики в цьому ракурсі, є розуміння соціальної системи. Спираючись на результати аналізу різних джерел, можна дійти висновку, що основними складовими елементами соціальної системи є люди або соціальні актори, їх зв'язки та взаємодії, соціальні відносини і соціальні інститути, а також наступні властивості: координація і контроль, структурність, послідовність, цілісність, взаємозв'язок між елементами, впорядкованість, цілеспрямованість. Визначення соціальної системи включає в себе акцент на таких феноменах, як: «зв'язок», «елемент», «ціле», «єдність», а також поняття «підсистеми», які вивчаються самостійно і мають системні властивості [1;65;120;152;153;171;188].

В межах системного підходу, який передбачає, що об'єкт визначається як ціле, а всі його елементи пов'язані між собою, в системі виділяють системоутворюючі властивості (відношення), які і забезпечують цілісність системи. Можна припустити, що подібним елементом в системі соціальної політики є права людини і громадянина. Ключовими особливостями системи, які визначаються в межах системного підходу можна виділити наступні:

- система має вкрай широку сферу застосування. Практично кожен об'єкт може бути досліджено як система;
- системою передбачено сукупністю елементів, які знаходяться у відносинах і мають зв'язки один з одним, що утворюють певну цілісність або єдність [182].

Визначаючи соціальну політику в контексті системного підходу, можна зазначити, що вона представляє собою систему заходів, що сфокусовані на

захисті економічних, культурних, громадянських і соціальних прав людини, які закріплені в Міжнародних актах і конституціях держав, які дають можливість для розвитку соціального потенціалу особистості («людського капіталу»), соціальної безпеки, її соціального захисту – що і є якістю життя. Держава ж має можливість впливати на соціальні процеси, які мають місце в суспільстві, за допомогою адміністративних, бюджетних і законодавчих заходів, що і є по суті однією з функцій соціальної політики.

Якщо говорити про соціальну політику як цілеспрямовану систему заходів, що здійснюється державними, комерційними та громадськими організаціями, спрямованими на задоволення потреб соціуму щодо забезпечення життєдіяльності його членів, то варто зазначити, що система державних заходів реалізується в межах соціальних інститутів, які стійкими або відносно стійкими формами та типами соціальної практики або спільної діяльності, завдяки яким організується суспільне життя, забезпечується стійкість відносин та зв'язків в межах соціальної організації. Різні суспільні групи вступають в соціальні відносини, які регулюються у певний спосіб. Регламентація подібних та інших суспільних відносин здійснюється в межах відповідних соціальних інститутів: система освіти, сім'я, трудовий колектив (соціальні і економічні), держава (політичні відносини) тощо [121].

Поряд з цим, соціальна політика – це політика в галузі соціального розвитку і соціального забезпечення, яка передбачає систему проведених суб'єктом господарювання (зазвичай державою) заходів, що спрямовані на поліпшення якості та рівня життя певних соціальних груп, а також сфера вивчення питань, які пов'язані з такої політикою, включаючи історичні, економічні, політичні, соціально-правові та соціологічні аспекти, а також експертизу причинно-наслідкових зв'язків в сфері соціальних питань.

Таким чином, системність соціальної політики полягає в її цілісності та сукупності взаємопов'язаних компонентів. Але поряд з цим, вона є підсистемою державної політики, що дозволяє розглядати її у широкому соціальному контексті життєдіяльності суспільства. Це визначає той факт, що вона має враховувати потреби різних верств населення не як відокремлених суб'єктів, а як елементів цілісності - суспільства. В контексті поняття

«соціальні верстви», яке синтезуючи включає соціальні групи, соціальні спільноти [150; 153], соціальну політику в широкому сенсі можна не обмежувати лише системою заходів, а акцентувати увагу на системі взаємовідносин і взаємодії між соціальними групами, суспільними верствами, соціальними спільнотами, основою яких головною та кінцевою метою є людина, її добробут, соціальний розвиток, соціальний захист і в цілому соціальна безпека населення [150; 153].

Таким чином соціальна політика пов'язана з розвитком соціальної структури суспільства, тобто є певним відображенням її стану і рівню розвитку і навпаки. Відповідно важливими постають питання структурування суспільства, задля яких використання соціологічної методології є найбільш системним.

Зауважимо, що соціальна структура є однією з основ соціальних відносин. Соціологія визначає соціальну структуру в кілька способів, та використовує цілий набір розгляду її складових. Останнім часом з'явилась велика кількість досліджень, які доводять думку автора щодо пошуку відповідної теоретичної моделі, а одним із найважливіших наукових завдань є визначення ознак, на підставі яких виділяються певні групи, а також їх індикаторів. Особливої актуальності розв'язання цього завдання набуває за умов тривалого домінування класового підходу, в межах якого фактично ігнорувалися інші групові ознаки, або їх надавали другорядного значення. Втім завдячуючи стратифікаційній парадигмі, уява про групоутворюючі ознаки стала значно різноманітнішою. Соціологи, які стоять біля витоків структурно-функціонального і стратифікаційного підходів (М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс) вважали, що статус і позиція людини в соціальній ієрархії визначаються рівнем прибутку, освіти, професію. Подібне відхилення від класового розуміння структури суспільства дозволило «деідеологізувати» уявлення про неї. Дослідження соціальної структури в такому ракурсі дозволяє акцентувати увагу на проблемі соціальної динаміки, що дозволяє інтерпретувати рівень соціальної мобільності як критерій визначення ступеню відкритості суспільства.

Важливим є також позиція щодо соціальної структури в класичній соціології Е. Дюркгейма і Г. Зіммеля, які зверталися до соціальної диференціації не враховуючи її спрямованості в «соціальній піраміді». Подібний підхід, на наш погляд, відповідає сьогочасним демократичним цінностям.

Таким чином, структурування суспільства на основі стратифікаційної методології надає значних можливостей для формування та реалізації соціальної політики, в основі якої - правова рівність і справедливість за умов значної диференціації суспільства. Дж. Ролз в цьому контексті в роботі «Теорія справедливості» [132] виділяє існування справедливості за умов об'єктивної нерівності соціуму. Це відповідає з одного боку принципам ринкової економіки, а з іншого - соціальної держави. Ринкові відносини припускають для людини перспективи отримувати не лише державні джерела доходів, а й ті, що надає недержавна власність. У свою чергу на непрацевдатних громадян поширюється державна політика соціального захисту, а також діяльність некомерційних, недержавних організацій та фондів. У підсумку врахування особливостей соціальної структури суспільства та механізмів її формування стає базисом задля виваженої соціальної політики.

Поряд з цим, соціальні групи та спільноти як елементи системи соціуму мають певні зв'язки між собою, які впливають на реалізацію соціальної політики. Тому, на нашу думку, доцільним і надзвичайно важливим є розуміння соціальних відносин і соціальних структур як сукупності рівноправних, але диференційованих за різними ознаками груп.

Соціальні відносини на макро- і мікрорівні, принципи соціального розвитку є результатом соціальної взаємодії; повторювані взаємодії, які співвідносяться одна з одною за змістом, характеризуються відповідною поведінкою [27]. Національна або класова спільнота, відносини обміну, взаємна угода і очікування раціональної поведінки є передумовами соціальних відносин.

В узагальненому сенсі під соціальними відносинами розуміються взаємини і взаємовідносини між певними соціальними групами. Соціальні відносини можна визначати як «відносини, що регулюються різного виду

нормами, тому нормотворча діяльність стає однією з цілей державної соціальної політики. Для сучасного українського суспільства актуальним стає правове розуміння соціальної політики і соціальних відносин» [113; 196].

В сучасному науковому дискурсі існує два основних підходи до визначення соціальних відносин. Перший передбачає логіко-математичне співставлення, яке вимірює ознаки, що порівнюють певні об'єкти в категоріях «більш – менш» та «рівність – нерівність». Зокрема, в процесі дослідження майнової структури суспільства, визначається дистанція між доходами різних майнових груп, мається на увазі раціональний показник. У відповідності до такого підходу політична стратегія держави може бути спрямована або на подолання диференціації в суспільстві або на врахування соціальної диференціації, на «адресну» соціальну політику.

Згідно з іншим підходом до визначення соціальних відносин, вони формуються між певними соціальними групами. В такому аспекті державна політика має виконувати ще одну функцію - регулювання конфліктів в майнових, трудових, міжетнічних відносинах, а також між владою та населенням. Це може проявлятися у політиці перерозподілу доходів завдяки гнучкій податковій системі, політиці соціального партнерства щодо роботодавців та найманих працівників. Показником відносин між звичайними громадянами та політичною елітою є рівень довіри населення до влади.

Узагальнюючи різні підходи до визначення соціальних відносин, які відносяться як класичної, так і сучасної традиції (І.М. Попова, Н.А. Победа, Н.М. Мокляк, О.О. Якуба та ін.), можна виділити чотири позиції, які визначають соціальні відносини:

- це – відносини диференціації в суспільстві [32];
- це – відносини між соціальними групами;
- це – відносини оцінки соціальної реальності індивідами, спільнотами, суспільством в цілому, що надає відносинам суб'єктивного та особистісного характеру;
- це – відносини, які складаються щодо задоволення життєвих потреб та інтересів.

Таким чином, визначення категорії «соціальні відносини» дозволяє окреслити зміст і межі того суспільного простору, який називається «соціальний», на який має бути спрямована та здійснюватися соціальна політика [30; 32]. Це допомагає уявити соціальну сферу як систему, що охоплює диференційовані відносини у суспільстві, які виникають між соціальними групами, які мають власні інтереси та потреби у залежності від соціального, економічного статусу та спрямовані на задоволення власних життєвих потреб.

Зазначимо, що для формування соціальної політики, забезпечення її системності важливим постає встановлення зв'язку між соціальною структурою та соціальними відносинами. При чому саме визначення соціальних відносин конкретизує цілі соціальної політики.

У соціологічному контексті соціальна політика держави аналізується як один з видів системної соціальної діяльності, яка спирається на сконцентровані в громадській думці ціннісні компоненти, які змістовно належать до соціальної сфери. Соціальна сфера включає в себе соціальні відносини [111], а одним з об'єктів соціальної політики є якість та рівень життя суспільства, що дає можливість аналізувати її як процес функціонування та розвитку людини і суспільства. Політичний зміст соціальних відносин, полягає в тому, що вони виникають через задоволення життєвих соціальних потреб між населенням і державою. Проте важливими моментами є не тільки економічні потреби, а культурні та соціальні права людини, які є базовими потребами, які пов'язані з охороною здоров'я, освітою, розвитком особистості, самореалізацією тощо. Соціальні групи або індивіди, яких включено в соціальну сферу, мають у суспільстві свою особливу ієрархію, таким чином створюючи складові елементи суспільства. Колективи, соціальні групи, громади та спільноти на постійній основі в різних формах взаємодіють один з одним, формують між собою відносини, ролі в суспільстві, створюють уклад життя. В зв'язку з чим можна зробити висновок, що соціальні відносини важливим елементом соціальної сфери, яка є об'єктом соціальної політики, а органи державної влади, політичні партії та об'єднання, профспілки, суспільно-політичні об'єднання та інші, тобто інститути політичної систем виступають її суб'єктом. При цьому

ефективність формування та реалізації соціальної політики з урахуванням цих фактів має базуватися на якості системності.

Зазначимо, що забезпечення системності соціальної політики базується також на використанні сукупності ракурсів сприйняття соціальних відносин. Так, поняття «суспільні відносини» в науці доповнюються поняттям «людські стосунки». Воно, як правило, застосовується для позначення всіляких суб'єктивних проявів людини в процесі її взаємодії з різними об'єктами зовнішнього світу, не виключаючи і ставлення до самого себе. «Правові відносини» встановлюють міру свободи особистості, як суб'єкта виробничих, економічних, політичних та інших суспільних відносин; вони забезпечують або не забезпечують ефективне виконання ролі соціально активної людини. При цьому, законодавча недосконалість компенсується неписаними правилами поведінки людини в реальних спільнотах людей і формують моральні ракурси соціальних відносин.

Таким чином, соціальні відносини виражаються у вигляді виробничих, економічних, правових, моральних, політичних, релігійних, етнічних, естетичних тощо.

Враховуючи об'єкт нашої дисертаційної роботи, зазначимо, що особливе місце у системі соціальних відносин, які формують соціальну політику, посідають соціально-правові відносини, які являють собою вид соціальних відносин, в якому один суб'єкт має право на отримання певного виду соціального забезпечення, а інший несе юридичний обов'язок надати йому певне соціальне благо. Такі відносини мають дві групи суб'єктів: громадяни (в окремих випадках – сім'я) і державні органи. Об'єктами соціально-правових відносин є матеріальні, духовні та соціальні блага. Зміст таких відносин складають права та обов'язки суб'єктів. Центральне місце у соціально-правових відносинах належить саме правам людини і громадянина. Що ж стосується прав та свобод людини і громадянина, то сьогодні вони є однією з найважливіших проблем соціальної політики майже всіх суспільств. Саме ситуація щодо забезпечення прав і свобод особистості, їх фактичної реалізації є критерієм, за яким оцінюється рівень демократичності держави і суспільства в цілому.

Якщо вивчати соціологічне розуміння прав людини, то за П. Сорокіним, ознакою дотримання прав людини є рівень задоволення позитивних потреб суспільства і людини в духовній, економічній і соціальній сфері [147]. Значущість цих прав має є строгу ієрархію. Певна соціальна спільнота або особистість не буде боротися за виборчі права, гендерну рівність, вільний доступ до суду, доки не зможе задовольнити свої зловідомі соціальні потреби. Таким чином, рівень життя суспільства прямо пропорційний легкості керування ним, що може призвести до імітації громадянського суспільства [19]. Саме тому в таких умовах зростає значущість отримання соціологічної інформації, а соціологічні методи, зокрема методи вивчення громадської думки, дозволяють розглядати її як обов'язковий елемент соціальних відносин, як інститут громадянського суспільства.

Важливим аспектом розгляду системності соціальної політики є розуміння постійного розвитку суспільства, соціальних груп та соціальних відносин, що передбачає гнучкі механізми розвитку соціальної політики.

Більшість дослідників інтерпретують соціальний розвиток як упорядковану, ієрархічну систему зв'язків між соціальними групами, інститутами, що впливає на утворення та визначення ролей, статусів і позицій індивідів.

Соціальний розвиток в контексті синтезу категорій – це соціальні зміни і соціальний процес. На думку І. М. Гавриленка, П. В. Мельник та Н.П. Недюхи, соціальний розвиток визначається структурною перебудовою суспільства, а також зміною його соціетального типу. Таким чином соціальний розвиток передбачає перетворення суспільних відносин, зокрема й відносин власності, характеру і способу функціонування соціальних організацій, соціальної та групової структури, інституційного порядку суспільства тощо.

Можна зробити висновок, що подібне розуміння суспільного розвитку наближає його до історичної еволюції соціальної системи або конкретного суспільства від простіших до більш складних форм його організації.

Соціальна політика передбачає врахування стратегії соціального розвитку, а він в свою чергу й є цілеспрямованими змінами. Тобто суспільний процес являє собою низку змін, що відбуваються в організації та структурі груп

спільнот та окремих спільнот, які змінюють відносини між елементами соціуму [39; 40; 133; 151].

Зазначимо, що є суттєві розбіжності між поняттями «соціальні зміни» та «соціальний розвиток». Вони полягає в тому, що поняття «соціальна зміна» зафіксує факт зміни, але без фіксації її направленості. Поняття «соціальний розвиток» використовується для позначення або затвердження стану змін процесів, а саме вдосконалення, поліпшення, ускладнення, регресії та інших. Воно має змістовну оцінку змін та дає характеристику її спрямованості.

Виходячи з цього, на нашу думку, є необхідність перегляду методології управління соціальним розвитком, необхідність принципової зміни підходів до соціальної політики в Україні. Ми вбачаємо соціальний розвиток у відмові від спадщини «економічного детермінізму» як принципу національної ментальності, як світогляду і практики суб'єктів державної влади. Зіставляючи радянську систему соціальної політики з тією, яка формується зараз в Україні, ми можемо констатувати наявність суперечностей, породжених суперечливістю в світогляді українських політиків, які орієнтуються на західні європейські зразки, з одного боку, і зберігають вірність економічному детермінізму, з іншого.

З соціологічної точки зору, забезпечення цих та інших завдань у сфері соціальної політики здійснюється завдяки соціальним механізмам. Т.І. Заславська, визначаючи поняття «соціальний механізм», спирається на цілий ряд соціологічних категорій, зокрема розкриваючи сутність соціальних механізмів, як стійкої системи поведінки соціальних груп, взаємодії цих груп між собою і державою, а також системи, яка регулюється, з одного боку, соціальними інститутами, з іншого боку, соціально-економічним становищем і свідомістю цих груп [56]. Таке трактування дає змогу нам визначити механізм реалізації соціальної політики та його складові, а також критерії ефективності соціальної політики, серед яких, на нашу думку, особливу увагу необхідно приділити гарантуванню та дотриманню прав і свобод людини.

Підкреслимо, що розглянуті вище феномени (соціальна структура, соціальні відносини, соціальний розвиток, соціальні зміни, соціальні механізми тощо) мають прикладне навантаження, дозволяючи формувати орієнтири і

напрямки соціальної політики. Так, наприклад, остання в особі держави може бути спрямована на усереднення, уніфікацію населення, або може спиратися на його диференціацію; можлива політика «стирання» відмінностей між групами, або політика, яка визнає і всіляко враховує групові особливості, і відмінності (вікові, етнічні, гендерні, територіальні, майнові і т. д.). Суб'єктом задоволення інтересів можуть бути переважно держава і професійні спілки, або самі громадяни, громадські організації, політичні партії, інститути держави.

Таким чином, методологічний потенціал соціологічного знання набуває ще більшої значущості для формування та реалізації соціальної політики як системи. В цьому ракурсі зазначимо, що більшість категорій, які активно використовуються в соціальній політиці з'явилися в повсякденному та науковому дискурсах ще в протосоціологічний період. Зокрема Платоном виділялася ідея «соціального порядку», а також концепція необхідності суспільного розподілу праці та неминучості соціального розшарування суспільства (диференціація суспільства) [119]. Подальший розвиток концепція розшарування суспільства знайшла в роботах Августина Блаженного, а Фома Аквінський розвивав соціально-політичне вчення, в якому першим виділив право людини, на щастя [12]. Проте засновник соціології Огюст Конт зауважив, що фундаментальними завданнями і цілями соціологічного пізнання є те, що соціологія повинна стати практичною основою соціальної політики. Тому можна назвати його родоначальником не тільки соціології, а й напрямку галузі «Соціологія соціальної політики» [96]. Герберт Спенсер у своїх працях про соціальний дарвінізм описував своє бачення побудови держави, яке сходиться з сучасним ліберально-демократичним напрямком моделі соціальної політики США і Великобританії: «Для суспільства корисно позбавлятися від непристосованих індивідів за допомогою природного відбору і уряд не повинен втручатися в цей процес (наприклад, допомагати бідним)» [153, с. 16]. Можна також згадати, що Чиказьку школу соціології було створено з чіткою орієнтацією на соціологічну науку та соціально-політичні реформи, здійснення яких може бути найбільш ефективним на основі розроблених вченими соціальних технологій [152].

Аналіз цих теоретичних посилів дозволяє акцентувати увагу на тому, що соціальна політика має спиратися на соціологічні категорії, які дозволяють синтезувати їх знання про суспільство як систему, як цілісність та розробляти відповідні програми. Більш того, якщо говорити про соціальні ресурси для вирішення цих завдань, як про наявну в державі систему соціальних інститутів, що безпосередньо чи опосередковано відповідають за вирішення соціальних проблем, то подібне розуміння включає в себе значну кількість категорій, а саме: «соціальну дію», «соціальні групи», «масову поведінку», «соціальні інститути» [116; 174], а також соціальну поведінку, систему соціальних дій, цінностей, соціальних класів, соціальних груп, соціальних організацій [117; 133; 162]. Соціальні цілі соціальної політики пов'язані з поняттями «соціальні інститути», «соціальні організації», «соціальні групи», «соціальні класи», «соціальна дія», «цінності» тощо [151]. Саме розуміння та інтерпретація поняття «політика» включає в себе значну кількість категорій, зокрема «соціальні інститути», «соціальні класи», «соціальна організація», «соціальні цінності», «соціальні групи», «соціальні відносини», «соціальні процеси», «соціальні зміни», «соціальна система», «соціальна структура», «соціальна поведінка», «культура» [9, 30, 35]. Розуміння «добробуту людини» передбачає використання понять «соціальна поведінка» і «соціальні цінності» [8]. Не менш важливим елементом системи соціальної політики є поняття «соціальна організація», яке включає в себе соціальне адміністрування. Їх визначення можна знайти в роботах Г.В. Осипова та інших [11; 133], соціальне адміністрування визначається як державна діяльність, що передбачає налагодження відносин щодо розпорядництву між державою, іншими соціальними інститутами та суспільством, а також діяльність з організації роботи всередині певної соціальної організації.

Таким чином, завдяки синтезу основних понять соціології і соціальної політики можна формувати дієвіші складові механізму реалізації соціальної політики. Перш за все, це: діяльність соціальних інститутів (держави та громадянського суспільства) та соціальних суб'єктів (людина, соціальні групи та спільноти), а також соціальні та правові (закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також ратифіковані міжнародні політико-правові акти) норми.

Дослідження розуміння соціальної політики в сучасному науковому дискурсі дають підстави також стверджувати, що вона визначається з точки зору сучасних базових соціальних цінностей громадянського суспільства та соціальної держави, що відповідає її цілям та визнається соціальним партнерством та досягненням справедливості.

Поряд з цим, важливим, на нашу думку, є розгляд індивідуального ракурсу соціальної політики. І в цьому аспекті важливою методологічною основою є теорія М. Вебера. Розглядаючи індивідуальну дію як ресурс соціальної політики, що спирається на принципи гуманістичного розвитку, будемо виходити з теорії «соціології розуміння» німецького соціолога М. Вебера, який намагався знайти відповіді на виклики епохи ХІХ століття, що загострила протиріччя між індивідуальними та суспільними інтересами. Соціолог зауважив, що «діюча особа досягає згоди, а саме домовленості з іншими, дотримання якої - відповідно до її особистого розуміння - вона небезпідставно очікуватиме від інших. Лише одна ця обставина надає діям, які спрямовано спільно, специфічних і дуже вагових якостей, оскільки тепер стає ширшим коло тих сподівань, на які індивід може доцільно та раціонально, як він вважає, направляти свої дії» [14]. Тобто індивідуальні інтереси та очікування завжди стають спільними, якщо індивід орієнтує свої дії відповідно до очікувань інших людей.

Цей теоретичний висновок допомагає раціонально обґрунтувати доцільність розгляду індивідуальних інтересів в векторі суспільних, що має значення для формування та реалізації соціальної політики. Таким чином суспільство може стати позитивним для індивіда, його прагнень та творчості. В цьому аспекті американський соціолог Т. Парсонс вважав, що соціальна дія завжди є комфортною до соціального цілого. Хоча Т. Парсонс надав дуже широке визначення дії: «Дія – це деякий процес у системі «суб'єкт дії – ситуація», що має мотиваційне значення для діючого індивіда або – у випадку колективу – для складових його індивідів» [118], проте, в своїй теорії соціальної дії він указує на той факт, що всі дії підпорядковуються соціально схваленим нормам. Але тут важливо зазначити той факт, що Парсонс в своїй філософській позиції спирався на уявлення про суспільство як статичне

інтегроване ціле, що було правдивим для його часу. Для суспільства, що трансформується це може отримати дещо інше тлумачення.

Обґрунтовуючи методологічну роль та можливості соціології, як методологічної основи соціальної політики, необхідно зосередити також увагу на науковості – дослідження мають передувати рішенням (спочатку дослідження потім політичні технології); базах даних (соціологічній та статистичній інформації); критичності оцінки, яка допоможе уникнути сервільності. Зазначимо, що теоретична та емпірична соціологія дає можливість зрозуміти закономірності соціальної сфери, як такої, що зосереджує зокрема увагу і на соціальних відносинах. У зв'язку з цим соціологія здатна виконувати методологічну функцію відносно до соціальної політики.

Наявність власного об'єкта, категоріальної бази та методів дозволяють вести мову про особливу спеціальну соціологічну теорію – соціологію соціальної політики. Розробка соціології соціальної політики та аналіз соціально-правового механізму реалізації такої політики має практичне і теоретичне значення.

На нашу думку, соціологія соціальної політики як теорії середнього рівня може реалізовувати методологічну функцію щодо сучасної державної політики. Розуміння принципів та механізмів функціонування соціальної сфери дає можливість точніше з'ясувати зміст суспільних відносин та стимуляції економічних відносин, а також для захисту і реалізації соціальних прав людини і громадянина. Соціальні індикатори якості та рівня життя, які розроблено на базі теоретичних положень та законів, мають стати базою для визначення ефективності та напрямів соціальної політики, що має практичне значення для державного управління в сфері соціальної політики.

Поряд з цим, зазначимо, що важливим інструментом, який може використовуватися при формуванні та реалізації соціальної політики є соціальні технології. Соціальні технології вперше були визначені К. Поппером – як будь-яка діяльність, що пов'язана з використанням соціальних теорій на практиці.

Слід відзначити, що у сучасному розумінні соціальні технології можна визначити як будь-які технології, що використовуються для досягнення цілей

суспільства або з будь-якою соціальною основою, включаючи соціальні інструменти, соціальне програмне забезпечення. Термін «соціальна технологія» визначається як сукупність потенційно довільно ефективних соціальних інструментів та діяльності, які впливають на людину, соціальні групи, соціальну поведінку. Поняття соціальної технології взагалі не відокремлюється від поняття інформації та комунікації. Тому наведені вище визначення, що широко використовуються, в певній мірі можна назвати інклюзивними. Ю. Овод визначає соціальні технології, як «сукупність способів професійного впливу на соціальний об'єкт із метою його поліпшення, забезпечення оптимізації функціонування за можливого тиражування певної системи впливу» [110, с. 175]. Деякі автори пропонують визначення соціальних технологій у більш широкому сенсі – «сукупність методів та інструментів для вирішення проблем, що виникають внаслідок негативних соціальних явищ» [200].

Взагалі, соціальні технології включають широкий спектр різноманітних інструментів, у тому числі і при формуванні та реалізації соціальної політики держави. Визначення поняття соціальні технології характеризується багатогранністю, а поняття не визначається однозначно. В свою чергу маємо зазначити, що використання соціологічних методів збору та аналізу інформації є важливим елементом вдосконалення та підвищення ефективності інноваційного потенціалу соціальної політики держави, за умов дотримання технології забезпечення прав людини у соціальній сфері.

2.2. Аналіз соціальних процесів у формуванні соціальної політики.

Особливу значущість для соціальної політики представляють процеси, що відбуваються в суспільстві, зокрема українському. Зростає соціальна потреба наукового аналізу поступового переходу від посткомуністичної системи до ліберально-ринкових відносин, розробки теорії цих явищ, практичних рекомендацій, спрямованих на підтримку позитивних і нейтралізацію негативних тенденцій суспільного розвитку. Все це утворює систему соціальних процесів, аналіз яких має стати у фокусі задля розробки та корегування соціальної політики держави.

В основі розуміння соціальних процесів лежить феномен процесу. Само поняття «процес» походить від лат. «procesus» – «проходження, просування». У природознавчих науках процесами називаються «серії явищ, які є відносно однорідні, котрі пов'язані причинно-наслідковими або структурно-функціональними залежностями (наприклад, зміна дня і ночі)» [147]. Але в контексті дослідження суспільства, нас цікавлять питання взаємодії людей, малих та великих груп і об'єднань, що звертає нас власне до соціальних процесів.

Зазначимо, що соціальний процес можна визначити, як послідовну зміну стану або руху елементів соціальної системи та її підсистеми, будь-якого соціального об'єкта [78]. Це можуть бути, наприклад, взаємодія людей, спрямована на зміну (або збереження) свого соціального статусу, умов життя, дозвілля тощо. Основним джерелом розвитку соціальних процесів є протиріччя всередині соціальних систем.

Згідно П. Сорокіну, під соціальний процесом розуміється «будь-який різновид руху, трансформації, модифікації, змін або еволюції, тобто абияка зміна досліджуваного об'єкту протягом визначеного часу, чи модифікація його кількісних або якісних характеристик, чи зміна його місця в просторі».

Згідно до класифікації соціальних процесів, яку було запропоновано американськими соціологами Чиказької школи Р. Парком і Е. Бьорджем, виділяються наступні типи соціальних процесів:

- кооперація – співпраця, взаємозв'язок людей у процесі їх діяльності. Форма організації праці, при якій певна кількість людей спільно беруть участь в одному або різних, але взаємопов'язаних процесах праці. В основі кооперації лежать погоджені дії і досягнення загальних цілей. Таким чином, відмінною рисою кооперації є прагнення її членів до обопільної користі;

- конкуренція – боротьба між індивідами або групами за володіння обмеженими і нерівним чином розподіленими благами і цінностями. Конкуренція має позитивні наслідки, такі як, наприклад, прогрес в науці і мистецтві. Всі досягнення сучасного суспільства обумовлені стимулюючим значенням вільної конкуренції;

- пристосування – здатність і прагнення індивіда брати участь в тому, що роблять інші і наслідувати їх поведінку. Може проявлятися як підпорядкування, компроміс або терпимість;

- конфлікт – вища стадія розвитку суперечностей, що виявляється в прямому зіткненні думок, поглядів та інтересів. Протидія учасників даного соціального процесу, як правило, супроводжується негативними емоціями;

- асиміляція – соціальний процес, в ході якої певна частина соціуму втрачає частину своїх відмінних рис і замінює їх запозиченнями від іншої частини. Процес взаємного культурного проникнення, в ході якого особистості і групи приходять до культури, що поділяється всіма учасниками процесу, тобто асиміляція завжди носить двосторонній характер. Вона може носити як добровільний, так і примусовий характер;

- амальгамізація (амальгамація) – процес взаємного культурного проникнення, в ході якого особистості і групи приходять до загальної культури, що поділяється всіма учасниками процесу. На відміну від асиміляції, завершення процесу амальгамування повністю стирає межі між групами, наприклад, поява одного народу в результаті змішування двох і більше етнічних груп.

Ці типи соціальних процесів мають місце у суспільстві та мають враховуватися в соціальній політиці.

Зазначимо, що всі соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, взаємопов'язані, взаємообумовлені і призводять до спрямованих зрушень в стані суспільства, названих соціальними процесами. Поряд з цим, в процесі розвитку суспільства формуються базові принципи, на основі яких протікають соціальні процеси. Так, у процесі суспільного розвитку на початку ХХІ-го століття переважаюча перспектива технологічно обумовленого прогресу надає місце іншим принципам, що більш близькі до людської природи. Перш за все, в основі суспільного розвитку покладено принцип цінності світу, поважне ставлення до всього живого та принцип рівноцінності життя для всіх. Цей принцип набув актуальності після травматичного впливу, який людина спричинила природі та біосфері протягом технічного розвитку цивілізації у ХХ столітті. Людина має бути в основі природи, але не в її центрі. Тобто потрібно

змінити ставлення від безпечного користування до турботи та поваги до природних ресурсів та живих істот. Сьогодні, коли екологічна криза загрожує і існуванню людини, постає потреба в інноваційних підходах до відносин між людиною та природою, пошуку балансу між задоволенням людських потреб та зберіганням умов для повноцінного існування біосфери.

Означений підхід має змінити безліч соціальних процесів та сталих шляхів функціонування суспільства. Ті принципи збереження природи, що привнесли партії «Зелених» до політичних питань у парламентах Західної Європи декади назад зараз мають отримати підґрунтя у політичних рішеннях та постановах. Це починається зі формування турботи до довкілля у тих містах, де людина мешкає і має дійти до змін у використанні природних ресурсів, створенні нових технологій, що базуються на альтернативних джерелах енергії.

Другим принципом вектору розвитку соціальних процесів у сучасному суспільстві у новому тисячолітті є принцип, що забезпечує сталий розвиток суспільств та суспільних відносин. До нього інтегровано такі важливі гуманістичні цінності, як цінність людської гідності ті соціальної справедливості. Сьогодні завдяки праці таким міжнародним організаціям як ООН, ЮНІСЕФ, Міжнародна організація Праці ці принципи отримують практичне втілення в винесених Цілях Розвитку в Міленіуму та безлічі програм, що реалізують ці цілі в програмах допомоги населенню в різноманітних країнах світу.

Ще одним актуальним маркером, який визначає вектори розвитку соціальних процесів сучасності, став процес деколонізації мислення, що задає можливість формування багатопольярного миру. В цьому процесі країни, що не мають економічних переваг, отримують право на самостійний розвиток, незалежно від домінуючих країн. У той час повага до людської гідності, що заявлено у міжнародній Декларації о правах людини має сприяти розвитку людського капіталу, поширенню соціальної творчості та гармонізації відносин людини з суспільством. Особлива роль в цьому відводиться соціальним інноваціям.

Соціальні інновації можуть сприяти вирішенню суперечностей, які було винесено до гострих соціальних проблем дослідниками ще століття тому. Так,

ідея гармонійної соціальної солідарності Е. Дюркгейма може набути нового осмислення та перспектив втілення. Порівняння людського капіталу в країнах світу, де повага до гідності людини та її прав виносяться на перше місце і де витрати на соціальну підтримку людей залишаються високими (Швеція, Норвегія, Фінляндія), демонструє, що вони також виступають лідерами з розвитку соціальних інновацій, заснованих на економіці знань та людському потенціалі. Тож суспільний розвиток сьогодні безперечно має включити до свого арсеналу соціальні інновації, як ефективні інструменти для покращення функціонування суспільних процесів, як основи для пошуку шляхів розвитку гуманістично-орієнтованих рішень для проблем та труднощів сучасності, а також як технологію, що має потенціал для сталого суспільного росту в економіці та гармонізації соціальних відносин.

Необхідність аналізу ефективності інновацій задля формування та реалізації соціальної політики через надання певних акцентів соціальним процесам у суспільстві надає простір для розгляду меж впливу, шляхів та процесів впровадження інновацій в суспільство. Цю ж проблематику окреслює А. Пригожин в своїх дослідженнях інновацій. Він вказує на певне протиріччя під час впровадження інновацій. Бо зазвичай інноваційні елементи хоча і є спрямованими на якісні зміни соціальних складових, але ж під час їх втілення вони поглинаються регулярними законами функціонування соціальних систем та структур [128; 129]. Ту ж саму думку в своїй монографії висловлює Франсуа Уестлі, провідна канадська дослідниця з Університету Ватерлоу. Вона вивчає стратегії генерації інноваційного впливу та зазначає, що «в будь-якому разі суспільні інновації є починанням, процесом або продуктом, що суттєво перетворює основні процедури, ресурси та впливи кожної суспільної системи» [201].

Це протиріччя обумовлено тим, що соціальна система прагне до досягнення стабільності та інтегрованості соціальних складових. Загроза стабільності може призвести до руйнування системи, або може викликати соціальну аномію. Тому так важливо шукати баланс між змінами та їх потенційним впливом на стан соціальної системи. Адже ж з одного боку є зрозумілим те, що сучасне суспільство трансформується не гармонійно і

поступово, що технологічні, техногенні, політичні та інші інновації призводять до несподіваних якісних трансформацій соціальної системи, але з іншого боку, традиційні процеси функціонування суспільства поглинають або трансформують інновації таким чином, що втрачається позитивний потенціал змін. У той же час довга відсутність балансу змін та стабільності може призводити або до аномії, або до стагнації соціального устрою. Отже подальший аналіз категорії «інноваційний потенціал» дозволить нам розкрити означену проблематику впровадження інновацій та їх впливу на соціальні елементи.

Означимо, що поняття інноваційного потенціалу набуло свого розвитку у зв'язку з розвитком економічної діяльності. Ми можемо знайти визначення інноваційного потенціалу у Законі України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні». Приведемо повне визначення цієї категорії: «інноваційний потенціал - це сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничо-соціальних та освітньо-просвітницьких можливостей країни (підприємства, галузі, регіону, тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки» [48].

Це визначення надає пріоритет економічній складовій суспільства. Але у той ж час, ми можемо зазначити, що ця категорія окреслює широкий спектр соціальних складових і дозволяє нам розмістити категорію інноваційного потенціалу у межах просвітницьких можливостей країни і таким чином надати актуальності розвитку просвітницьких та інформаційних галузей у суспільстві.

Цей аспект впровадження інновацій підкреслює Чупров В.І. Він зазначає, що метою впровадження інновацій в суспільстві є «перетворення всього комплексу особистісних засобів суб'єкта, які забезпечують не тільки адаптацію до швидкоплинної соціальної реальності, але і можливість впливу на неї» [181, с. 456].

Таким чином, якщо розглядати інновацію у сукупності соціальних стосунків та соціального стабільного соціального розвитку, можемо дійти висновку, що інноватика має бути застосована лише як керований процес, що особливо важливо для соціальної політики. Окрім того, для забезпечення

успішного розвитку інноваційного потенціалу необхідно також простежувати та вивчати ефекти та ефективність, наслідки та перепони, що постають на шляхах впровадження інновацій. Ця інформація має бути комплексно, системно розглянута вченими та аналітиками для подальшого застосування і для зростання ефективності впроваджень. Тобто це передбачає ретельну роботу з прогнозування можливих соціальних наслідків, що можуть виникнути на шляху втілення інновацій. З іншого боку, постає необхідність співпраці з органами влади над отриманими даними для інформування управлінських рішень.

Категорія соціальних інновацій є невід’ємним компонентом теорії соціальних змін сьогодення. У зарубіжних вчених ми можемо знайти як теоретичне обґрунтування Шоферс Б., Вейманн А, Меулеманн Г., так і емпіричні приклади впровадження та відстеження розвитку інноваційних заходів Велзер Х., Мамфорд М., Гібсон-Грехем Дж. К. та багатьох інших. У вітчизняній науці інновація розглядається в аспекті сталого суспільного розвитку такими вітчизняними дослідниками як В. Антонюк, В. Щербина, Б. Нагорний, Є. Головаха, М. Згуровський, А. Мельниченко, М. Осійчук, О. Грішнова, Л. Семів, та іншими. Враховуючи дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів монографія вітчизняного дослідника П. Кутуєва розвиває практичні рекомендації щодо зв’язку суспільного розвитку та умов формування дослідницької програми держави [85].

Зазначимо, що вітчизняний досвід впровадження соціальних інновацій до сфер життєдіяльності суспільства є дуже обмеженим. Одночасно загострення необхідності в розвитку цієї діяльності держави та громад набуває значення в світі нестабільного соціального та економічного розвитку українського суспільства сьогодення. Окрім того, досвід країн розвинутого людського капіталу довів, що розвиток суспільства є невід’ємним від розвитку економіки та сталого розвитку держави. Як свідчать зарубіжні дослідження з цієї тематики, наприклад вивчення взаємозв’язку соціальної інновації та соціальної економіки на прикладі сталого розвитку країн Європи Д. Харріссона [202], в останні декади заглибився перехід від індустріально обумовленої економіки та економіки сфери послуг до економіки, що базується на використанні знань та

досягнень інтелектуального розвитку. Отже, можна дійти висновку, що технології стають на службу соціальних інновацій з тим, щоб покращити рівень якості життя людей та суспільства в цілому. Тому, наприклад, Центр соціальних інновацій в Торонто характеризує вплив соціальних інновацій позитивно. «Соціальні інновації відносяться до нових ідей, які вирішують наявні суспільні, економічні, культурні та екологічні проблеми во благо людства і планети. Справжня суспільна інновація завжди перетворює систему, адже вона змінює поведінку, сприйняття і структури, що раніше створили ці процеси. Іншими словами – суспільна інновація це переконання, яке працює на благо соціуму» [203]. Але виходячи з досвіду суспільства, що трансформується, ми не можемо підтримати цю думку. Адже соціальні інновації, що не мають підґрунтя до свого втілення, можуть визвати суперечливі реакції та ефекти.

Також необхідно комплексно розглядати процес розробки та втілення інновацій, здійснювати контроль та оцінку їх впровадження. Натомість, як ми зазначили вище, розвиток технологій має по перше забезпечити наявність у суспільстві шляхів та можливостей щодо впровадження соціальних інновацій. На жаль, цьому питанню не надається належної уваги з боку науковців та керівників. Взагалі, потенціал соціальних інновацій не відіграє значну роль в дискусіях щодо суспільного розвитку.

Оскільки соціальні інновації можуть здійснити вплив і на макро- або мезорівні соціуму, особливої ролі набувають засоби відстеження та регуляції інноваційного впливу на соціальні відносини. Для держави прогнозування та контроль постають важливими функціями в процесі впровадження соціальних інновацій. Для суспільства в цілому можливість передбачати негативні або позитивні ефекти від соціальних інновацій стає також актуальною, адже соціальний прогрес все ж не є єдиним вектором суспільного розвитку. Тож типовим питанням від громадянина сьогодні може бути: «Чи дійсно ви можете підтвердити те, що цій інноваційний крок призведе до тих результатів, що обіцяно?».

Послідовник індивідуалістичного підходу в соціології американський соціолог М. Мамфорд зазначає, що соціальні інновації є підсумком генерації нових ідей і уявлень окремих людей про те, як вони можуть розвинути соціальні

стосунки та співпрацю з метою досягнення однієї або декількох суспільних цілей. В основі такої праці є прагнення до покращення суспільного існування для кожної людини. Таким чином, уявлення про розвиток соціальних інновацій міцно пов'язано з розумінням соціоінженерної діяльності [204]. Тобто з одного боку, впровадження соціальних інновацій направлено на задоволення соціальних потреб індивідів або груп (більш ефективно, ніж вже існуючі альтернативи), та з іншого боку, вони сприяють створенню нових соціальних зв'язків та моделей співробітництва.

Серед багатьох робіт в цьому напрямку виокремимо праці Ю. Рєзніка, який вивчає технологічні аспекти соціоінженерної діяльності, яка намагається відстежити та розвинути алгоритми соціальних процесів, які характеризуються типовими, рутинними процедурами. Такі процеси дозволяють поширити контролювання впливу інновацій на соціальний об'єкт та детально простежити ефекти впровадження інноваційних компонентів, що має принципове значення для формування та реалізації соціальної політики.

Отже соціоінженерна діяльність набуває актуальності як складова управлінської діяльності, як на етапі розробки ідей соціальної інновації, так і на етапі впровадження, коли соціальні зміни набувають чинності і призводять до якісних перетворень. У той же час технологічний компонент соціоінженерної діяльності зберігає можливості контролювання перетворень. Більш того, технологічний компонент соціоінженерної діяльності також надає змогу повторити успішні практики на інших соціальних об'єктах. Таким чином, стає можливим перетворювати соціальні відносини та структури, не загрожуючи балансу соціального цілого.

Взагалі, соціальні інновації, що спираються на людський капітал і задовольняють потреби окремих індивідів, роблять вклад до економіки знань та розширюють можливості діяльності суспільства. Таким чином синтез соціальних інновацій і соціоінженерної діяльності несе в собі позитивний потенціал соціальних змін. А. Мельниченко висловлює цю думку наступним чином: «потреба в соціальній інженерії пов'язана з тим, що необхідно лікувати «хворі» суспільні системи через їх оновлення, модернізації, а також займатися розбудовою нових соціальних утворень, порівняно з існуючими більш

досконаlih» [98].

Подальший аналіз потенціалу впровадження соціальних інновацій як тренду соціальних процесів сучасності виявив потенціал сталого розвитку суспільства, коли інновації втілюються «знизу до гри», тобто тоді, коли інновації пропонуються громадою на основі її існуючих потреб. Соціальна інженерія, яка враховує в своїх технологіях такі принципи, як орієнтування на контекст, в якому втілюються соціальні зміни, зберігання фокусу на активності громадян, залучення їх до процесу втілення інновації, зберігання прозорості процесу інновацій, може бути ефективним інструментом соціально інноваційної діяльності. Завдяки «горизонтальному» рівню роботи в громадою виникає потенціал позитивних змін, які долають традиційний статус-кво, який часто здається індивідам більш привабливим, ніж зміни. Більш того, інноваційний розвиток в такому випадку тісно пов'язується з соціальним розвитком, зростанням якості життя та людського капіталу.

Зазначимо, що інноваційний процес, що в своїй основі є процесом перетворення наукового знання в інновацію, постає як багатоскладовий. Те що починається з ідеї, набуває свого життя в поступовій реалізації ідеї. Ідея може стати кінцевим продуктом, який потім буде втілено в економічний або соціальний процес, і який набуде нових перетворень та власного розвитку. Для цього необхідна підтримка громадянського суспільства, наявність економічного потенціалу та привабливості соціальної ідеї. Теоретичне обґрунтування даного погляду надано вітчизняними дослідниками О. Якубіним та Д. Пікалюком, які в своєму теоретичному дослідженні підкреслюють таку суттєву особливість соціальних інновацій, як покращання якості життя соціуму (в соціальному і природному середовищі, вдома, на роботі), вирішення або полегшення ключових соціальних проблем з матеріальним забезпеченням громадян, а також інвестиції в індивіда [191].

Названими атрибутами в практиці сьогодні володіють, наприклад, ініціативи зі збору та переробки сміття. Наприклад, ініціатива Н. Манюк, яка закликала прибирати сміття для поліпшення якості життя для будинку на Оболоні у 2014 р, що передбачала отримання підтримки з боку громади, а також використання економічних ресурсів для заснування громадської

організації «Парк Наталка». За два роки медіаторської діяльності ГО «Парк Наталка» закликала до співробітництва та сприяла діалогу комерційних компаній з районною владою та місцевою громадою. Було проведено муніципальні та архітектурні слухання, на яких було запропоновано досягнути загальних амбітних задач зі створення сучасного урбаністичного простору в Києві. В підсумку, було схвалено та прийнято до роботи проект облаштування затоки Оболонської набережної.

Впровадження соціальних інновацій з подальшим сталим позитивним соціальним ефектом було проаналізовано для виявлення сприятливих соціальних, економічних та політичних умов. Хоча зазначимо, що ще не було проведено детального аналізу, який би розглядав сукупність сприятливих факторів у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що є принципово важливим для формування соціальної політики. З досвіду багатьох країн все ж таки можна виокремити деякі сприятливі фактори, що посилюють позитивне суспільне ставлення до інновацій. Одним з чинників останньої декади стала мирова економічна криза та послідуєча депресія. Депресія викликає надію на те, що соціальні інновації сприятимуть виходу з кризи та покращенню життя. Тому соціальні інновації, що спрямовані на розвиток економічних ініціатив та пошук альтернативних шляхів зростання економічного потенціалу були підтримані суспільством.

Іншим сприятливим фактором останніх декад, що привів до поширення позитивного ставлення до соціальних інновацій, стала кліматична криза. Загострення соціальних проблем в світі глобальної загрози зміни середовища життя підштовхнуло до дій як окремих індивідів, так і громади, муніципалітети та країни. Пошук нових шляхів виходу з кризи та сталого розвитку після неї стало стимулом до активних перетворень в окремих локаціях і заклало потенціал для подальшого поширення інновацій в інших містах.

Тож можемо зазначити, що соціальна інноваційна діяльність, що окреслена в ракурсі сприятливих соціальних, економічних та політичних умов та процесів, це діяльність, що постає як первинно призначена для того, щоб захистити безпеку існування людини. Але в суспільстві сьогодення захист безпеки людини не може здійснюватися за рахунок погіршення стану інших

людей, або середовища існування. Шлях соціальної інновації – це не шлях конфліктів або підвищених ризиків, а, навпаки: соціальна інновація розріджує суспільну напругу через цивілізаційне переформатування, яке відповідає стратегії сталого розвитку людини і гуманістичній системі цінностей [23].

Оскільки ми вважаємо соціальні інновації позитивним фактором розвитку соціальних процесів, які мають враховуватися при формуванні та реалізації соціальної політики, необхідно підкреслити ті умови, що сприяють втіленню соціальних інновацій у суспільстві, що трансформується і які роблять внесок до розвитку економічної складової суспільства. Вітчизняний досвід з впровадження таких інновацій описано З.Смутчаком, О.Ситником та О.Остапенко. Вчені окреслили декілька напрямів, що треба мати на увазі в процесі впровадження інновацій: соціальна складова інновації та вплив неї в процесі впровадження, економічне стимулювання та прозорість залучення економічних суб'єктів до процесу змін, прозорість проведення процесів змін та належне інформування учасників щодо кожного етапу, належна координація всього процесу впровадження інновацій, співробітництво з владою на місцевих, або регіональних чи державному рівнях, прозоре партнерство між державою та учасниками інноваційного процесу, а також належне підвищення обсягу інвестицій в процесі нарощування соціального потенціалу [164].

Тож вважаємо за необхідне підкреслити, що науковий інтерес у вивченні процесів зародження та впровадження соціальних інновацій дозволяє зробити висновок про можливості контролю та управління соціальними інноваціями, хоча все ще існує необхідність конкретного вивчення впливу та ефекту від інновацій на суспільство, що трансформується. Ця проблематика потребує як соціологічного, так і економічного, культурологічного та інших досліджень для її подальшої розробки. Адже можливість впровадження соціальних інновацій в суспільстві є показником його прозорості та залучення всіх учасників процесу до покращення якості життя ті суспільної інтеграції.

Звичайно, сама можливість організації та керування процесами соціальних інновацій надає важливу роль урядовому сектору, який має сприятливу позицію у цьому процесі. Але соціоінженерний аспект цієї діяльності ще не найшов визнання та свого місця і, таким чином, постає необхідність у

проясненні ролі «соціального інженера» та його підготовки до ініціювання та впровадження інновацій. Британський філософ К. Поппер підкреслює необхідність підкріплення діяльності соціального інженера конкретним досвідом, який прояснив би окреслені питання. Ця думка набуває чинності також тому, що нелінійна природа соціальних процесів гарантує невелику можливість генералізації отриманого досвіду. Тобто в контексті різних соціальних умов та чинників будь-які алгоритми соціальних інновацій будуть потребувати відповідних змін. Тим паче соціальна інженерія, яка має розвинений інструментарій, та соціальний інженер, який має відстежувати процес втілення інновацій володіють потенціальними засобами для втручання та керування цими процесами.

Зазначимо, що потенціал забезпечення ефективного впливу на суспільство належить соціології, яка вивчає суспільство у всій його різноманітності і може відстежити відношення до соціальних інновацій та відповідні соціальні зміни у контексті, де вони відбуваються. В соціальній політиці необхідність використання інноваційного потенціалу соціологічної інформації та технологій для розвитку соціальної політики обумовлюється об'єктивними причинами забезпечення даних для прийняття обґрунтованих рішень щодо впровадження засобів регуляції соціального розвитку. Завдяки розробці показників виміру впливу інновацій на людей, їх життєдіяльність в комплексі їх соціальних зв'язків та власних очікувань щодо суспільного розвитку, стає можливим удосконалення процесів формування та впровадження соціальної політики.

2.3. Потенціал соціологічної інформації в соціальній політиці.

Як було показано вище, соціологічна методологія та соціологічна інформація мають значний потенціал задля формування та розробки ефективної соціальної політики.

Звернемо увагу та те, що В. О. Ядов дає визначення соціології як науки про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільнот, соціальних організацій і соціальних процесів як модулів їх існування; науки про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку і взаємодії між різноманітними

соціальними спільнотами; науки про закономірності соціальних дій і масової поведінки [190, с. 55]. Тобто, як бачимо, соціологічна наука з одного боку є теоретичним підґрунтям соціальної політики, а з іншого – важливим засобом її моніторингу, формування та корегування.

Визначення соціології, що надає американський соціолог П. Сорокін (науки, що вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явища, які виникають з цього процесу взаємодії, з іншого) [121, с. 124], на нашу думку, підтверджує вище наведену тезу.

Вже протягом багатьох років вітчизняні соціологи досліджують зміни в українському суспільстві за допомогою багатьох методів та методик. Вони вивчають не тільки окремі феномени та явища, але й намагаються побудувати картину в цілому, яка відображала б стан суспільства, суспільної свідомості та відповідних життєвих стратегій громадян. Тому отримані соціологічні дані вже відіграють важливу роль в інформуванні суспільства та держави. В. А. Ядов у цьому контексті підкреслював ідеологічний вплив соціології на суспільство, «що відбувається тоді, коли соціологічна інформація засвоюється населенням і потім впливає на його вибір та оцінювання ситуацій» [189, с. 34].

Для більш детального розгляду такого потенціалу розглянемо феномен соціологічної інформації. Визначення соціологічної інформації наведено в Законі «Про інформацію»: «це документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів» [124, с. 6]. До основних джерел такої інформації слід віднести документовані або публічно оголошені відомості, у яких відображено результати соціологічних опитувань, спостережень та інших соціологічних досліджень. Соціологічні дослідження здійснюються державними органами, громадськими об'єднаннями, зареєстрованими у встановленому порядку. Також у Законі «Про інформацію» надається визначення інформації державних органів: «Інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування – це офіційна документована інформація, яка створюється в процесі поточної діяльності виконавчої, законодавчої та судової влади, органів регіонального і місцевого самоврядування» [124, с. 5].

Таким чином на законодавчому рівні окреслено джерела отримання інформації від різних прошарків населення, а також можливості залучення громадян до оцінки якості робіт соціальних агенцій.

На наш погляд, українське суспільство зараз знаходиться на такому рівні розвитку, що результати соціологічних досліджень повинні використовуватися не скільки як інструмент впливу на громадськість, як засіб реалізації прагнень громадськості через державну владу шляхом інституалізації громадської думки, а як засіб формування, реалізації, корегування та моніторингу соціальної політики держави.

Зазначимо, що в останні роки подібний акцент робиться в цьому напрямі на розгалуженні соціальної роботи, яка набуває значущі у зв'язку зі зростанням кількості громадян, що мають різноманітні життєві труднощі і потребують захисту від держави. Розвиток бази соціальної інформації в соціальній роботі призводить до ефективного розвитку послуг державних органів, вдосконаленню алгоритмів надання послуг цілим прошаркам населення, або особисто кожному в залежності від потреби.

Поряд з цим, можна стверджувати, що формуванню ефективної соціальної політики в Україні сприятиме становлення та розвиток громадянського суспільства та правової держави, що безпосередньо пов'язано з можливостями отримання зворотного зв'язку, в тому числі і засобами соціологічного пізнання.

Одним із найбільш дієвих інструментів цих процесів є аналіз громадської думки. Громадська думка постає важливим ресурсом для отримання інформації щодо ставлення людей до суспільних змін. Це пов'язано з тим, що формування та становлення інституту громадської думки у нашому суспільстві є, з одного боку, наслідком активізації соціологічних досліджень різноманітних проблем сучасного суспільства, з іншого – зростаючої (в т.ч. під впливом соціології) громадянської самосвідомості населення. Тож соціологія використовує відповідний інструментарій для отримання відповідної інформації від громадян. Хоча опитування залишається найбільш популярним методом для дослідження громадської думки, зазначимо, що якісні методи отримання інформації, які надають можливість відстежити контекст формування рішень та

відношень людей до тих чи інших явищ, останнім часом також набувають значущості. Разом з такими методами як контент-аналіз, лінгвосоціологічні та соціометричні методики, кейс-стаді тощо, якісні методи сприяють формуванню цілісного уявлення щодо соціального простору, який впливає на особистий світ людини, її відношення, мотиви, думки.

Таким чином, отримання інформації щодо громадської думки про різні аспекти соціальної політики, як реакції на ту чи іншу соціальну подію, надає змогу включати її до управлінських процесів соціального розвитку і реалізації мети соціальної політики. Цей канал спілкування влади з громадянами є дуже важливим і для досягнення прозорості процесів управління соціальними інноваціями, і для оцінки впливу цих інновацій на суспільство. Підключення соціологічних опитувань, контент-аналізу, якісних методик до процесу впровадження соціальних інновацій надасть змогу отримати додаткову інформацію щодо впливу інновацій на соціальні явища та процеси, на соціальні відносини з точки зору того, як їх бачать самі люди. Тож для керівників такі дані є цінним ресурсом, що відкриє специфіку функціонування та взаємозалежності соціальних суб'єктів у суспільстві. Це сприятиме підвищенню ефективності, перш за все, соціальної політики, оскільки остання тісно пов'язана з громадською думкою.

Проте слід зазначити, що опитування як джерело соціологічної інформації для моніторингу соціальної політики можуть мати і негативні аспекти. Це обумовлено швидкоплинністю, мінливістю суспільної думки, яка легко піддається маніпулюванню «третіми» особами, ризиком можливості фальсифікації даних, зрештою, неготовністю, недостатньою освіченістю, небажанням населення брати участь в обговоренні тих чи інших питань тощо. Отже, опитування може бути інструментом впливу на населення, задовольняючи авторитарні мотиви, підживлюючи хибні уявлення про власну компетенцію, відповідні настрої та формуючи псевдоінтереси. Саме тому на сьогодні результати опитувань не є однозначним, прямим, обов'язковим приводом для дій. Саме тому їхні результати важливо співвідносити з об'єктивними показниками та індексами.

Потенціал знань про ставлення громадськості до рішень в сфері соціальної політики важко недооцінити. Тож, щоб запобігти зловживанню інформацією, необхідно знов повернутися до чинників, що роблять процес взаємодії між населенням та владою прозорим, побудованим на почуттях довіри та взаємної відповідальності. Звичайно, ці чинники належать до факторів формування громадянського суспільства, що є незалежним від влади та що підтримує громадську думку в активності громадських організацій та незалежних агенцій. Для органів влади такий діалог є запорукою легітимності прийняття рішень та гарантом їх виконання.

Для соціальної політики прозорість та взаємодія органів влади з населенням є тим каналом, який відкриває можливість соціальних змін у руслі кооперації та проактивної участі громадян у програмах соціальної підтримки населення та мобілізації соціальних та місцевих громад. Таким чином, прозора своєчасна інформаційна взаємодія, комунікація органів влади з суспільством набуває особливого значення в умовах трансформації, адже суспільний прогрес залежить від активного залучення громадян до формування нових суспільних реалій та їх оцінки в аспекті покращення якості життя. Понад усе, діалог влади з населенням робить внесок до демократизації суспільства, впровадження цінностей справедливості та людської гідності до соціальних відносин та до основ суспільства. Цей внесок є запорукою сталого суспільного розвитку на основі гуманістичних цінностей.

Інформаційний потенціал соціологічних даних необхідно розглядати як незалежний компонент від влади та від суспільства. Для формування засад публічного діалогу то є важливою умовою. Як ми вже підкреслювали, соціологічні дані мають бути відкриті до використання всіма, хто проявляє зацікавленість в тематичних дослідженнях громадської думки. Але інтерпретація даних як важливого ресурсу для прийняття рішень має бути створена експертами, експертними агенціями. Такі агенції мають існувати незалежно від органів влади. Для установи прозорого діалогу з владою необхідна також наявність громадських організацій, які можуть бути експертами у конкретному питанні, пов'язаному з функціонуванням окремих галузей суспільства. Наприклад, у Великій Британії значний вплив на розвиток

соціальної політики відіграє громадська організація з захисту дітей. Діяльність цієї організації спрямовано на моніторинг соціальної політики щодо збереження прав дитини та гарантії безпечного дитинства. Постійна співпраця з органами влади у цьому питанні дозволяє цій організації швидко відстежувати вплив нових урядових актів на всі сфери життя дитини, починаючи зі змін у межах рівня соціальної підтримки сімей до конкретних методів забезпечення захисту прав дитини в коридорах шкіл та інших установ. Ця організація бере на себе відповідальність у отриманні та використанні інформаційних даних, а також за встановлення меж відповідальності у співробітництві з органами влади.

Таким чином ми можемо бачити, як відбувається формування громадянського суспільства за рахунок виникнення та спеціалізації окремих недержавних громадських організацій. У той же час ми можемо бачити, як далі у процесі співпраці формується культура взаємної відповідальності та балансування інтересів громадян та влади. За таких умов створюються суспільні засади для сталого розвитку суспільства в цілому, які базуються на врахуванні інтересів громадян та завдяки їх активній участі у процесі прийняття рішень та впровадження цих рішень до суспільного життя.

Зазначимо, що взаємодія між громадянським суспільством та владою у суспільстві, що трансформується, постає викликом, який потребує часу для свого рішення. Процес демократизації суспільства, що мала б ресурсом свого розвитку громадянське суспільство та його колективні прояви, такі як міські громади, недержавні організації, тощо, є одним з показників соціального розвитку та солідарності за межами влади та політичних інтересів. Незважаючи на позитивні результати в просторі відокремлення громадської думки від державної ідеології, що було притаманно колишньому соціальному устрою, багато питань постає для того, щоб діалог між громадянським суспільством та владою набув би довіри та прозорості взаємодії. Одним з найважливіших ресурсів для діалогу постає інформаційна взаємодія та прозорість відповідальності влади перед суспільством у своїх діях, що стосуються актуальних питань суспільного розвитку. Але інформаційна взаємодія має бути

компонентом більш широкої співпраці, яка має відповідати умовам системності та послідовності, відкритості до критичної оцінки та взаємної відповідальності.

В рамках розробки соціальної політики та її складових, впровадження соціальних реформ, уряду необхідно мати зворотний зв'язок із групами зацікавленими в цьому. Однак так само важливо зосередитись на споживачеві послуг, що є характерною рисою діяльності чутливого до навколишнього середовища управління. Ця чутливість формує виклик усталеним організаційним і кадровим процедурам, так само як і культурі. Розробляючи і запроваджуючи самостійну соціальну політику з перспективою збільшення зазначеного впливу органи влади можуть скористатися зворотним зв'язком із споживачем послуг.

Практика показує, що із переходом до ринкової економіки і демократичних політичних систем зростають очікування громадян країн Центральної та Східної Європи від обраних ними органів влади. Громадяни в якості споживачів зацікавлені у таких атрибутах (послуг): якість, доступність, вартість, придатність, безпечність тощо. Громадяни як платники податків бажають брати участь у розробці і запровадженні політики. Вивчаючи громадську думку, можна отримати дані і на підставі їх визначити ступінь задоволеності потреб цієї чутливості. Для успіху соціальних реформ слід точно спрямувати вивчення громадської думки.

Соціальним реформам часто бракує визначених цілей внаслідок того, що стратегії здійснення реформ не включають ґрунтового плану їх запровадження, яке базується на глибокому розумінні готовності складових політичної системи до змін. Вивчення думки людей є важливою ланкою, яка надає дані не лише щодо ступеня схвалення, який матиме реформаторська стратегія, але й про ступінь готовності до змін тих людей, які будуть запроваджувати цю стратегію.

Зазначимо, що вивчення громадської думки щодо соціальних реформ має здійснюватися як серед службовців (формування та реалізація політичних рішень у сфері соціальної політики), так і серед громадян, які є активними учасниками такої політики. Щодо останніх, то існує багато способів зворотного зв'язку та одержання інформації: офіційні наради, громадські слухання, міські збори, опитування; вивчення ключових постачальників інформації, процедури роботи зі

скаргами та діяльність консультативних рад споживачів. Однак перевага вивчення громадської думки в тому, що це оперативний, а в умовах діджиталізації часто доступний фінансово спосіб збору інформації, до якого можуть бути залучені широкі кола населення. Хоча вивчення громадської думки не є прямим засобом впливу на управлінські рішення, зокрема в рамках соціальної політики, на відміну від інших засобів, за допомогою яких громадяни можуть впливати на прийняття рішень у соціальній сфері, однак воно забезпечує відчуття демократичної участі населення, особливо якщо громадяни знають, що уряд постійно цікавиться їхнім ставленням і думками. Демократична участь населення цінується ще більше, коли громадяни усвідомлюють не лише зацікавленість у своїх поглядах, але й те, що вони можуть впливати на остаточний вибір між альтернативами рішення в рамках соціальної політики.

Уряди країн, щоб отримати ефективну інформацію, повинні використовувати різні механізми зворотного зв'язку, зокрема доповнюючи вивчення громадської думки деякими іншими, заснованими на аналізі даних, методами, які збільшують можливість органів влади виявляти проблеми і вживати ефективних заходів для підвищення ефективності соціальної політики держави. В результаті, органи влади повинні знайти рівновагу серед конкуруючих пріоритетів реформ, а вивчення громадської думки - це один із корисних внесків до такого процесу. Такі дослідження важливі тому, що вони забезпечують суб'єктів соціальної політики зворотним зв'язком щодо джерел задоволеності і незадоволеності, виражених різними частинами суспільства.

Зауважимо, що із зростанням важливості вступу до Європейського Союзу буде постійно аналізуватись реакція громадськості на інтеграцію до ЄС та соціальні реформи, що проводяться у контексті такої інтеграції. Найважливіше те, що у цій сфері вивчення громадської думки може використовуватись для оцінки й аналізу дійсних і усвідомлених переваг та зобов'язань, пов'язаних із процесом вступу до ЄС. Опитування дозволять вивчити різноманітні прошарки населення у конкретній країні, яка є кандидатом у члени ЄС, та зібрати інформацію для багатьох цілей, в тому числі для побудови дієвої соціальної політики.

В цілому, ефективність використання громадської думки під час формування та реалізації соціальної політики держави буде зростати, якщо: особи, які проводять опитування, і дослідники будуть підготовлені для

поширення одержаних результатів серед різних верств населення та політиків; збільшення чисельності інститутів із професійних досліджень створить ринок обґрунтованих і надійних даних; демократизація збільшить потребу в зворотному зв'язку від населення; результати будуть «відкриватись» органами влади, що організовують опитування; вивчення громадської думки будуть використовуватись для навчальних цілей.

Таким чином, вивчення громадської думки є інформаційним засобом для у розробці і запровадженні соціальних реформ в рамках соціальної політики держави. Діяльність чутливого до навколишнього середовища уряду базується на інформації, яку він одержує. При цьому інформація щодо внутрішньої діяльності і зовнішнього середовища збирається й обробляється усіма відповідними організаціями, різними за своїм призначенням (наприклад, міністерства, комісії, агентства тощо), які утворюють систему соціально-політичного управління. Інформація впливає на поведінку людей і саму соціальну систему, отже вона може бути дієвим засобом для зміни моделей поведінки і реформування управління в соціальній сфері. Масові соціологічні опитування, дозволяють отримати дані, які є значущими для теорії і практики соціальної політики як джерело інформації, без аналізу якого розробка програм соціального розвитку (регіональних і загальнонаціональних) здійснюватиметься без врахування пріоритетів населення; засіб комунікації та зворотного зв'язку, що дають можливість освідомити реакцію населення на дії влади; широка основа для аналізу.

Соціологічна інформація про стан громадської думки є одним з різновидів інформаційно-комунікативного зв'язку держави і громадянського суспільства, а перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні напрямків соціальної політики щодо окремих соціальних груп, зокрема майнових, етнонаціональних, гендерних, професійно-кваліфікаційних тощо, а також заснованому на актуальній соціологічній та статистичній інформації використанні системи соціальних показників для оцінки стану суспільного розвитку, що неможливо зробити без аналізу соціальної політики в Україні в

контексті прав людини і громадянина. В цьому аспекті, на нашу думку, важливою постає роль такого джерела отримання інформації, як експерти.

Експертні опитування – це опитування, які дозволяють отримувати «концентровану» інформацію, яка є більш глибокою, більш обґрунтованою. Саме тому експертні опитування мають значний потенціал у формуванні та корегуванні соціальної політики.

Наше експертне опитування¹ продемонструвало, що майже третина експертів вважають основним ракурсом соціальної політики комплекс заходів соціально-правового та соціально-економічного характеру, що спрямовані на надання допомоги всім категоріям населення в умовах соціальної кризи чи гострої нужденності, а також розподіл матеріальних і духовних благ між соціальним стратами, складовими суспільства та соціальної дистанції між ними. Більш широкі акценти змісту соціальної політики запропоновано половиною опитаних експертів, які зауважили на системі відносин, що виникають між соціальними суб'єктами щодо реалізації основних цілей суспільства, в центрі яких головна мета – людина, його добробут, соціальний розвиток, соціальний захист і безпека. Меншість опитаних експертів акцентують увагу в рамках соціальної політики на системі управлінських, регулятивних, організаційних, саморегулятивних заходів держави, які спрямовані на захист громадянських, економічних, соціальних, культурних прав людини, закріплених в міжнародних правових актах, законах і Конституціях держав.

Варто відзначити, що (експерти, перш за все ті, хто займаються громадською діяльністю) ототожнюють соціальну політику та соціальний захист, а не виокремлюють соціальний захист лише як один із напрямів соціальної політики. Це – дуже важливий аспект, який потребує корегування. Бо соціальний захист в результаті синтезу має включати в собі соціальні інститути [134] та є одним з найважливіших напрямків соціальної політики держави, що полягає у встановленні і підтримці суспільно необхідного матеріального і соціального становища всіх членів суспільства. Соціальний

---

¹ Експертне опитування щодо питань використання соціологічної методології в соціальній політиці (n= 42, 2019 р.)

захист можна визначити як систему економічних, соціальних та організаційних заходів, які реалізуються державою для підтримки незахищених соціальних верств – інвалідів, ветеранів війни, багатодітних сімей, пенсіонерів та інших малозабезпечених громадян [154].

Щодо найактуальніших напрямків соціальної політики майже половина опитаних експертів виокремили наступні: молодіжна соціальна політика, соціальна політика з ліквідації безробіття, ринок праці, зайнятість населення, вирішення проблеми безробіття; регулювання оплати праці, рівень мінімальної заробітної плати; система загальнообов'язкового державного соціального страхування; пенсійне забезпечення; соціальна складова демографічної, національної, культурної, науково-освітньої та інших напрямків політики; система соціальних стандартів та їх гарантій (прожитковий мінімум); система державної соціальної допомоги.

Частина експертів, крім означених напрямків соціальної політики, окремо виокремили соціальну політику з запобігання проституції та торгівлі людьми та соціальну політику боротьби з безпритульністю. Чверть учасників дослідження підкреслили важливість політики щодо охорони здоров'я, а десята частина експертів – щодо соціально незахищених верств населення (діти, пенсіонери, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї, постраждалі від Чорнобильської катастрофи, внутрішньо переміщені особи, хворі на СНІД, біженці та ін.); в напрямку охорони материнства та дитинства, допомоги постраждалим в зоні АТО, допомоги багатодітним, допомоги малозабезпеченим та інше; додатково експерти виокремлюють міграційну, молодіжну та гендерну політику як складові соціальної політики.

Щодо складових соціальної політики, переважна більшість опитаних експертів відповіли, що – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення добробуту населення і, передусім, соціальне забезпечення соціально вразливих категорій людей на рівні встановлених державних соціальних стандартів та гарантій та соціальне страхування, а десята частина опитаних відповіли, що соціальна політика включає в себе лише соціальний захист.

Говорячи про використання соціологічної інформації всі опитані експерти зазначили її важливість, і підкреслили, що використовують результати

соціологічних досліджень у своїй науковій та професійній діяльності. Меншість експертів (переважно представники неприбуткових громадських організацій) соціологічні методи та технології не використовують в зв'язку з тим, що це фінансово затратно, тому все зовнішнє та внутрішнє фінансування використовується для окремих соціальних послуг.

З опитаних експертів більше половини використовують дані соціологічних досліджень в соціальній політиці щодо надання соціальних послуг населенню та вивчення ступеню задоволеності підопічними тими соціальними послугами, які гарантовані населенню згідно законодавства. Третина експертів використовують у своїй діяльності лише статистичні дані, а десята частина, окрім проведення власних досліджень, використовує соціальні та соціально-економічні показники. Відзначимо, що соціально-економічними показниками є відсоток осіб, що опинились за межею бідності, рівень безробіття, співвідношення середньої заробітної плати й вартості споживчого кошику. Згідно до методики ООН, соціальними показниками є так званий індекс людського розвитку, який, як зазначалося вище, складається з трьох компонентів: тривалості життя, середньодушового доходу та рівня освіти населення. Переважна меншість опитаних експертів окремо застосовують у своїй діяльності етнографічний метод та метод партисипації, соціальну технологію прогнозування та проектування. Використання ж технологій соціального планування є скоріше виключенням та має поодинокі приклади у практиці експертів, які взяли участь в дослідженні. Окрему увагу варто приділити застосуванню якісних методик фахівцями у сфері соціальної політики, лише третина з яких використовує такі методики соціологічних досліджень.

Зазначимо, що експертне опитування дозволило кристалізувати ставлення до соціологічної інформації у розробці та реалізації соціальної політики та напрямів її здійснення. Так, більш ніж половина опитаних експертів відзначила, що на соціології та її методах та технологіях будується соціальна політика. Близько п'ятої частини експертів зазначає, що саме підготовка соціологічних досліджень (аналітичних звітів, моніторингу, опитувань та інших кількісних методів) дозволяє вчасно реагувати на питання та проблеми, що виникають при

здійсненні соціальної політики. Близько чверті опитаних вказує на те, що для більш ефективної соціальної політики необхідне проведення якісних соціологічних досліджень, а також вивчення факторів, які впливають на поведінку у суспільстві, фокус-групи, експертні опитування, експертні висновки для рекомендацій вдосконалення соціальної політики.

Питання щодо пріоритетності фінансування та розвитку соціальної політики в Україні експертами було оцінено неоднозначно. З одного боку – майже трьома чвертями опитаних відзначалися негативні тенденції та пріоритетність фінансування розвитку соціальної сфери, мотивуючи це тим, що державні інституції перекладають фінансування соціальних програм на місцеві бюджети та на роботодавців, що призводить до відсутності ефективної роботи більшості механізмів соціальної політики. З іншого боку, майже третина опитаних акцентує увагу на тому, що у результаті проведення реформи децентралізації (відповідно фінансуються об'єднані територіальні громади) та зі збільшенням прав громадянських організацій при взаємодії з державними та місцевими органами, соціальна політика займає головне місце у політиці місцевої влади. Оцінюючи обізнаність про закордонний досвід в цьому аспекті, зазначимо, що приблизно дві третини опитаних наводять окремо європейський (Данія, Швеція, Німеччина, Фінляндія) та американський досвід, а інші - відомі моделі соціальної політики: «ліберально-демократичної», «консервативної», «соціал-демократичної».

Оцінюючи різницю у побудові структури соціальної політики України та інших країн, переважна більшість експертів вважає, що структурно соціальна політика розвинутих країн спрямована на зростання середнього класу та максимальне залучення безробітних через професійну підготовку до активної праці, тоді як в Україні вона має на меті передусім підтримку вкрай незахищених верств населення. Решта ж зазначила, що модель соціальної політики в Україні ще формується. Це зумовлює цілий ряд її особливостей, до яких можемо віднести: її надмірну залежність від рівня економічного розвитку країни; відсутність можливостей широкого вибору громадянами форми соціального захисту (видів страхування, допомоги, обслуговування); фактичне «зведення» соціальної політики до її соціально-захисної функції;

концептуальну невизначеність, що породжує суперечності між принципами, покладеними в основу правових актів, починаючи з Конституції України, з одного боку, та механізмами їх реалізації і фінансуванням – з іншого.

На думку експертів, за своїми основними характеристиками існуюча сьогодні в Україні модель подібна соціал-демократичному варіанту соціальної політики, що включає елементи ліберальної моделі. Вона формується під впливом процесів демократизації суспільства та становлення ринкових відносин, а також зародження та розвитку так званого «третього сектору» – громадських, благодійних, неприбуткових, не комерційних організацій, недержавних об'єднань громадян, які займаються благодійною та іншою суспільно орієнтованою та спрямованою діяльністю. Про саме таку модель соціальної політики свідчить спосіб розподілу витрат державного бюджету.

Майже половина експертів, які взяли участь в дослідженні, погодилися з важливістю двонаправленості соціальної політики: з одного боку, вона включає різні види послуг, націлені на підтримку людей в різні періоди їхнього життя: під час безробіття, хвороби, життєвого неблагополуччя. З іншого – те, що люди хочуть і можуть зробити самі для того, щоб їх життя було більш благополучним. Саме в другому випадку людина перетворюється з об'єкта соціальної політики в її суб'єкт, забезпечуючи тим самим позитивну динаміку соціального розвитку суспільства.

Важливим акцентом вітчизняної соціальної політики є соціальний захист. Право на соціальний захист є важливим соціальним правом громадян. В Україні воно конкретизоване в спеціальних законах – «Про пенсійне забезпечення», «Про зайнятість населення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та ін. В Україні з цих питань було прийнято понад сотню різних законів і підзаконних актів, серед яких найважливіші загально-соціальні нормативно-правові акти й «адресні» правові акти, спрямовані на конкретні, «слабші» прошарки населення. Законами України соціальна політика диференціюється відповідно

до статево вікових категорій громадян. Так, вирізняють соціальну політику щодо пенсіонерів, дітей, сім'ї, молоді, жіноцтва тощо.

Майже половина експертів, які взяли участь у дослідженні, зазначила, що соціальний захист має розглядатися як система соціально-економічних заходів тимчасового характеру, яка здійснюється державними органами у наданні соціальної підтримки різним категоріям населення на час, коли вони знаходяться у скрутному становищі в незалежності від майнового чи соціокультурного статусу. Щодо різниці між соціальним захистом та соціальною політикою більшість респондентів відповіла, що соціальна політика – це гарантії, на які має право кожний громадянин країни, а соціальний захист – це технологія реалізації соціальної політики, при чому носить тимчасовий характер, і діє допоки людина не вийде зі стану соціального ризику. Тобто, у випадку безробіття, допоки не знайде роботу, у випадку хвороби, допоки стан здоров'я не стабілізується і так далі.

Оцінюючи соціальну політику в Україні експертами було зазначено, що вона має працювати на стабілізацію соціально-економічного стану суспільства. На думку майже двох третин експертів, гарантія реалізації соціальних програм повинна підтримуватися державою, а механізми її реалізації повинні підлягати постійному моніторингу, тому соціологічні дослідження повинні бути інтегровані у систему функціонування органів, які відповідають за реалізацію державних соціальних програм.

Експерти зазначили, що важливою є соціальна складова в політиці заробітної плати, і вона має бути суттєво трансформована. Зокрема, економічна складова в заробітній платі повинна бути об'єктивною, стимулюючою, зрозумілою для суспільства. Зарплата – це передусім економічний компонент і він має бути головним. Соціальна складова в зарплаті є елементом допоміжним, що відображає соціальну справедливість, додаткові стимули до належної праці та за працю. Висока платня як запобіжний чинник від корупції не є ефективною мірою, на думку майже половини опитаних експертів.

Отже, застосування методу експертного інтерв'ю дозволило виявити:

- фахівці у сфері освітніх послуг та працівники місцевих та державних органів чітко визначають соціальну політику, однак представники громадських

організацій ототожнюють поняття соціальної політики та соціального захисту, що, насамперед, може призвести до «локалізації» окремих проблемних аспектів соціальної політики;

- при визначенні напрямків соціальної політики, доходимо висновків, що соціальні та політичні зміни у суспільстві тягнуть за собою появу нових напрямків соціальної політики, тому їх перелік не може бути вичерпним;

- всі експерти так чи інакше використовують соціологічну інформацію при здійсненні своєї діяльності, але негативним, на нашу думку, є те, що більша частина використовують лише кількісні методи дослідження, що не завжди відображає соціальну дійсність; доцільними вбачаємо активізацію використання якісних методик дослідження (наприклад, фокус-групи, кейс-стаді тощо);

- фінансування соціальної політики характеризується негативними оцінками поряд з низькою ефективністю матеріального забезпечення соціальної політики; однак експерти, що працюють у соціальній сфері у місцевих органах, а також громадські діячі відзначили, що фінансування з початком реформи децентралізації значно покращилось;

- експерти використовують соціологічну інформацію для розробки соціальних програм та соціальних проєктів, але мало залучають професіоналів для проведення кількісних та якісних досліджень;

- щодо оцінки соціальної політики в Україні вважаємо, що основний шлях вирішення проблемних питань в сфері соціальної політики є розвиток ринку праці, створення нових робочих місць на основі новітніх технологій, перебудова системи науки і освіти відповідно потребам суспільного розвитку, нових форм суспільного життя, максимальне використання існуючих трудових ресурсів в системі суспільного виробництва, ефективна економіка і політика. Важливою складовою цього процесу є соціокультурні зміни, які відповідають новим формам суспільного життя.

Отримані дані мають відігравати важливу роль в розробці соціальної політики держави.

Певний потенціал для отримання соціологічної інформації задля соціальної політики, поряд з опитуваннями громадської думки та експертними

опитуваннями, має аналіз документів. Цей метод передбачає отримання інформації через звернення до документів. Враховуючи можливості широкої інтерпретації документів та документації, використаємо сучасні типи документів задля демонстрації такої можливості отримання інформації.

Нами розглянуто імплементацію соціальних та економічних прав людини крізь призму соціальних медіа, а саме соціальних мереж, які мають досить вагомий вплив на життя суспільства в контексті зарубіжного досвіду. Для цього була використана програма «Social Mention²», яка досить чітко відображає суспільну думку у соціальних мережах. Під час аналізу використовувались ключові слова: «соціальні права людини» та «економічні права людини».

За результатами аналізу були отримані наступні результати відносно соціальних прав людини. Сила становить 53 %, що показує нам як часто поняття «соціальні права» зустрічається в соціальних медіа за 24 години зі усіх можливих згадувань. Тобто, соціальним правам в соцмережах приділяється значна увага. Настрій становить 2:1, що показує співвідношення позитивних та негативних відгуків, де 2 – це позитивний відгук, 1 – негативний. Дані числа показують, що соціальна політика держав є відповідною до вимог та потреб населення. Запал становить 44 %, що показує нам ймовірність повторюваності ключового слова в розмовах, згадуваннях людей. Можна сказати, що тема соціальних прав людини не надто часто обговорюється в повсякденному житті.

Найбільше поняття «соціальні права людини» згадується в наступних соціальних мережах:

- Photobank – це безкоштовний сайт для збереження фото. Коефіцієнт повторюваності словосполучення «соціальні права людини» становить 7.
- Reddit – мережа для агрегації американських соціальних новин, рейтингу веб-контенту та веб-сайт для обговорення певних подій. Коефіцієнт повторюваності словосполучення «соціальні права людини» становить 10.
- Torix – це технологічна компанія, що спеціалізується на розважальних та новинних ЗМІ. Коефіцієнт повторюваності словосполучення соціальні права людини становить 66.

---

² Для аналізу соціальних медіа нами було використано алгоритми сайту <http://socialmention.com/>

За результатами аналізу за ключовими словами «економічні права людини» були отримані наступні результати. Сила становить 64 %, показуючи, що поняття «економічні права людини» більш часто зустрічається в соціальних медіа за добу. Тобто, можна зробити певний висновок, що цій галузі права приділяється більше уваги, аніж попередньо згаданих. Настрій становить 8:1, що є досить високим показником в плані позитивних відгуків про економічні права населення. За статистичними даними програми, яка використовувалась, в позитивному значенні ключове слово вживається 43 рази, а в негативному – 4. Можна сказати, що економічні показники жителів інших країн є саме на тому рівні, щоб на належному рівні задовольняти життєві потреби. Запал становить 51 %, що дає нам змогу побачити, що серед розмов та записів людей в соціальних мережах економічні права зачіпаються частіше, ніж соціальні. За даними програми в соціальних мережах поняття «економічні права людини» зустрічаються з наступними коефіцієнтами:

- Photobucket – коефіцієнт повторюваності становить 34, що є майже вдвічі менше, аніж повторюваність в записах про соціальні права.
- Reddit – коефіцієнт повторюваності становить 12, що є не надто високим показником.
- Torix – коефіцієнт повторюваності становить 6, що є дуже низьким показником, як для компанії, яка займається новинними ЗМІ.

Співвідношення соціальних та економічних прав людини можна представити у вигляді діаграми за даними програми «Social Mention», де:

- зелений колір – відображення показника «Сила»;
- синій колір – відображення у відсотковому значенні показника «Настрій»;
- жовтий колір – відображення показника «Запал» (див. рис. 2.1).

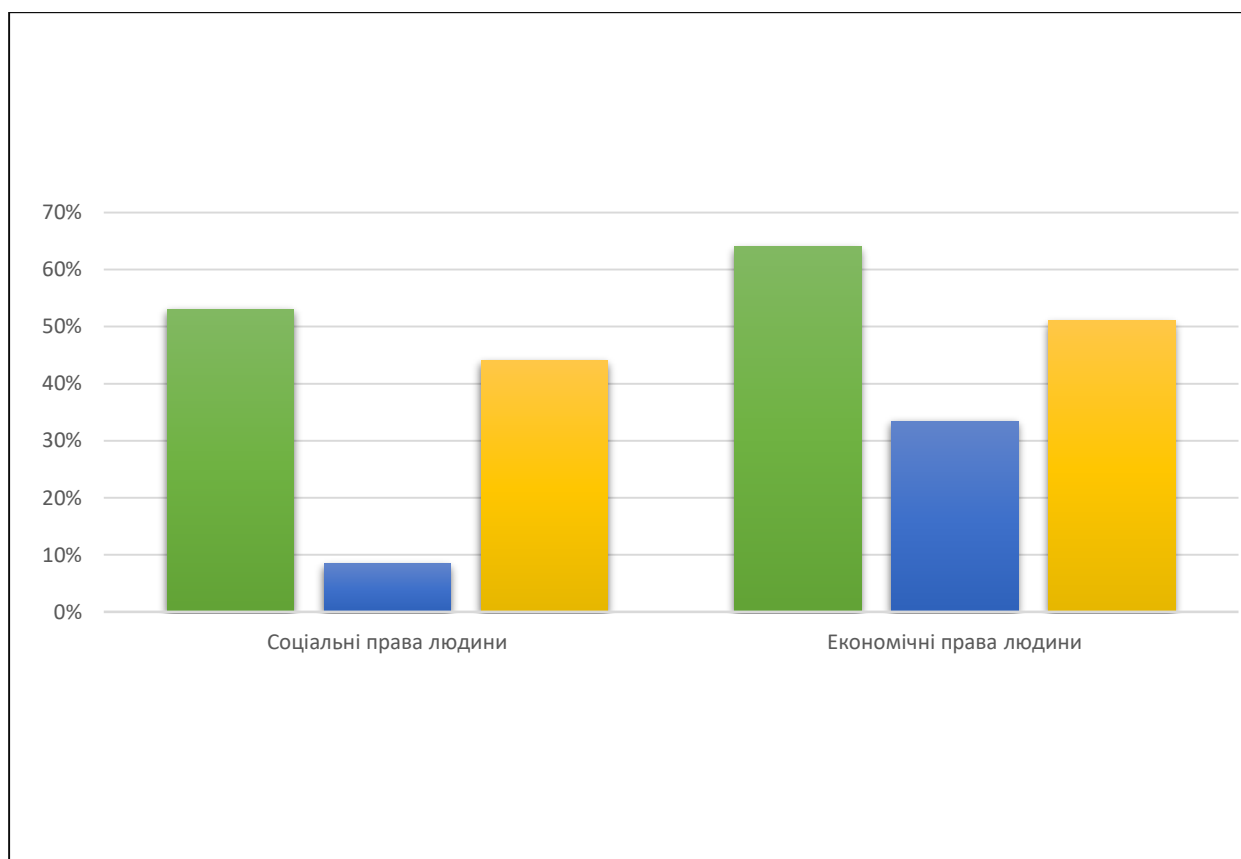

Рис. 2.1. Співвідношення соціальних та економічних прав людини за даними програми «Social Mention».

Можна зробити висновок, що в західних країнах активно піднімається питання та обговорюються такі феномени, як соціальні та економічні права людини, і при тому на значному рівні. Ключові слова, які використовувались нами для аналізу, постійно знаходяться в обігу. І, судячи з того, які відгуки показані в кількісному співвідношенні, політичні системи країн досить добре артикулюють та агрегують інтереси суспільства. Але, все ж, за статистичними даними більше уваги приділяється саме економічним правам людини.

Ефективне використання соціологічної інформації для соціальної політики потребує допомоги з боку держави. Так, уряди деяких країн формують підрозділи центральних органів до яких входять консультанти-соціологи, які коментують правильність проведення опитування, а отже обґрунтованість одержаної інформації. Для забезпечення збору даних або для оцінки ступеня корисності незалежно зібраної інформації органи влади можуть створити спеціальні організаційні підрозділи. Такий підхід дуже важливий при вивченні громадської думки для сприяння процесу соціальних реформ. Подібні

дослідження можуть і повинні використовуватись на всіх етапах реформи. Перед початком реформ вони можуть спрогнозувати рівень схвалення громадянами запропонованих змін. Під час запровадження реформ думка громадян, для яких ці зміни заплановані, можуть надати органам управління інформацію про їхню незадоволеність. По закінченню реформи результати опитування є основою для оцінки успіху і ґрунтуючись на них уряд може планувати подальші зміни. Належним чином зібрані дані допомагають зорієнтувати реформи перед тим як їх розпочати, та сприяють управлінню їх розвитком як під час, так і після реформи.

Вивчення громадської думки включає у себе дослідження, які спрямовані на громадськість у цілому чи окремі категорії громадян. Навіть за умов широкого використання досліджень громадської думки, вони не дають відповіді на кожен політичну й організаційну проблему під час реалізації соціальної політики держави. Перед тим, як розпочати процес дослідження слід враховувати наступні фактори: по-перше, вартість проведення дослідження; по-друге, слід пам'ятати, що для здійснення ефективного дослідження може виникнути потреба у спеціалізованих вміннях; по-третє, необхідно вивчити інші методи збору даних для визначення їхньої здатності надати порівняльну інформацію більш оперативно, з меншими витратами або з меншою соціальною чи організаційною дезінтеграцією; по-четверте, слід проаналізувати, чи є бажання і необхідний потенціал для того, щоб працювати над результатами дослідження; по-п'яте, слід обмірковувати «втомленість дослідження», тобто той факт, що надмірне використання досліджень може мати довготривалі негативні наслідки.

Для того, щоб отримати надійні результати, дослідження повинні мати ґрунтовну методологічну основу. Важливо також вірно використати результати дослідження у прийнятті рішень щодо соціальних реформ у країні. Опитування є своєрідним дзеркалом думок і переконань населення щодо певного питання соціальної політики, але воно не вивчає структурні компоненти соціально-політичної свідомості, з якою пов'язані ці думки і переконання.

Підкреслимо, що аналітичні можливості повторних досліджень набагато сильніші за разові. Повторні дослідження дозволяють зробити ґрунтовний

аналіз, який надасть додаткову інформацію про розвиток громадської думки у часі щодо соціальної політики.

Зрештою, цінність одержаної інформації зростає, коли вона належним чином поширюється і легко сприймається. Для максимізації потенційного внеску вивчення громадської думки до процесу соціальних реформ необхідно так представити результати дослідження, щоб вони були зрозумілі як політикам, так і пересічним громадянам.

Таким чином, однією з важливих складових соціальної політики та реформування соціальної сфери є оцінка якості соціальної політики. Започаткування моніторингу ефективності надання послуг сприятиме забезпеченню виконання функцій держави та її взаємозв'язок з громадянським суспільством. Згаданий моніторинг включає проведення аналізу результатів щорічної оцінки діяльності державних службовців; контент-аналізу повідомлень в засобах масової інформації щодо оцінки результатів діяльності державних органів; соціологічних дослідження щодо оцінки порядку надання та якості соціальних послуг громадянами; проведення громадських слухань; регулярне проведення «гарячої лінії» для визначення проблем, які виникають у процесі надання послуг тощо.

За відсутності актуальної статистичної інформації, яка б спиралася на регулярне проведення перепису населення та звітність, що відповідає реальному стану речей, особливого значення набуває використання саме соціологічної інформації під час планування та реалізації соціальної політики. Однією з ключових особливостей використання соціологічної методології в практиках соціальної політики може стати універсальність отриманої інформації, яка могла б, за умов дотримання процедур проведення соціологічних досліджень, використовуватися на будь-якому з етапів планування та реалізації соціальної політики. В контексті дисертаційного дослідження зазначимо, що використання соціологічної інформації має стати невід'ємним атрибутом соціальної політики у суспільстві, що трансформується, адже повнота, рівень і об'єктивність соціологічної інформації надають базу для формування та простеження характеру впливу соціального розвитку на окремі складові суспільства та суспільство в цілому.

Висновки до розділу 2

Аналіз соціальної політики з точки зору використання соціологічної методології здійснено на основі розкриття потенціалу структурно-функціонального підходу та методології системного аналізу, базуючись на категорійному апараті, що відповідає тим соціальним процесам, на які спрямована соціальна політика, а також на можливостях використання соціологічної інформації, яка отримується засобами соціологічних досліджень, зокрема на основі опитувань громадської думки, експертних опитувань та аналізу документів.

Розкрито системність соціальної політики через її цілісність та сукупність взаємопов'язаних компонентів. Показано, що одночасно вона є підсистемою державної політики, що дозволяє розглядати її у широкому соціальному контексті життєдіяльності суспільства. Це визначає той факт, що вона має враховувати потреби різних верств населення не як відокремлених суб'єктів, а як елементів цілісності - суспільства

Проаналізовано соціальну політику як цілеспрямовану систему заходів, що здійснюється державними, комерційними та громадськими організаціями, спрямованими на задоволення потреб соціуму щодо забезпечення життєдіяльності його членів. Закцентовано, що ця система реалізується в межах соціальних інститутів.

Показано, що соціальна політика пов'язана з розвитком соціальної структури суспільства. Відповідно важливими для неї постають питання структурування суспільств. Зауважено, що соціальні групи та спільноти як елементи системи соціуму мають певні зв'язки між собою, які впливають на реалізацію соціальної політики. Це дало можливість обґрунтувати важливість аналізу соціальних відносин і соціальних структур для формування та реалізації соціальної політики.

Аналіз соціальних відносин на макро- і мікрорівні дозволив приділити особливу увагу соціально-правовим відносинам, які являють собою вид соціальних відносин, в якому один суб'єкт має право на отримання певного виду соціального забезпечення, а інший несе юридичний обов'язок надати йому певне соціальне благо.

Продемонстровано, що важливим ракурсом використання соціологічної методології в соціальній політиці є розуміння постійного розвитку суспільства, соціальних груп та соціальних відносин, що передбачає гнучкі механізми розвитку соціальної політики. Соціальний розвиток розглянуто в контексті синтезу категорій соціальних змін і соціальних процесів. З соціологічної точки зору, забезпечення їх ефективності у сфері соціальної політики здійснюється завдяки соціальним механізмам.

Обґрунтовано соціологію соціальної політики як теорію середнього рівня.

Особлива увага приділена соціальним процесам, які лежать в основі аналізу суспільства при формуванні соціальної політики. Зосереджено аналіз на ефективності інновацій задля формування та реалізації соціальної політики через надання певних акцентів соціальним процесам у суспільстві.

Показано, що в умовах активних трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасній Україні, в тому числі у соціальній сфері, підвищується значення ролі та місця соціологічної інформації для подальшого реформування суспільства. Соціологічний аналіз трансформації ціннісних орієнтацій різних верств населення, динаміки політичних преференцій, соціального статусу, можливостей соціальної мобільності тощо надає інформацію про певний стан суспільної свідомості та поведінки, що є важливим для формування соціальної політики.

Визначено недоліки використання соціологічної інформації. Показано, що ефективне використання соціологічної інформації в соціальній політиці передбачає безпосередню участь різних суб'єктів, зокрема експертів. Розкрито потенціал аналізу документів для отримання соціологічної інформації щодо соціальних процесів, соціальних відносин та соціальних суб'єктів.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [129; 132; 134; 136].

РОЗДІЛ 3.

ДІАГНОСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ СУСПІЛЬСТВА ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Управління соціальним розвитком як завдання соціальної політики.

Головним завданням управління соціальним розвитком є забезпечення реалізації потреб розвитку системи та підсистем суспільства. Значення такого управління полягає у визначенні показників і критеріїв соціального розвитку, встановленні соціальних проблем, розробці і застосуванні методів з метою їх вирішення та досягнення запланованих параметрів соціальних процесів і відносин. Управління соціальним розвитком здійснюється, в тому числі і завдяки реалізації соціальної політики, яка впроваджується через соціальне управління.

Соціальне управління – управління яке здійснюється з урахуванням потреб інтересів і цінностей соціальних груп, це управління соціальними відносинами. У науково-теоретичному та практичному вимірі соціальне управління, тобто управління процесами соціального розвитку – це система, яку створено з функціонуючих частин, що об'єднано загальнонаціональними ідеями і цінностями щодо мети суспільного розвитку. Компоненти цієї системи можна розділити на суб'єкти управління та механізми управління.

Суб'єктами управлінського процесу є державні інститути, що визначають концепції або моделі, які розділяє конкретна держава щодо цілей суспільного розвитку та їх досягнення. В Україні державну вертикаль створюють Міністерство праці та соціальної політики, інші міністерства (освіти і науки, сім'ї та молоді, охорони здоров'я тощо), Управління з питань праці та соціального захисту обладміністрацій, а також інші Управління, які займаються регулюванням соціальних відносин. Ще один суб'єкт управління – це органи місцевого самоврядування, які повинні реалізувати на місцях державну соціальну політику, здійснювати фінансування більшості заходів.

Варто відзначити, що в умовах реалізації антикризових заходів, після подій 2014 року, що, насамперед, передбачає істотне скорочення бюджетних витрат, особливе значення має підтримка практичних пропозицій, орієнтованих на соціальну модернізацію, що сприятиме реалізації українцями їх права на гідну працю, сімейне благополуччя, соціальний захист і рівні можливості. Це визначить коло завдань для органів влади не тільки на загальноукраїнському рівні, але і в регіонах, в муніципалітетах. Їх реалізація дозволить забезпечити ефективну, адресну підтримку громадян і виконання зобов'язань держави в соціальній сфері.

Варто відзначити, що останні роки активно розвивається процес децентралізації, який пов'язано зі значним розширенням повноважень територіальних громад і закріплення за ними достатніх фінансових ресурсів; чітке розмежування повноважень між органами виконавчої влади та між різними рівнями органів місцевого самоврядування; посилення відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування за свої рішення перед виборцями і державою [87, с. 7]. Зокрема, відзначимо створення першої в Україні, а саме в м. Одеса, організації європейського зразка – Центру інтегрованих соціальних послуг [178], що дозволило вибудувати ефективний соціальний діалог, коли на єдиній платформі соціального захисту об'єдналися представники всіх рівнів влади і громадськості з однією метою – вироблення спільних професійних рішень [177].

Також на прикладі Одеського регіону слід відзначити появу великої кількості соціальних програм та проектів: Міська цільова програма з реалізації сімейної, гендерної політики, попередження домашнього насильства та протидії торгівлі людьми на 2019-2021 роки; Програма соціально-економічного та культурного розвитку м. Одеси на 2019 рік; Міська цільова програма надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення міста Одеси на 2018-2020 роки; Програма зайнятості населення м. Одеси на період до 2022 року; Міська цільова програма «Здоров'я» на 2018-2020 роки; Міська цільова Програма розвитку органів самоорганізації населення в м. Одесі на 2016-2019 роки; Програма «Рівність» на 2016-2019 роки; Міська цільова програма розв'язання пріоритетних соціальних проблем міста Одеси

«Соціальне партнерство» на 2019-2020 роки; Міська цільова програма «Розвиток фізичної культури та спорту в м. Одесі на 2015-2019 роки»; Міська комплексна програма зміцнення законності, безпеки та порядку на території міста Одеси «Безпечне місто Одеса» на 2017-2019 роки; Міська цільова програма розвитку освіти м. Одеси на 2017-2019 роки; Міська цільова програма розвитку культури в м. Одесі на 2019-2021 роки; Комплексна програма будівництва і розвитку соціальної та інженерної інфраструктури міста Одеси на 2017-2019 роки; Міська цільова програма забезпечення житлом дітей, які позбавлені батьківського піклування, дітей-сиріт та осіб із їхнього числа на 2018-2020 роки; Міська цільова програма забезпечення житлом окремих категорій громадян, що проживають у місті Одесі, на 2018-2020 роки; Міська цільова програма «Доступне житло для працівників бюджетних установ та комунальних підприємств Одеської міської ради на 2017-2018 роки; Міська цільова програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу, гепатитам та наркоманії у місті Одесі «Прискорена відповідь Одеса» («Fast-Track Одеса») на 2018-2020 роки [102].

Таким чином, участь органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації, дозволить зорієнтуватись на забезпеченні збалансованості державної та регіональної соціальної політики, що, насамперед, включає в себе: діалектичний взаємозв'язок регіональної та державної соціальної політики; здійснення моніторингу та оцінки регіональної соціальної політики для попередження та вживання превентивних заходів щодо соціальної безпеки; вдосконалення підзаконних актів у регіонах і, як наслідок, внесення змін до діючого законодавства для підвищення рівня відповідальності суб'єктів соціальної політики; механізми щодо забезпечення соціальних стандартів та гарантій; підвищення інвестиційної діяльності; соціологічний моніторинг регіонів (тут варто відзначити, що кожен структурний підрозділ місцевої влади, так чи інакше використовує соціологічну інформацію для вирішення чи визначення першочергових завдань соціальної політики); надання знань у вигляді тренінгів, форумів, круглих столів, зарубіжних стажувань для працівників соціальної сфери тощо. Також до суб'єктів соціального управління варто віднести громадські організації і безпосередньо активних громадян.

Механізми управління як другий компонент системи соціального управління, в свою чергу, складаються з: програм соціального розвитку, законів та фінансування. Програми розробляються суб'єктами управлінського процесу як спосіб реалізації потреб населення, пов'язаних з охороною здоров'я, соціальним захистом, освітою, зайнятістю тощо. Правові механізми створюються з системи законів, спрямованих на реалізацію статей Конституції України і міжнародних правових актів. Фінансування соціальної галузі формується переважно за рахунок податків, а також відрахувань до соціальних фондів.

Управління соціальним розвитком є одним з основних видів соціального управління. Його головне завдання - це забезпечення реалізації потреб розвитку суспільства та його підсистем. В масштабах суспільства управління соціальним розвитком має багатоступінчасту та багаторівневу структуру зі специфічними функціями, критеріями, методами на кожному рівні. На сьогодні головна функція цього виду управління - це розробка, поліпшення стану та здійснення соціальної політики, направленої на забезпечення соціально-економічного прогресу, підвищення якості добробуту, поліпшення умов праці та побуту людей, подальший розвиток демократії. Ця функція управління конкретизована на рівнях галузей господарства та регіонів [70].

Здійснюється управління соціальним розвитком спеціалізованими державними та недержавними органами та службами, в тому числі службами соціального розвитку підприємств, галузей, регіонів.

Управління соціальним розвитком включає в себе такі стадії: соціальне прогнозування, проектування, планування, регулювання; безпосереднє керівництво різними соціальними процесами. При здійсненні управління соціальним розвитком використовуються різні методи та засоби: економічні, адміністративні, соціально-психологічні, а також специфічні соціальні.

На практиці зазвичай використовується комплекс взаємопов'язаних методів і засобів, які відповідають характеру об'єкта і вирішуваних завдань, що і забезпечує максимальну ефективність управління соціальним розвитком. Стосовно групи та трудових колективів методи управління соціальним розвитком враховують склад групи (за демографічних, кваліфікаційним,

соціально-психологічними ознаками) її кількістю і розміщенням робочих місць тощо; згуртованість групи (за допомогою вдосконалення стилю керівництва, використання морально-психологічних факторів та ін.). На рівні ж соціальної організації використовуються такі методи, як узгодження формальних і неформальних структур, демократизація управління, соціальне планування, прогнозування і проектування [62; 103].

Як було позначено у першому розділі, модель соціальної політики враховує систему макроекономічних, соціально-економічних і соціальних показників. Вони демонструють наявний стан економіки країни, що, в свою чергу, обумовлюється і особливостями політичного режиму, а також залежить від перших двох факторів соціальної політики.

Для найбільш ґрунтовного уявлення про соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, проводяться спеціальні дослідження, спрямовані на вимір показників соціального розвитку на рівні суспільства, регіону, трудових колективів або галузей господарства. При дослідженні розвитку процесу, явища використовуються показники: а) реальний, що дає характеристику даному процесу або явищу; б) нормативний, у порівнянні з яким визначається відповідність науково обґрунтованим вимогам, для чого використовуються різні види інформації, вимогами до якої є достовірність, різнобічність та регулярна періодичність. При використанні статистичної інформації важливим є її застосування не лише для характеристики поточної ситуації, а й для порівнянні розвитку аналогічних об'єктів. Важливим є використання показників за п'яти-, десятирічний і більший період, які можуть за порівняльними характеристиками показати ступінь досягнення поставлених цілей, можливість їх уточнення, виходячи з конкретної ситуації. Соціальні показники можна розділити на кількісні та якісні характеристики стану, тенденцій та напрямків соціального розвитку, що використовуються в управлінні та плануванні для оцінки відповідності реально сформованого положення справ в суспільстві науково обґрунтованим вимогам.

Оскільки метою соціальної політики є підвищення добробуту населення, забезпечення високого рівня і якості життя, схарактеризувати та проаналізувати їх можна за наступними показниками: дохід як матеріальне джерело існування,

зайнятість, стан здоров'я, рівень та можливість доступу до освіти та культури, житлові та екологічні умови. Відповідно, до основних соціально-економічних показників відносяться: темпи росту валового внутрішнього продукту, обсяг виробництва та інфляції, рівень безробіття, рівень бідності, співвідношення середньої заробітної платні та вартості споживчого кошика. Згідно з методикою, яку використовує ООН, одним з ключових показників є індекс людського розвитку.

Взаємозв'язок зазначених показників можна представити наступним чином: в разі кризи в економіці держави здійснюється політика «надзвичайних заходів»; стабільний стан економіки передбачає політику державного стимулювання; економіка динамічного зростання сприяє діяльності держави, що можна визначити як політика регулювання. Зазначимо, що темпи зміни показників обсягу виробництва можуть змінюватися від нуля до мінус двадцяти відсотків (-20 %), тобто від стабільності до глибокої кризи, а разі досягнення показником десяти відсотків (+ 10 %), в країні виявляється динамічне зростання економіки [27].

Рівень інфляції є економічним показником, що свідчить про кризовий стан держави в тому випадку, якщо він дорівнює 50%, економічна стабільність - 30% і динамічний розвиток - 5 % інфляції.

Соціально-економічним показником вважається співвідношення вартості споживчого кошика та розміру середньої заробітної платні. Він вказує на кризу, якщо дорівнює 50 %, стабільності –70 %, а зростанні рівня життя та економіки - 100 %, тобто розмір заробітної плати дорівнює вартості споживчого кошику (див. табл. 3.1) [27].

Як свідчать наведені дані, соціальний розвиток, який передбачає зміни в соціальній сфері суспільства, що відповідають показникам якості та рівня життя, можливий лише за умови реалізації ефективної соціальної політики.

Таблиця 3.1.

Система показників, яка відображає взаємозв'язок економічної та соціальної сфери суспільства

Відповідний стан економіки	Темпи зміни обсягу виробництва	Рівень інфляції	Рівень безробіття	Співвідношення середньої заробітної плати і вартості споживчого кошика	Відповідні методи управління
Зростання	10%	5%	5%	100%	регулювання
Стабільність	0%	30%	10%	70%	стимулювання
Криза	-20%	50%	20%	50%	надзвичайний стан

Порівняння та аналіз рівня розвитку та заможності країн дозволяє говорити про наявність зв'язку між намаганнями країни щодо забезпечення добробуту населення та економічним розвитком держави. Визначення зусиль, які спрямовано на підвищення статку, за допомогою визначення відсотка від валового національного продукту (ВНП), що витрачається на соціальне забезпечення, викликали вагання, тому економічний розвиток було визначено як передумову соціального достатку. Разом з тим, серед країн з високим економічним розвитком, перебували й проблемні випадки, наприклад США - держава, яка економічно процвітала, відставала в контексті добробуту. Порівняльний аналіз соціальної політики дозволив науковцям виявити, що не існує зв'язок між зусиллями держави щодо забезпечення добробуту суспільства і його економічним рівнем. Серед багатьох країн світу окреме місце займають деякі, зокрема Китай і Коста-Ріка, що мають набагато більш високий показник людського розвитку, ніж можна було б судити за обсягом їх ВНП (табл. 3.2) [71].

Таблиця 3.2

Взаємозв'язок показників (рівнів) розвитку людини і економічного розвитку окремих країн світу [71]

Країна	Ранговий показник ВВП на душу населення³	Показник рівня розвитку людини
США	4	-
Франція	5	-
Швеція	0	-
Японія	2	-
Угорщина	24	Високий
Росія	10	-
Бразилія	-17	Низький
Коста-Ріка	34	Високий
Індія	12	-
Китай	41	Високий
Малайзія	9	-
Іран	-44	Низький
Ангола	-34	-

Важливою особливістю взаємозв'язку економічного розвитку і соціального достатку стало зростання майнової нерівності під час економічного підйому, а збільшення нерівності доходів, яке вважалося наслідком економічного прогресу, тобто поглиблення нерівності в державі, свідчить про її заможність і про покращення для громадян. Соціальна політика, метою якої виступає забезпечення кожному справедливої частки ресурсів, може підтримувати економічний розвиток країни. В 1996р. в доповіді ОЕСР було зроблено висновок, що розквіт суспільства інколи залежить від уповільнення майнової нерівності людей.

Звернення до зазначених показників соціального розвитку в Україні демонструє, що існуюча картина розподілу сімейного бюджету або споживання свідчить про знаходження на рівні відносної бідності більшості громадян України в зв'язку з тим, що структура витрат формується без урахування

³Велике позитивне значення цього показника означає, що в країні людський розвиток перевищує економічний, а велике негативне значення – про перевищення рівня економічного розвитку країни над рівнем розвитку людини.

потреб вищого порядку⁴. Згідно даних статистичного бюро Європейської комісії, в Україні індекс купівельної спроможності є одним з найнижчих в Європі і складає 17 % від європейської норми. Тенденцією є зменшення частки заробітної плати в структурі ВВП, яка складає 34-35 %, що призводить до порушення балансу споживання. В розвинених країнах вона складає 62-80 %. Також в Україні частка заробітної платні в собівартості продукції становить 8,8 %, що суттєво нижче ніж у ФРН, де вона знаходиться на рівні 40-50 % [176].

Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1 та Указу Президента України №722/2019, подолання бідності є першочерговим завданням соціального розвитку. Однією з основних перешкод на цьому шляху є не лише соціально-економічні чинники, а й соціокультурні, зокрема культура бідності, під якою ще з XIX ст. розуміється певний спосіб життя. Дослідник бідності професор Іллінойського університету О. Льюїс говорить про те що, коли є стійкі риси культури бідності - бідні не мають та не поділяють суспільні інтереси та цінності; виникає низький рівень організації; властиві специфічні, а інколи й девіантні відносини між статями та віковими групами (відсутність дитинства, вільні форми шлюбу); в свідомості панує безвихідь, залежність, нездатність працювати, низька мотивація, приниженість, відмова від планування свого майбутнього. Подібна ситуація потребує ефективного управління.

Підвищенню ефективності реалізації соціальної політики сприяє розвиток і модернізація, що відбуваються у країнах-членах ОЕСР, які призвели до формування більш вимогливого ставлення громадськості, яка бажає отримувати більш якісні послуги і мати «сильніший голос» у визначенні способу їх надання. Також зростає бажання громадськості бути залученою до процесу прийняття політико-управлінських рішень. У країнах Центральної та Східної Європи все більше визнається думка про те, що ефективна і чутлива до ситуації діяльність державного сектора підсилить економічну діяльність. Виконання цих завдань потребує належної інформації і залучення громадськості [46, с. 55-57].

---

⁴ Соціальні індикатори рівня життя населення України. Статистичний збірник. Київ, 2018. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sirn2017pdf.pdf

Аналіз вищеназваних характеристик в Україні дає підстави стверджувати про проблемність та певну недорозвиненість зв'язків з громадськістю (ЗГ).

Відзначимо, що поняття ЗГ інколи інтерпретують по-різному. Видається можливим визнання ЗГ як комплексу послідовних дій, пов'язаних з публічною комунікацією в процесі прийняття та реалізації політико-управлінських рішень, а як PR оцінювати окремі акції передачі інформації населенню з метою підтримки позитивного іміджу визначеного суб'єкта організації. Існує й протилежний погляд, згідно з яким ЗГ мають більш вузьке значення порівняно з PR. Так, на думку І. Слісаренка, термін ЗГ вказує лише на спілкування з навколишнім світом, а не відображає глобальні завдання діяльності в рамках PR [145, с. 3].

Часто термін PR має відверто негативний відтінок (адже відсилає переважно до «чужих» нам технологій), а ЗГ сприймається як нейтральний, а іноді й недієвий тип діяльності, що пов'язано з власним досвідом. Даються взнаки тривале засилля пропагандистських структур і традиційна орієнтація на замкнені системи комунікації, одноканальні та односторонні лінії передачі інформації, відсутність реально вільних ЗМІ тощо. Взагалі, управління соціальним розвитком відчуває вплив історичного контексту, що має бути враховано при використанні механізмів соціальної політики в цьому процесі.

Так, після проголошення незалежності України взагалі зросла актуальність питань управління соціальним розвитком. У зв'язку з цим в середині 90-х рр. активізувалась діяльність прес-служб та виникли спроби координації відповідної інформаційно-аналітичної діяльності [93, с. 15], зокрема у зв'язку зі становленням нової політичної еліти, набуттям певного досвіду адміністративної діяльності та усвідомленням інформаційних потреб громадськості. Зауважимо, що проблема створення та підтримки позитивного іміджу державних структур та країни в цілому на внутрішній, і на міжнародній арені на той час не розглядалася на належному рівні. Незначне посилення інформування громадськості не могло суттєво змінити ситуацію, втім, воно позначилося на зміні публічної риторики. Майже обов'язковим атрибутом стала апеляція до українських інтересів, посилення на потреби населення. Однак, риторика часто виступає певним прикриттям, формальною «прикрасою»

планів дій. Суттєво ускладнювали взаємодію державних органів та громадськості практична (часто необґрунтована) недоступність, засекреченість значного обсягу інформації.

Розвиток зв'язків з громадськістю на сучасному етапі потребує цілеспрямованої послідовної діяльності державних органів щодо організації інформаційної взаємодії. Необхідним є, передусім, її нормативне врегулювання, прийняття низки законів та постанов, зокрема щодо адміністративних процедур, лобіювання, про доступ до інформації, про державні органи тощо. На часі розвиток засад відкритості й прозорості, визначення реальних механізмів співпраці, залучення громадськості до процесів прийняття рішень, активізація інформування населення та впровадження урядової політики, в тому числі соціальної [81, с. 23-26].

Важливим є поступове «розширення» підходів до ЗГ, про що, зокрема, свідчить ініціювання проекту «Діалог для реформ» у Міністерстві економіки та з питань європейської інтеграції України (за підтримки Фонду інституційного розвитку Світового банку), прийняття розпоряджень щодо інформаційного забезпечення планів дій.

Таким чином, зв'язки з громадкістю сьогодні передбачають здійснення постійних моніторингів суспільної думки, ЗМІ, проведення різних досліджень, наукових конференцій, семінарів, прес-конференцій, брифінгів, організацію консультацій з населенням (зацікавленими групами); розміщення інформації в Інтернеті та ЗМІ, використання e-mail, «гарячих ліній», налагодження роботи громадських приймалень тощо. Підкреслимо, що це лише питання форми взаємодії, яке не вичерпує всіх проблем, однак сприяє підвищенню ефективності державної (в т.ч. соціальної) політики.

Втім, активізація та розвиток різноманітних шляхів інформаційного обміну відкривають можливості впливу на зміст взаємодії, в тому числі й з точки зору забезпечення балансу інформаційного попиту та пропозиції (за умови розвитку відкритості, прозорості й принципів адекватного, своєчасного, об'єктивного, правдивого й такого, що не вводить в оману інформування). Тож визначальними сьогодні є такі питання: визнання альтернативних способів оцінки ефективності процесів прийняття рішень, перехід на принципово нові

методи соціального управління; спроможність сформувати конструктивну взаємну налаштованість держави і громадськості.

Звернемо увагу, що обов'язковим компонентом процесів управління соціальним розвитком є соціальний контроль. Він торкається життєдіяльності всіх суб'єктів забезпечення соціальної політики, зокрема функціонування базових соціальних інститутів, соціальних організацій, соціальних груп, а також соціальних норм та цінностей, соціальної поведінки, параметрів соціальної системи і соціальної структури [41; 112].

Таким чином, соціальна політика має посідати важливе місце в системі управління соціальним розвитком, а саме в сфері соціального контролю, економіки, дотримання прав людини, розробки дієвої системи соціального захисту, що підвищує соціальну орієнтованість держави. Діяльність в сфері соціальної політики має допомагати вирішувати соціальні проблеми, які пов'язані з соціальною нерівністю, що розуміється нами в контексті цієї роботи, як різні можливості доступу до влади, матеріальних благ тощо.

3.2. Основні протиріччя реалізації вітчизняної соціальної політики та можливості соціологічної методології в їх діагностиці та подоланні.

Для вітчизняної державної політики звичним є відставання в соціальній сфері. Соціологічні й статистичні дані свідчать про невідповідність якості та рівня життя суспільства світовим соціальним стандартам (нормам міжнародного права, які містяться в міжнародних договорах, що розробляються державами в рамках міжнародних міжурядових організацій). Головною тенденцією державної політики продовжує бути економічний детермінізм, який є однією з причин «модернізації, яка запізнюється».

Україна посідає 88 місце в рейтингу, про що йдеться в «Доповіді про людський розвиток 2018 року» (Human Development Report 2018), який було підготовлено Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) [125].

Індекс людського розвитку (ІЛР) України дорівнює 0,751, що свідчить про високий рейтинг України, а з 1990 по 2018 рік він зріс з 0,714 до 0,751, тобто на 6 %, або в середньому 0,2 % на рік. Відповідно до даними ООН, за

роки незалежності валовий національний дохід (ВНД) на душу населення України зменшився майже на 22 %, але зростання приблизно на 9% відбулось в 2015-2017 рр.. У період з 1990 по 2017 рр. в Україні очікувана тривалість життя при народженні збільшилась на 2,3 роки, а середня тривалість навчання збільшилася на 2,2 роки, а середня кількість років навчання зросла на 2,6 роки.

Індекс гендерної нерівності України в 2018 році склав 0,285, що дозволяє посідати 61 місце серед 160 країн [126]. Відзначимо, що у 2017 році згідно Регіонального індексу людського розвитку України (РІЛР – складається з 6 блоків: відтворення населення, комфортне життя, добробут соціальне середовище, гідна праця та освіта. Відповідно до інтегрального регіонального індексу людського розвитку топ-п'ять в Україні це Рівненська, Хмельницька, Житомирська, Херсонська та Кіровоградська область [130]. Відповідно до Індексу людського розвитку 2014 року Україна посіла – 83 місце зі 189 країн, 2015 року – 81, 2016 року – 90, а 2017 року - 88 [60].

Якщо говорити про різницю в рейтингах деяких східних і західних регіонів, то вона пояснюється включенням до національних показників певних методик демографічного відтворення, соціального оточення, якості навколишнього середовища, за якими виграють західні області і програють східні.

Різниця отриманих результатів жодним чином не зменшує цінності обох варіантів розрахунків, яка свідчить про додаткові аспекти, що можуть істотно змінити загальну оцінку. Тому, використовуючи комплексний індекс для аналізу ситуації і розроблення політики, потрібно враховувати склад і вагу його окремих компонентів. Підкреслимо, що регіони, які входять до груп за рівнем інтегрального показника, значно відрізняються за окремими компонентами людського розвитку. Варто зазначити, що дослідження залежності вимірів людського розвитку в регіонах від обсягів бюджетного фінансування не свідчать про стійкі зв'язки між ними. Однак було встановлено безпосередній і достатньо суттєвий зв'язок між обсягом перерахувань з місцевих бюджетів до державного та рівнем освіти в регіонах. Зрозуміло, що використання більш освіченої робочої сили впливає на прогресивну структуру економіки, і це, врешті-решт, визначає кращу фінансовий рівень регіону.

Також було виявлено істотний негативний зв'язок між отриманням коштів місцевим бюджетом в розрахунку на особу та внеском регіонів в консолідований бюджет. Отже, регіони, які здійснюють найбільший внесок до державного бюджету і, відповідно, до національного доходу, мають несприятливі ознаки соціального оточення, відтворення населення, комфортного життя.

Проте, за умов суттєвих суспільних та економічних змін, говорячи про соціальні показники, зупинимося на декількох з них, найбільш актуальних для населення країни.

Перш за все це показники тривалості життя та смертності малюків. І той, і інший представляють собою характеристику стану охорони здоров'я. Середня тривалість життя в розвинених країнах коливається від 75 до 79 років. В Україні вона становить 71 рік (62,8 – для чоловіків та 74,8 – для жінок). Дитяча смертність на 1000 новонароджених дорівнює цифрі 12,6 при міжнародних стандартах – 8 на 1000. Однак, протиріччям є те, що у цих умовах витрати держави на медицину продовжують скорочуватися, досягнувши 7 % ВВП в 2017 році (в 2013року вони були рівні 7,7 % ВВП). У той же час, згідно з вимогами Європейського союзу, державне фінансування охорони здоров'я має бути не нижче 7 % ВВП. У розвинених країнах західного світу воно коливається в залежності від обраної моделі від 4,8 % в США до 8,6 % в Швеції та Німеччині. Але з огляду на це Україна лідирує в списках по захворюваності на рак, ВІЛ, туберкульоз [92].

Директор Світового банку у справах України, Білорусі та Молдови С. Кахконен заявила, що Україна витрачає на медичну сферу 7 % ВВП, але українці не одержують медичні послуг відповідного рівня. 7 % від ВВП значна сума навіть за міжнародними стандартами, але те, що отримує населення, не відповідає його очікуванням. Як ми зазначали раніше, тривалість життя в Україні становить в середньому 71 рік, що на 10 років менше за аналогічні показники в європейських країнах. Щодо рівня захворюваності на туберкульозу та ВІЛ в Україні, то він лише збільшується на відміну від інших державах Європи. При цьому, як показують дослідження, задоволеними системою охорони здоров'я лишаються тільки 10 % домогосподарств. Топ-менеджер

Світового банку наголосила, що в Україні не було жодної реформи системи охорони здоров'я з часу проголошення незалежності і це обумовлює необхідність медичної реформи в зв'язку зі станом української системи охорони здоров'я. На сьогоднішній день працює система, яка є спадщиною радянських часів з усіма її проблемами. В свою чергу Всесвітній банк розраховує на підтримку медичної реформи Верховною Радою. МОЗ намагається модернізувати систему, в чому, на думку Всесвітнього банку необхідно спиратися на підтримку медичної реформи Верховною Радою, що дозволить імплементувати результативні міжнародні практики і збільшили тривалість життя [92].

Наступним протиріччям щодо нашого аналізу виступає зв'язок двох показників рівня соціального розвитку країни – бідності і безробіття. Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України у 2014 р. за межею бідності (тобто, нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму) в Україні перебували 8,6 % (тобто 3,2 мільйони осіб), не враховуючи зони проведення антитерористичної операції (див. таблицю 3.1) [36]. Станом на 2019 рік цей показник дорівнює 8,9 % (2016 р. – 19,8 %; 2017 р. – 13,5 %; 2018 – 10,6 %) (див. таблицю 3.2) [37].

Таблиця 3.1

Середньодушовий еквівалентний загальний дохід у місяць, нижчий за
законодавчо встановлений прожитковий мінімум

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Млн. осіб	3,6	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5	1,5	0,9	0,5	0,4
У відсотках до загальної чисельності населення	8,6	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3	1,1

Таблиця 3.2

Середньодушовий еквівалентний загальний дохід у місяць, нижчий
фактичного прожиткового мінімуму

Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Млн. осіб	6,3	20,2	19,8	13,5	10,6	8,9
У відсотках до загальної чисельності населення	16,7	51,9	51,1	34,9	27,6	23,1

Відповідно до європейських стандартів цей відсоток повинен бути рівний 10. На підставі соціологічного дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і Міністерства економічного розвитку і торгівлі – у 2013 році 14,4 % населення опинилися за межею бідності [71]. У 2014 році – 15,8 %, 2015 – 16,5 % [73], 2016 – 16,9 % [74], 2017 – 21,6 %. Відповідно до статистичних показників Державної служби статистики України станом на I квартал 2020 року рівень безробіття від загальної кількості працездатного населення на рівні – 9,2 % [54] (по попередніх роках див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Безробіття населення (за методологією МОП) віком старше 15 років.

Рік	2017	2018	2019
Тис. осіб	1698	1578,6	1487,7
У % до робочої сили	9,5	8,8	8,2

Варто відзначити, що у 2013 році рівень безробіття становив 7,7 %. А з 2014 року без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу) рівень безробіття зріс до 9,7 % [130]. Європейським стандартом вважається 5-8 %. За даними МОП в 2019 році 9,1 % безробітних [4]. Опитування населення, проведене Київським міжнародним інститутом соціології засвідчило, що в 2014 році 8 % населення України втратило роботу [159]. У 2018 році даний показник зменшився до 5 % [160]. За даними соціологічного дослідження, яке було проведено центром IFES у 2015 році, 35 % опитаних українців вважають головною проблемою безробіття [172].

Згідно з офіційними даними, мінімальний розмір споживчого кошика в Україні на початку 2019 року дорівнював 3200 гривні, а номінальна середня заробітна плата – 9429 гривень, з урахуванням того що регулювання цін на продукти харчування скасували. Споживчий кошик, який лягає в основу визначення рівня прожиткового мінімуму, має переглядатись раз на п'ять років, і останній раз уряд це робив у 2016 році. Таким чином, офіційно купівельна спроможність заробітної плати в Україні наближається до показника, що рекомендується для розвинених країн, і дорівнює 93 %. Однак, реальна середня заробітна плата становить в середньому по Україні близько 8500 гривень. І при

такому розрахунку даний індекс виявляється менше 70 %, а саме – 68 %. Але і споживчий кошик, розрахований за медичними нормативам (3000 ккал на добу, а не 2858 за даними Кабінету Міністрів). З урахуванням такого знаменника і реальної середньої заробітної плати для, наприклад, Одеської області (8350 гривень) ми отримуємо 67 %. Такі дані, як ми бачили вище, виявляються нижче за показник рівня життя для населення країн, що розвиваються [92].

Настільки ж заниженими виглядають і нормативи мінімальних виплат. Наприклад, гранично критичне значення співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати повинно бути, згідно зі світовою практикою, 1:3 [78]. Якщо мінімальна заробітна плата до січня 2019 року становить 4173 гривень, а середня – 9429 по Україні то дане співвідношення дорівнювало 1:2. При цьому 17,8 % населення України отримує менше зазначеного мінімуму – це в більшості своїй пенсіонери (майже 80 %). Рівень бідності по Україні становить 80 % так як поріг бідності в Україні визначено на рівні 4066 гривень з них вкрай бідних було 60 %. В цьому випадку гранично критичні значення бідності рівні 10-20 %. Крім цього, можна помітити, що за Індексом людського розвитку Україна з 55 місця 2015 року в 2016 році спустилася на 84 місце, яке поділила з Вірменією. А в 2018 році цей стан погіршився і вона зайняла 88 місце [92].

Цей далеко не повний перелік соціально-економічних показників добре демонструє відставання соціального розвитку України, попередні уряди якої звітували про певну позитивну динаміку макроекономічних показників (темпи зростання обсягу виробництва були на рівні 10 %, що мало б свідчити про динамічне зростання).

Ще однією стороною зазначеного протиріччя виступає проблема визначення суб'єкту задоволення потреб, від яких залежить рівень життя людини. Зазначимо, що такі суб'єкти залежать від моделі соціальної політики. Наприклад, спрямованість на мінімізацію ролі держави та активну позицію особистості, тобто суспільство рівних можливостей, характерні для ліберальної моделі соціальної політики. Соціально-демократична система виділяє головного соціально відповідального суб'єкта, а саме державу. В свою чергу,

розподіл відповідальності між державою, профспілками і роботодавцями характерне для європейської консервативної моделі.

Для вітчизняного суспільства характерною є залежності від низки політико-правових та економічних чинників, а також від стану суспільної свідомості населення і громадської думки.

На прикладі розглянемо окремих регіон – Одеський. У рейтингу Регіонального людського розвитку Одеська область на 2017 рік займає 6 місце (у 2013 р. – 15; 2014 р. – 16; 2015 р. – 11; 2016 р.) [130]. Одеська область серед регіонів України за окремими напрямками займає наступні місця на 2014-2019 роки: у сфері розвитку ринку праці: 2014 р. – 8 місце [49]; 2015 р. – 5 місце [50]; 2016 р. – 5 місце [51]; 2017 р. – 6 місце [52]; 2018 та 2019 рр. – 5 місце [54]. На 2013 рік з 12 місця на 2019 рік на 8 місце – рівень освіти; на 2013 з 7 місця на 2019 рік на 3 місце – умови проживання населення; на 2013 рік з 11 місця на 2019 рік на 16 місце – матеріальний добробут; на 2013 рік з 15 місця на 2019 рік на 16 місце – демографічний розвиток; на 2013 рік з 16 місця на 2019 рік на 19 місце – екологічна ситуація; на 2013 рік з 25 місця на 2019 рік на 3 місці – фінансування людського розвитку.

Таким чином, найбільш вдало в регіоні вирішуються проблеми фінансування людського розвитку, умов проживання населення, розвитку ринку праці. Несприятливими для області вважаються: стан охорони здоров'я, матеріальний добробут, демографічний розвиток та екологічна ситуація.

Визначаючи рівень соціально-економічного розвитку областей України, Головне управління з питань економічної політики Адміністрації Президента України не враховує гуманітарні компоненти [114]. Так, наприклад, при розрахунку соціальної складової не була прийнята до уваги середня тривалість життя в регіоні. В результаті вийшло, що Одеська область, займаючи 16-е місце з 27 позицій в 2015 році за переважно економічними показниками розвитку (темпи зростання виробництва, фінансовий стан підприємств, темпи зростання заробітної плати, зростання цін тощо) виявилася на 13-му місці за показником тривалості життя. Миколаївська область в першому випадку була на 6-му місці, тоді як по гуманітарному показнику – на 14-му. Чернігівська область, за даними адміністрації, перебувала на 21-му місці, а за показником тривалості

життя - на 14-му. Волинська область в першому випадку займала 13-е місце, у другому – 7-е місце. Двома іншими важливими соціально-економічними показниками є показники безробіття і купівельної спроможності заробітної плати. Згідно з міжнародними стандартами, якщо рівень безробіття сягає 20 % працездатного населення, це свідчить про стан кризи в країні і вимагає введення надзвичайного стану. Більш сприятливим є 10 %-й показник. Для більшості ж розвинених країн він повинен відповідати рівню 5 % [115].

Не зважаючи на певну недосконалість методики розрахунку соціальних показників в Україні, ми тим не менше можемо отримати дані, порівняння яких зі світовими вимагає подальших коментарів. Так, Державний комітет статистики повідомляє, що рівень зареєстрованого безробіття в січні 2016 року складав 1,9 % працездатного населення. Згідно з методикою МОП, він становив 9,7 % [115].

Однак, неврахований офіційною статистикою є рівень прихованого безробіття, за різними даними становить 38-40 %. Крім того, зайнятість носить надзвичайно нерівномірний характер, в залежності від регіональної специфіки. Так, наприклад, в Одеській області яка йде на рівні з Києвом – один з найнижчих показників безробіття (7 %), проте соціологічні опитування населення стабільно показують цифру на рівні 20 % (за даними опитувань населення, проведених лабораторією соціологічних та політологічних досліджень Національного університету «Одеська юридична академія»). Купівельна спроможність заробітної плати відноситься до тієї групи соціальних показників, які характеризують кількісні параметри рівня життя населення. Як зазначалося вище, вона вимірюється шляхом співвідношення середньої заробітної плати і вартості мінімального споживчого кошика [115].

Таким чином, треба зауважити, що картина соціального стану суспільства, заснована на даних, пропонованих офіційною статистикою, як правило, не є повною в силу того, що вона з необхідністю повинна бути доповнена і відкоригована з урахуванням суб'єктивної статистики, тобто результатів конкретно-соціологічних досліджень. Одним з найбільш ґрунтовних дослідження соціального стану суспільства України дослідження, яке було проведене Центром ім. Разумкова [141]. З наведених даних виділимо

ті, які відповідають за своїм змістом об'єктивними показниками, які згадувалися вище: оцінка населенням свого матеріального становища, яку здійснили дослідники з Інституту соціології НАН; оцінка рівня забезпеченості роботою; оцінка громадянами свого стану здоров'я; рівень загальної задоволеності життям.

У зв'язку з першою позицією в 2014 році до малозабезпечених віднесли себе 34,7 % населення і 48,7 % - до людей середнього достатку. Для нормального існування в умовах сучасної України одній людині потрібно, на думку респондентів, 10000 гривень (тобто майже в два рази більше за офіційний прожитковий мінімум). У 2001 році 50 % опитаних вказали на те, що ситуація із зайнятістю істотно погіршилася. Однак в 1994 році таких відповідей було 62 %, а в 2000 – 57 %. У 2017 році серед проблем, які в першу чергу стали хвилювати українців на сьогоднішній день, слід зазначити військові дії на Донбасі (64 %), на другому місці – проблема корупції в державних органах (43 %), на третьому – проблема безробіття (30 %). Що говорить про незначне поліпшення ситуації з безробіттям.

Ще однією ілюстрацією протиріччя, що нами розглядаються є аналіз даних дослідження «Ставлення українців до медичної реформи», яке було проведено в період з 5 по 11 жовтня 2017 року Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС»⁵, 40 % опитаних вказали на те, що медичним обслуговуванням абсолютно не задоволені, 36 % скоріше не задоволені, 17 % скоріше задоволені і лише 4 % повністю задоволені (див. рис. 3.1).

---

⁵ Терміни проведення дослідження: 5–11 жовтня 2017 року; метод збору первинної соціологічної інформації — стандартизоване інтерв'ю „face-to-face” за місцем постійного проживання респондентів; опитування проводилося за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України в цілому, за такими ознаками як: стать, вік (від 18 років) та тип поселення (місто/село); загалом було опитано 2000 респондентів [158].

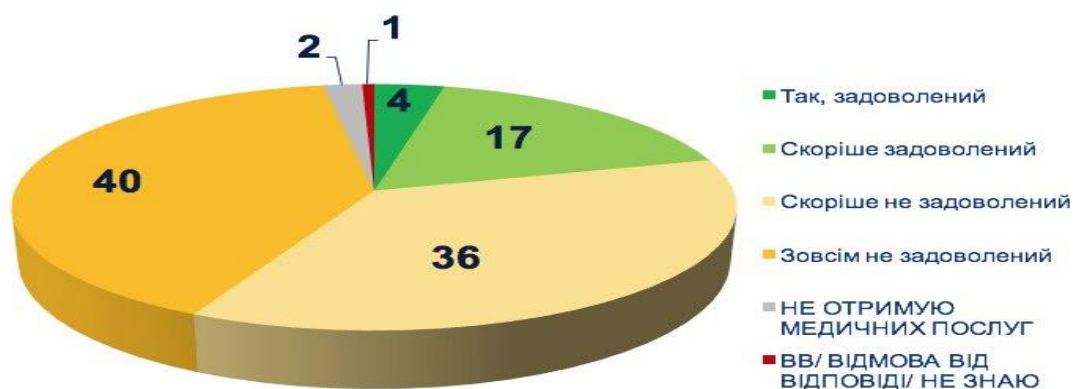

Рис. 3.1. Чи задоволені Ви нинішнім наданням медичних послуг (швидка допомога, поліклініки, лікарні)? (%)⁶

Як показало дослідження, 53 % опитаних вважають, що в медичній сфері потрібні кардинальні реформи. Крім того 36 % респондентів вважають, що реформи скоріше потрібні, ніж ні. Отже, 89 % населення висловилося за необхідність реформування медичної сфери і лише 9 % – проти (див. рис. 3.2).

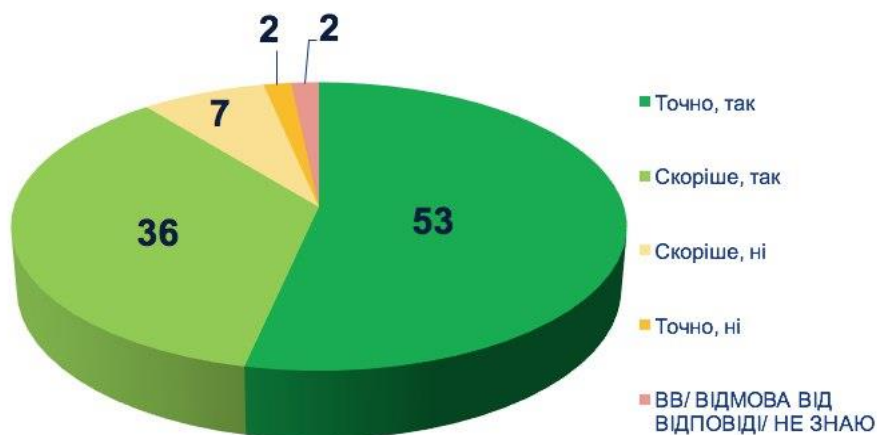

Рис. 3.2. Як Ви вважаєте, чи потрібні кардинальні зміни в існуючій системі охорони здоров'я? (%)⁷

Проте, лише 31 % опитаних підтримують медичну реформу, запропоновану Кабміном, 33 % частково підтримують, а 28 % - не підтримують (див. рис. 3.3).

⁶Там само [158].

⁷За даними дослідження «Ставлення українців до медичної реформи» [158].

Рис. 3.3. Чи підтримуєте Ви медичну реформу, яка планується запроваджуватись в Україні? (%)⁸

45 % опитаних сказали, що повністю оплачують послуги медицини, 36 % частково (іноді) оплачують, 11 % тільки в приватних клініках, 7 % користуються повністю безкоштовною медициною (див. рис. 3.4).

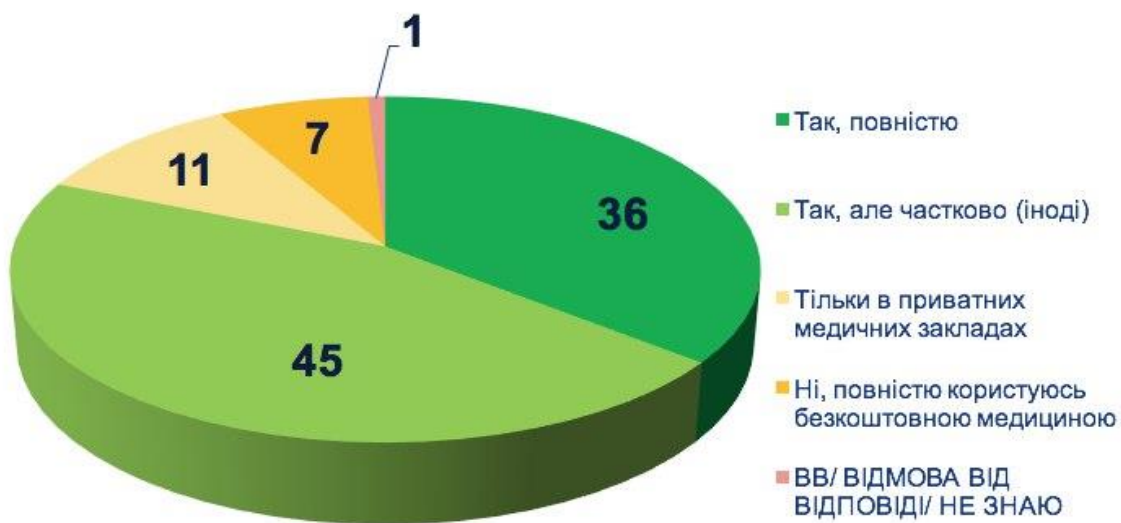

Рис. 1.4. Чи оплачуєте Ви медичні послуги з власної кишені (мається на увазі послуги лікарів, та мед.персоналу в державних лікарнях та поліклініках)? (%)⁹

⁸Там само [158].

⁹За даними дослідження «Ставлення українців до медичної реформи» [158].

Показник загальної задоволеності життям, на нашу думку, може розглядатися як одна зі складових, що характеризують якість життя на відміну від кількісних параметрів рівня життя. Соціологічна компанія Gallup провела дослідження задоволеності рівнем життя в різних регіонах України. За оцінками Gallup, з 2007 по 2015 роки знизилася оцінка українцями свого рівня життя. Так, за десятибальною «шкалою оптимізму» громадяни України оцінюють своє нинішнє життя в 4 бали, хоча вісім років тому ця позначка сягала 5,2 балів. Відсоток жителів, які задоволені своїм рівнем життя скоротилася з 27 % до 17 % за рік (з 2014 по 2015 рік) [44].

Серед опитаних 79 % оцінюють своє економічне становище як бідність. Крім того, 36 % респондентів вважають, що вони страждають в результаті подій, що відбуваються в країні. Тільки 9 % учасників опитування вважають своє становище «процвітаючим». Чотири роки тому кількість таких людей досягала 21%.

Аналізуючи всі ці показники відповідно до результатів соціологічних досліджень, які було проведено Центром Разумкова, то можна зробити висновок щодо взаємозв'язку рівня задоволеності громадянами життям і рівня довіри в суспільстві. Так, коефіцієнт кореляції Крамера, який характеризує зв'язок між рівнями задоволеності життям та довіри до людей, дорівнює 0,159 і є статистично значущим (рівень значущості $p < 0,001$). Коефіцієнт кореляції Крамера є мірою статистичного зв'язку між двома ознаками, який приймає значення від 0 (зв'язок між змінними відсутній) до 1 (повний, функціональний зв'язок). Хоча 59% опитаних в Україні зазначають, що вони «дуже щасливі» або «скоріше щасливі», цей показник (як і рівень задоволеності життям) є самим нижчим серед порівнюваних країн (наприклад, в Німеччині – 84 %, в Нідерландах – 92 %, в Польщі – 93 %, в Росії – 73 %).

В Україні найбільш задоволені життям мешканці Західного регіону (6,1 бали), найменшою мірою – мешканці Сходу і Донбасу (відповідно, 4,0 і 4,1 бали). У Західному регіоні вважають себе щасливими 75 %, тоді як в Центральному регіоні – 59 %, Південному – 51 %, Східному – 53 %, а на Донбасі - лише 35 %. Донбас – це єдиний регіон, де більшість (58 %) мешканців відзначили, що вони «не дуже щасливі» або «абсолютно нещасні». Відчуття

задоволеності життям зменшується з віком: від 4,3 балів серед тих, кому 60 і більше років до 5,9 балів серед тих, кому менше 30 років. Якщо серед представників старшої вікової групи 47 % вважають себе щасливими, то серед молодшої – 73 % [141].

Етнічні українці більше за етнічних росіян задоволені життям (відповідно, 5,2 і 4,0 бали). Якщо серед етнічних українців 61 % вважають себе щасливими, то серед етнічних росіян 55 % вважають себе не щасливими. Україномовні респонденти, в порівнянні з російськомовними і двомовними, вище оцінюють власну задоволеність життям (відповідно, 5,4 бали, 4,9 балів і 4,5 балів), так само частіше вважають себе щасливими (відповідно, 64 %, 51 % і 54 %) [141].

На думку громадян, в більшості сфер життя істотно погіршилося положення в Україні в 2018 році. Найбільш негативні зміни мали місце в рівні цін і тарифів – погіршення зазначили 88,5 % населення, в економічному становищі України (77 %), в рівні стабільності (75 %), впевненості громадян у завтрашньому дні (74 %), рівні добробуту сім'ї (73 %). Крім того, переважне погіршення ситуації було зазначено щодо злочинності (62 %), ставлення громадян до влади (59 %), охорони здоров'я (54 %), оплати праці (54,5 %), соціального захисту (49 %), пенсійного забезпечення (49 %), дотримання законності державними службовцями (43 %). В основному не змінилося становище з положенням російськомовного населення (70 %), релігійних і етнічних меншин (64 %), міжнаціональними відносинами (64 %), рівнем свободи слова (49 %), рівнем демократії (46 %), дотриманням прав і свобод (46 %), освітою (43 %). Єдиною сферою, де громадяни відзначили поліпшення ситуації, є обороноздатність країни – зміни на краще позначили 40 % населення (на гірше – 21 %). 27 % громадян вважають, що міжнародний імідж України змінився на краще, 32 % - на гірше і 27 % вважають, що не змінився. В цілому ситуація в країні, на думку 73 % населення, змінилася на гірше, в 2015-го року він дорівнював 74 % [170].

Таким чином, можна констатувати, що наведені дані свідчать про проблеми в соціальній сфері та вказують на необхідність вивчення соціальної політики, розробки механізмів підвищення її ефективності в Україні.

Окремим чинником який провокує певні протиріччя виступає майнова самоідентифікація громадян, яка залежить від традиційних уявлень про матеріальний стан. Так, за результатами дослідження, респонденти, які не вважають, що опинилися за межею бідності (83,6 %), зазначають, що їм в цілому вистачає на життя, але не вистачає на те, щоб робити заощадження, що підсилюється відсутністю розвиненої системи медичного страхування в Україні, зростання вартості ліків, соціальних та комунальних послуг тощо. Згідно до даними уряду, щорічне зростання розміру пенсій та заробітної плати (в середньому на 20 %), а майже половина опитаних (48,9 %) зазначають, що їхні матеріальні умови залишилися без змін. Порівнюючи дані щодо середньої заробітної плати по регіонах і рівня бідності (без урахування зони проведення антитерористичної операції), можна зробити висновок, що спостерігається наступна тенденція: за виключення Києва: найбільша середня заробітна плата в Дніпропетровському, Запорізькому, Миколаївському, Одеському регіонах. Проте, окрім Запорізької, що посідає 1 місце за рівнем добробуту, інші згадані регіони займають відповідно 8-ме, 5-те та 16-те місця [130]. Наведені емпіричні дані засвідчують, що соціологія соціальної політики буде відповідати практичним потребам українського суспільства, а визначення змісту і сутності понять «соціальні відносини» і «соціальна структура» дозволяють виконувати методологічну функцію щодо теорії і практики соціальної політики. В свою чергу, використання соціологічної методології, зокрема масових опитувань, надають дані, які дозволяють корегувати розуміння та інтерпретації офіційної статистики, що має велике значення для теорії і практики соціальної політики.

Слід зазначити, що зростаюча макро- і мікросоціальна активність, яка не враховує систему державного устрою, ступеню технологічної оснащеності та релігійних уподобань демонструє нагальну необхідність чіткішого аналізу з соціологічної точки зору змісту життя безпосередньо як соціальної проблеми. Якісно новий стан суспільства, яке глобалізується, вимагає суттєвої корекції сталих підходів, коли соціологи обмежувалися звичними рамками ціннісних парадигм оцінюючи змістовні параметри діяльності соціальних інститутів, соціальних груп та суспільства в цілому. Прикладна актуальність дослідження смислів життя безпосередньо для вітчизняного суспільства обумовлена в першу

чергу трансформацією усталених смислів життєдіяльності в великої частини українських громадян. Глобальні і макрорегіональні трансформації детермінують явище, яке в соціології визначається як «соціальна аномія». Має місце вагома невизначеність смислів життя або їх примітивізація, яка підсилюється соціально-економічне становище держави. Тому саме розробка смислової проблематики має допомогти змістовніше діагностувати суспільну ситуацію в Україні та перспективи її розвитку.

У нашому аналізі протиріччя необхідно також згадати про невідповідність соціальної політики Конституції України, відповідно до якою Україну проголошено «правовою та соціальною державою». Таким чином, формується практична потреба у встановленні головних чинників цієї ситуації у вітчизняній соціальній сфері. Вирішення цієї проблеми пов'язано з обізнаністю щодо законів функціонування соціальної сфери.

Створення нормативно-правової бази соціальної політики має велике значення для її формування. В Україні формується конституційна, законодавча і нормативна база, що відображає у регулюванні соціальних відносин і регламентації соціальної допомоги населенню через діяльність усіх гілок влади. Найбільш повне уявлення про правовий та нормативний захист соціальних інтересів різних груп населення, про організацію конкретної допомоги і соціальної підтримки дають документи, що розмежовують повноваження державних та місцевих органів влади.

Державні органи влади різного рівня приймають нормативні та законодавчі акти, які регулюють основні принципи соціальної політики в Україні, формують загальну систему базових соціальних гарантій у сфері медичного та пенсійного забезпечення, оплати праці, матеріальної допомоги, стипендій, освіти, культури; формують державні фонди, які фінансуються бюджетним та позабюджетним коштом; розробляють цільові соціальні програми; визначають умови і порядок компенсації грошових доходів і заощаджень населення в зв'язку з інфляцією тощо. Місцеві та муніципальні органи влади розробляють і реалізують регіональні соціальні програми; забезпечують функціонування органів та установ соціальної інфраструктури; виробляють напрями адресної соціальної допомоги і розвитку інфраструктури;

формують житлову політику, а також політику в галузі освіти, охорони здоров'я тощо.

Подальший порівняльний аналіз отриманих результатів дає змогу проаналізувати динаміку ставлення політичних партій та їх представників до соціальної політики, а також сформулювати прогноз. На першому етапі було проаналізовано пріоритети, які були сформульовані в передвиборчих програмах політичних партій в передвиборчий період 2012 року в Одеському регіоні. Було відібрано програми партій і кандидатів у мажоритарні округах, які репрезентують тогочасні опозиційні політичні сили та правлячу коаліцію. Зокрема було проаналізовано програми 7 депутатів-мажоритарників, які балотувалися в Одеському регіоні: Г.Л. Труханова, О.О. Гончаренко, О.А. Остапенко, О.О. Сомова, І.О. Маркова, С.В. Ківалова, Д.В. Жванія та 5 політичних партій, представлених в Одеському окрузі: «Удар», «Свобода», «Батьківщина», «Партія Регіонів» та «Україна-Вперед!».

Метою використання цього методу збору соціологічної інформації було визначення особливостей розуміння соціальної політики представниками політичних партій, а основною гіпотезою стало припущення про те, що в передвиборчих документах політичних партій України, соціальна політика не відноситься до пріоритетних питань, а основним акцентом залишається економіка.

Ключовими проблемами дослідження стали пріоритети суспільного розвитку та співвідношення економічного та соціального в програмах партій та кандидатів, при цьому одиницями аналізу стали пріоритети (яке місце посідають соціальні та економічні обіцянки) та ініціативи (за обсягом абзацу обіцянки).

Категоріями аналізу стали теми, які підіймалися в передвиборчих програмах: морська та транспортна інфраструктура; проблеми ЖКГ; безробіття; освіта; охорона здоров'я; реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування); підтримка аграрного комплексу; туризм; права людини за європейськими стандартами; соціальні виплати; підтримка середнього і малого бізнесу; залучення інвестицій; екологія; економіка; проблема мови; комунікативна дія; доступне житло; спортивна інфраструктура; безкоштовна

правова допомога; реформування судової системи; повернення в Україну трудових емігрантів; підйом промисловості; міжнародні відносини; армія; правоохоронні органи; вступ в митний та європейський союз; патріотизм; федералізація України; введення референдуму; проблема корупції. Наведено результати контент-аналізу тематики передвиборних програм політичних партій, представлений в Одеському окрузі в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Аналіз тематики передвиборних програм політичних партій Одеського округу на парламентських виборах 2012 року

Теми, наявні в усіх програмах	Теми, наявні в програмах правлячих партій	Теми, наявні в програмах опозиційних партій	Теми, що рідко зустрічаються в програмах
1	2	3	4
4.Освіта 5.Охорона здоров'я 6.Реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування) 30.Проблема корупції	1.Морська та транспортна інфраструктура 2.Проблеми ЖКГ 3.Безробіття 4.Освіта 5.Охорона здоров'я 6.Реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування) 7.Підтримка аграрного комплексу 8.Туризм	1.Морська та транспортна інфраструктура 4.Освіта 5.Охорона здоров'я 6.Реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування)	13.Екологія 26.Вступ до Митного та Євразійського союзу (Росія, Білорусь, Казахстан) - (тільки у правлячої партії) 27.Проблема українського націоналізму і нацизму (тільки в опозиції)
	10.Соціальні виплати 11.Підтримка середнього і малого бізнесу 12.Залучення інвестицій 13.Екологія 14.Економіка 15.Проблема мови 17.Доступне житло 18.Спортивна інфраструктура 19.Безкоштовна правова допомога 20.Реформування судової системи 21.Повернення в Україну трудових емігрантів 22.Підйом промисловості 23.Міжнародні відносини	7.Підтримка аграрного комплексу 8.Туризм 10.Соціальні виплати 11.Підтримка середнього і малого бізнесу 12.Залучення інвестицій 14.Економіка 15.Проблема мови 16.Коммунікативна дія 18.Спортивна інфраструктура 20.Реформування судової системи	

Продовження таблиці 3.4

	24.Армія 25.Правоохоронні органи 26.Вступ до Митного та Євразійського союзу (Росія, Білорусь, Казахстан) 28.Федерелізація України 29.Введення референдуму 30.Проблема корупції	21.Повернення в Україну трудових емігрантів 22.Підйом промисловості 27.Проблема українського націоналізму і нацизму 28.Федералізація України 30.Проблема корупції	
--	---	---	--

Серед її пріоритетів у програмі модернізації стоїть тема 14 – «Економічний розвиток». У програмі Партії Регіонів відображено перекладання відповідальності за проблеми на попередню владу, хоча на той момент вони вже два роки були владною партією: «нам вдалося подолати хаос і розруху, до яких привели безвідповідальність і непрофесіоналізм попередньої влади». Говориться про: «порожню скарбницю, борги по виплатах зарплат і пенсій, соціальних допомог», які залишила минула влада. Йдеться про те, що «фундамент для реального підвищення якості життя» і «втілюється в життя нова справедлива соціальна політика». Хоча в пріоритетах у них: «завжди були і залишаються – зростання економіки, розвиток виробництва, збільшення сучасного промислового потенціалу країни», а вже потім: «створення та збереження нових робочих місць, відповідальна соціальна політика, зважена діяльність на міжнародній арені». При цьому ж, проводиться вище описана «жорстка» політика. Серед передвиборних обіцянок, є такі: «готові вислухати пропозиції». Соціальна політика виглядає у них як ініціатива, а не як повсякденна обов'язкова робота.

Вся передвиборча компанія виглядає, як порівняння з минулою владою. Створюється враження, що правляча коаліція виправдовується, і не знаходячи інших виправдань власних невдач, звинувачує колишню владу.

Нестандартна обіцянка дається в темі 4-освітній сфері: «Визнання роботодавцями всього світу дипломів українських вищих навчальних закладів», проте дорожня карта як досягти цього не вказана. Була прийнята «Концепція державної міграційної політики. Укладено міжнародні договори з низкою країн ЄС, які захищають права українських громадян, які працюють за кордоном». Перший раз була піднята тема про захворювання, особливо СНІД, тому як для міста вона є гостро соціальною (Одеса посідає 3 місце за рівнем захворюваності). Також, у передвиборчій програмі була піднята проблема будівництва саркофагу на Чорнобильській АЕС, але після виборів вона не отримала розвитку.

Проголошено, що програма «Партії Регіонів» спрямована на «економічне зростання, закладання високих соціальних стандартів». Наводиться визначення «стабільності – запорука покращення економіки та основа підвищення соціальних стандартів». За цим визначенням можна сказати, що партія не має чіткого розуміння співвідношення економічного та соціального аспектів суспільного розвитку. Також одним із основних важелів впливу було визначено обіцянку, вказану у темі 24, яка виглядала як скасування обов'язкового призову з 1 січня 2014 року. Відстежуються прояви патерналізму, які проголошені у зверненні до громадян як: «Народний бюджет з турботою про дітей» або «Будуємо, захищаємо, творимо». Тут чітко простежується неявна дія щодо впливу на народні маси, в якій влада ставить себе вище народу. Критику проти себе, Партія Регіонів проводити не може, тому як в процесі критики політики, критикують тільки слабкі сторони, а саме, опозицію, тому: «Лаяти Одеську обласну владу не було за що: свої зобов'язання, перед жителями, одеські регіони виконують гідно». Можна дійти висновку, що Партія Регіонів не може самостійно говорити про свої успіхи та невдачі. Вони проводять, так звану: «порівняльну політику», завдяки якій вони підносять себе над опозицією, критикують її і завдяки цьому показують, що вони зробили.

Звертаючись до аналізу програми партії «Свобода», зазначимо, що вона відрізняється від усіх партій перш за все тим, що вона є опозиційною – «сила

для рівноваги Партії Регіонів». Її партійним пріоритетом виступає захист українських духовних цінностей і державності, а на перше місце ця партія виводить тему 27 – український націоналізм. Їхній девіз: «Своя влада-Своя власність-Своя гідність, на Своїй, Богом даній землі». Чітко простежується головна мета партії – побудова могутньої Української Держави, що ґрунтується на соціальній та національній справедливості. Задля досягнення мети вони бачать реалізацію двох завдань: по-перше, прибрати з влади «режим олігархічної диктатури», під яким розуміється Партія Регіонів; по-друге, втілити в життя план програми захисту українців Всеукраїнського об'єднання, за принципом: «Своя влада-Своя власність-Своя гідність».

Передовими гаслами, партії «Свобода», що є цілком очікуваним, є критика правлячої партії, яку вони називають «режим кримінально-олігархічних кланів». Так партію, повною мірою, сміливо можна назвати опозицією. Вони майже всі свої обіцянки проводять, ґрунтуючись на критиці та боротьбі, з правлячою партією. Своїми завданнями партія «Свобода» вважає затвердження Закону про процедуру імпічменту Президента України; протидії підкупу народних депутатів, також ідеологія цієї партії полягає у висловленні недовіри до Уряду Азарова–Тігіпка–Табачника, і логічним завершенням цього виглядає їхнє бажання відправлення його у відставку, у повному складі.

Провідною партійною ідеєю також є протистояння впровадженню ринку землі сільськогосподарського призначення (тема 7); відмінити несправедливу пенсійну реформу та податковий кодекс (тема 10) та відміна антиукраїнського закону Ківалова-Колесніченка «Про основи державної мовної політики» та затвердження Закону «Про захист української мови» (тема 15). Згідно партійного плану партії «Свобода» передбачено наступний порядок змін: своя влада, тобто очищення державного апарату, і відповідальне народовладдя на відміну від тогочасного свавілля влади і бутафорної «демократії», приватна власність, тобто могутній середній клас і соціальний захист населення, замість існуючої на той, на їх погляд, панування олігархії і грабежу країни, своя гідність, а саме, збереження національної ідентичності та відновлення

історичної справедливості, замість розгулу українофобії та, так званого, реваншу радянської імперії. Уперше саме у такої партії, зустрічається така обіцянка як: «Заборонити рекламу цигарок і алкогольних напоїв на всій території України».

План партії «Свобода», було розглянуто незалежними експертами і названо кращим серед всіх виборчих програм. Так, організація «Євро-патруль» досліджувала програми провідних партій в Україні, щодо їхньої відповідності європейським та світовим стандартам. Моніторинг проводили фахівці міжнародних місій спостережень за виборами в Україні та журналісти українських ЗМІ за наступними критеріями, таким як: зміст документа і реалістичність його виконання, розуміння змісту програми для виборця, її структурованість тощо. Виходячи з таких показників, перемогла програма партії «Свобода», її називали, найбільш аргументованою у порівнянні з іншими партійними програмами, такою, яка має прозору структуру, чітку ідеологію та стратегію дій.

На нашу думку, розглянувши передвиборні обіцянки партії «Свобода», можна дійти висновку, що її програма отримала перемогу тому, що в ній містився чіткий план дій, була мета, які, за формою подачі та сутністю були доволі розгорнутими та добре структурованими. Але, у той же час, реалістичність її виконання так і не стала відома, за таких причин, що «Свобода» знаходилась в опозиції, що і стало для них позитивним, на нашу думку, і не входила до владних структур, та, що є головним не мала змогу реалізовувати власні обіцянки, надані виборцям. Помітною до сприйняття електоратом була тема 16- комунікативна дія, оскільки виборцю в ній надається примарна змогу виступати у ролі головного експерта і, так званого судді, створюється ілюзія для власне самого виборця та наголошується акцент на тому, що виборець сам вирішує власну долю та долю країни взагалі.

Партією «Батьківщина» була порушена тема руйнування правосуддя, прокуратури та системи силових структур, що надає можливості говорити про тему 25 – необхідність масштабної люстрації судової та правоохоронної систем.

Розуміння такого процесу полягає у тому, що не можна побудувати демократичну і правову державу з такими персоналіями суддів і правоохоронців. Тільки повна, якщо можна так сказати, «локаутна» заміна продажних суддів, серйозне масштабне очищення правоохоронних органів, надасть змогу відродити правосуддя в країні, повернути мільйонам громадян України не тільки право на справедливий суд, а, що є найважливішим, віру у нього. Задля цього «Батьківщина» у якості передвиборчого гасла, пропонує створити план змін судової системи (тема 20) з метою її реформування. Отримує розвиток тема 4 реформування системи освіти з метою якнайшвидше та максимального її приближення європейського рівня, що, на думку партійних лідерів, полягає, перш за все, у поглибленому вивченні англійської мови («знай англійську, як українську»), створення програми підтримки обдарованих дітей, поліпшення кваліфікації педагогів, підвищення престижу професії вчителя, збільшення кількості дитячих садків та шкіл у населених пунктах як області, так і у містах тощо.

Партія «Україна вперед!» позиціонує себе, як команду професіоналів, її прагнення, перш за все, реалізація права на гідне життя людини та можливість для кожного реалізувати себе. Забезпечити такий гідний рівень життя громадян, на думку партії, може економічна модель (тема 14). Тому їх мета полягає у створенні в Україні нової економічної моделі, основною концепцією якої є прийняття того, що тільки за умов відродження економіки країна може рухатися вперед у своєму розвитку. Пріоритетами Партії «Україна – Вперед!» є підтримка національного виробника, покращення умов ведення малого та середнього бізнесу (тема 11); відродження високотехнологічного виробництва, створення сучасного сільського господарства (тема 7); ефективна інфраструктура, освіта та культура, які у їхній програмі тісно пов'язані з економікою (тема 4); якісна медицина (тема 5); фізкультура та спорт (тема 18); соціальна справедливість; підвищення стандартів життя. Цікавим є той факт, що лише наприкінці програми згадується про якість життя, яка подана у вигляді

доступу до високооплачуваної праці (роботи), а також якісне медичне обслуговування і сучасна освіта, що відповідає європейським стандартам.

Особливістю політики партії «Україна – Вперед!» є те, що її стратегічний план полягає у досить жорсткій стратегії, яка полягає на погляд її лідерів у підтримці економіки. Але при цьому, у партійній програмі містяться обіцянки, до того, що розвинена економіка дасть високооплачувані робочі місця і високий рівень доходів, що не є правдивим. Також йдеться про підняття стандартів життя до європейського рівня, але не вказується, що власне під цим мається на увазі. Говорячи про спорт і охорону здоров'я, партія знову ж таки пов'язує їх з економічними умовами. Підйом культури теж, на їхню думку, пов'язаний з економікою: чим сильніше економіка держави, тим на більш високому рівні розвивається і культура. Однією із передвиборчих обіцянок виступала пропозиція про введення закону про підтримку українського кінематографа, але шляхи його реалізації, наприклад, джерела фінансування та програма меценатської підтримки не були проголошені і така ідея виглядала як примарна пропозиція.

Гостра тема 4, в якій йдеться про підвищення якості функціонування одного із найважливіших соціальних інститутів – освіти, – а саме про його матеріально-технічне забезпечення, збільшення викладацького складу, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, розвиток освітніх закладів, підтримку розвитку фундаментальної науки та ін., теж виглядала лише передвиборчою обіцянкою, яка не мала чітких шляхів її реалізації. Логічним є питання про те, з яких потенційних фінансових ресурсів буде забезпечуватись втілення такої програми у життя, з огляду на те, що у попередніх темах цієї ж партії чітко вказано, що всі кошти будуть інвестуватися виключно у розвиток економіки як запоруку розвитку держави та її систем чи пропонується залучення виключно приватних інвесторів.

У програмі також йдеться мова про розвиток системи охорони здоров'я, морської галузі, децентралізацію бюджетної політики, автоматизацію багатьох виробничих процесів та соціальних послуг, про підтримку аграрного сектору,

підтримка (тема 11) – малого та середнього бізнесу, а також про боротьбу за досягнення європейських стандартів щодо прав і свобод людини, а порушення трендової теми 30 – про боротьбу з корупцією, взагалі робить таку програму привабливою, але за відсутності плану її реалізації, вона тільки виглядає все більш примарною.

Пов'язуючи економічний підйом з якістю життя, і власну думку щодо такої ситуації, лідер партії Н. Королевська називає програму партії це «економічним дивом», обґрунтовуючи це майже утопічними оцінками підняття економіки та підвищення стандартів життя українських громадян.

Головним дієвим принципом наступної партії, партії «Удар» є зміна безпосередньо ідеології реформи. Метою партії проголошено підвищення якості сфери послуг для людей. Основною концепцією партії стало підвищення якості послуг, які повинні стати доступними для кожної людини, незалежно від рівня від рівня її доходів, соціального статусу та місця проживання. Міський житель і селянин мають однакове право на отримання належної освіти (тема 3) або якісних медичних послуг (тема 5). Партією запропоновано внесення пакету законопроектів про реформування системи оплати праці в Україні, а саме відновлення у повному обсязі дію Єдиної тарифної сітки працівників бюджетної сфери та встановлення окладу першого-тарифного розряду на рівні мінімальної заробітної плати. Одним із основних пунктів передвиборчої програми «Удару» є забезпечення такого рівня доходів громадян, який дозволить кожному працюючому, не економлячи на продуктах та одязі, на місячну зарплату придбати речі не першої необхідності, наприклад холодильник або пральної машини, а протягом 5 років придбати автомобіль, а за наступні 10 років – повноцінне житло. Також, партія «Удар» у своїй програмі передбачає прагнення істотно скоротити фінансування органів влади та спрямувати ці кошти на потреби нації, освіти (тема 4), культури (тема 8), охорони здоров'я (тема 5), соціальної сфери (тема 10), фізичної культури і спорту (тема 18). Партія «Удар» проводила «боротьбу з корупцією», що мала бути здійснена завдяки функціонуванню спеціального Антикорупційного

агентства. Був створений, навіть сайт, на якому можна було розповісти про нечистих на руку чиновників, але який після виборів стрімко закrywся.

Були поставлені 5 завдань: удар по корупції (тема 30); удар по безвідповідальній владі; рівність для кожного; підтримка реального місцевого самоврядування (тема 6); досягнення європейських стандартів життя, проте знову не уточнено як, і що під цим мається на увазі (тема 9). Було також розглянуто, поліпшення реєстрації нового бізнесу за 30 хвилин. Також, у план реалізації програми входила тема 17 – гарантія доступності житла для молодих сімей.

Уперше була піднята тема гендерної рівності жінок і чоловіків, а саме їхніх доходів, можливостей працевлаштування і кар'єри. Позитивним досягненням партії є те, що акцент робився на якість життя людини і закріплювалося прагнення досягти європейських стандартів життя. До негативних рис слід віднести той факт, що обіцянки були лише проголошені, а шляхи їх виконання і пояснення, як досягти цих обіцянок не вказані.

Переходячи до аналізу передвиборчої програми депутатів-мажоритарників, почнемо з політичної кампанії Давида Жванії, на першому місці в якій соціальні й економічні проблеми, а саме: тема 3 – безробіття, подолання наслідків економічної кризи, рівень зарплат і пенсій. Мова спочатку не йде по-перше про проблемний сектор охорони здоров'я і вимагає вирішення питання стану системи охорони здоров'я -27 місце в Одесі на 2010 рік в індексі людського розвитку і 25 місце в фінансовому людський розвиток. Для Давида Жванії: «Мета соціальної політики полягає не тільки у виплаті адресної допомоги. Наше завдання – створити конкурентну і працюючу економіку, яка «потягне за собою підвищення добробуту людей, виникнення сильного середнього класу». Давид Жванія ставить на перше місце тему 14 – економіку, він націлений на «жорстку» стратегію розвитку політики, метою якої є підйом економіки. Заохочується підприємницька діяльність через гнучку податкову систему. Скорочення податків в умовах «наслідків економічної кризи» призводить до скорочення соціальних витрат держави. Збільшується безробіття,

фіксується заробітна плата, інфляційний процес ставиться під жорсткий контроль держави, у такий спосіб простежується падіння життєвого рівня.

«М'яка» стратегія програми депутата націлена на поліпшення соціальних умов життя громадян, зняття соціальної напруги. Політика держави набуває соціально-захисної спрямованості, розгортаються соціальні програми. Економіка, яка «стала на ноги» потрапляє під податковий прес. З цього можна зробити висновки, що в його програмі немає чіткого розмежування економічного та соціального, відсутній взаємозв'язок між ініціативами, немає системи в передвиборних обіцянках, не вказується звідки брати джерела фінансування. Якщо проводиться «жорстка» політика, то про які саме соціальні виплати пенсіонерам, ветеранам, чорнобильцям, афганцям може йти мова? Про яку «допомогу при народженні дітей та пільгові кредити молодим сім'ям для придбання власного житла і підтримки багатодітних сімей»?

Також була порушена тема 10, про те, що потрібно «прибрати завищені пенсії урядовців-нероб». Але є певна ставка, і мінімальна пенсія, яка у 12 разів менше максимальної. Потрібно просто скоротити різницю між пенсіями, тобто збільшити мінімальну, яка на той час дорівнювала 849 грн. Але знову ж таки, такі заяви були зроблені, не орієнтуючись на жорстку політику, а оперуючи реальними цифрами.

У програмі також оговорювалась тема 8 – туризм (в Овідіюполі та Біляївці Одеської області), при цьому мова йшла не про розвиток цих територій, як культурно привабливих для інвесторів і туристів, а про модернізацію систем водопостачання питної води, тобто, якби не туристи, то місцевим жителям можна було б пити брудну воду. Туризм, у розумінні Давида Жванії, полягає у розвитку «культурного потенціалу», але знову не йдеться мова про те, що під цим мається на увазі, і звідки брати фінансування.

При цьому кандидатом в питаннях туризму не порушені такі важливі аспекти, як підтримка історично цінних пам'яток архітектури, що приходять у занепад буквально «на очах», фінансування реставраційних робіт, контролю виконання взятих на себе зобов'язань приватних структур з реконструкції та

відновленню таких будівель, що увійшли до списку історично цінних. Багато говориться про «відновлення храмів, як пам'яток архітектури і центрів духовного життя», але не акцентується увага на залученні інвесторів для розвитку туризму, який приносить відчутний прибуток до бюджету міста і країни, та є особливо необхідним під час усунення «наслідків економічної кризи».

Досягненням політичною кампанії Давида Жванії є тема 6 «комплексна реформа самоврядування», а саме: «фінанси і повноваження повинні залишатися на місцях, у кожному певному населеному пункті...». Податки, відрахування, митні платежі, штрафи та інші збори з кожного регіону, на думку Давида Жванії, повинні надходити не до центральної влади, а до місцевих бюджетів, це зумовлено тим, що після складної процедури перерозподілу грошей з Держбюджету, на місця повертається тільки невелика їх частина.

У передвиборчій програмі Давида Жванії проявляється ставлення до людей у комунікативній дії (теми 16) рівноправне ставленні до людей або принаймні, наближене до нього. На його думку, повернення прямого зв'язку між виборцями і владою – це правильне рішення в інтересах людей. Народний депутат, у межах повноважень може вирішувати проблеми підпорядкованого йому округу, у той же час його функція полягає у так званому «зведенню мостів», тобто у взаєморозумінні і довірі між владою та окремою людиною. Можна сказати, що він повторює теорію Хабермаса, що між життєвим світом і соціальною структурою потрібно зводити міст довіри [36]. Також один раз у середині невеликого абзацу передвиборчої програми згадувалася тема 13, про «вирішенні екологічних проблем», хоча Одеський регіон на 2010 рік за індексом регіонального людського розвитку і екологічної ситуації перебував на 21 місці з 27 регіонів.

Пріоритетами у передвиборних обіцянках О. Сомова (висуванця від БЮТ в Суворовському районі) є тема 13, яка містить у собі обіцянки у галузі екології, що є слухними та актуальними для Одеського регіону, це зумовлено тим, що на той час в Одесі по усьому місту поширювався неприємний запах,

але рішення цієї проблеми відтермінували на півроку. О. Сомов скористувався такою ситуацією, що склалася та виступив за вирішення цієї проблеми до виборів, проте в його програмі лише говориться, що потрібно зробити, але не говориться за рахунок яких коштів, і у який спосіб він цього досягне. Також О. Сомов говорить про «страшні реалії нашого часу», що спостерігаються в Україні, але ні в якому раз не про шляхи вирішення цих проблем.

Пріоритетом програми О. Остапенко (висуванця від БЮТ в Київському районі) є тема 2 повна реконструкція сектору житлово-комунального господарства (ЖКГ), а саме його перехід від державної форми власності до приватної (створення осередків самоврядування). На думку депутата: «Влада, насамперед, повинна працювати на людей, а не навпаки, чиновник – обслуговуючий персонал». Цю фразу можна розглянути як тему 16 комунікативний вплив, тому як депутат намагається урівноправити владу до народу. У його передвиборчій програмі присутня критика попередньої влади, саме говориться про те, що робила погано існуюча влада, про її «дискредитацію себе». «Українці опинилися в заручниках у слуг народу», депутат не асоціює себе зі слугами народу. Програми Олександра Остапенко спрямовані на комплексний розвиток усіх сфер державної життєдіяльності, але не говориться, як саме повинно відбуватися вирішення всіх проблем, що існують у цих сферах. До пріоритетних орієнтацій його програми належать економічна, політична, культурна, а соціальна навіть не розглядається. Найбільший акцент ставиться на тему 1, у якій йдеться про реконструкцію Чорноморського флоту і суднобудівну галузь. Фінансування цього сектору пропонується брати як з приватних інвесторів, так і за рахунок бюджетних коштів, однак про те, яким чином і у який спосіб залучати інвесторів та за рахунок чого виділяти бюджетні кошти не говориться. Але на першому місці, Олександр Остапенко, з партії БЮТ, бачить розвиток теми 14 – економіки. У його баченні всі сили, всі програми і закони повинні бути спрямовані виключно на її розвиток, а отже, він дотримується жорсткої стратегії розвитку політики. Позитивним моментом у його передвиборчих обіцянках є те, що Остапенко

окреслює та характеризує ступінь «розриву між владою і народом». Він склав ряд законопроектів, в яких, за умов їхньої реалізації народу надають можливість відкликати тих чиновників, які його за певних умов не влаштовують.

Так само, як і у Жванії, в програмі Остапенка згадана тема 6 – збільшення повноважень місцевого самоврядування. Свої реформи, він пропонує реалізовувати шляхом реалізації механізмів своєї програми за двома напрямками: публічність і об'єднання, що має на увазі консолідацію людей з метою проведення публічних заходів (мітинги, страйки тощо), спрямовані проти утисків їхніх прав. Майбутнє Одеси в своїх пріоритетах Остапенко бачить у відродженні морського флоту в Одесі, а саме підйомі промисловості та економіки (тема 1); місцевому самоврядуванню (тема 6); проблемі підйому Одеської культури (тема 8); охороні здоров'я (тема 5), але у програма не торкалась нагальної для Одеського регіону проблеми, проблеми екології.

Починаючи аналіз передвиборчої програми Сергія Ківалова (висування від Партії Регіонів у Приморському районі) одразу під увагу підпадає його передвиборче гасло «Одеса знає: Ківалов – за Одесу!», тобто можна стверджувати, що латентно він не ототожнює себе з одеситами. Також у його програмі відсутня тема 16 (комунікативна дія), що проголошує рівноправність у ставленні до представників різних прошарків суспільства.

В основі його програми лежить «забезпечення гідного рівня життя», але про те, у який саме спосіб його реалізувати мова не йдеться. До нововведень у його програмі можна відзначити «введення в Україні виборності суддів». На першому місці з пріоритетів посідає соціальна сфера, яка є важливою для Одеського регіону, що посідає 20 місце за індексом людського розвитку в країні. На другому місці тема 4 – освіта (збільшення навчальних закладів), також увага приділяється темі 15 – проблемі мови. Третє місце посідає тема 13 – екологія – виділення коштів з державного бюджету на будівництво сучасних очисних споруд в Одесі, продовження процесу з благоустрою громадських територій (пропонується розширити мсто зоною зелених насаджень, створення

парків, скверів тощо). Під час виборів було «реалізовано соціальний проект для людей з проблемами зору «Одеса іншими очима» під час якого у Благодійному фонді Сергія Ківалова надавали безкоштовну офтальмологічну допомогу мешканцям Одеси. Але із закінченням передвиборчих перегонів всі медичні огляди припинилися, перед пенсіонерами та особами з вадами зору у прямому сенсі закрили двері, одночасно припинився і продаж ліків за зниженою вартістю.

Пріоритетом політики І. Маркова (висуванця від партії Батьківщина в Київському районі) є тема 26 – вступ України до Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану. У його програмі проголошується: «Головна мета Одеси – знову стати частиною нового союзного об'єднання в Євразії. Митний союз являє собою торгове об'єднання – між державами вже немає митниць і кордонів».

Також розглядаються питання двомовності, розвитку російської мови і культури. Піднято тему 27 – проблеми українського націоналізму і нацизму. Порушується, один раз, питання про тему 6 – розвиток місцевого самоврядування, а саме питання фінансування – гроші, зароблені в регіонах залишаються на місцях, а не надходять до органів центральної влади.

У політичній програмі Ігор Марков ставить першочерговою тему 28 – розробку програми з федералізації України, але кандидат зовсім не переймається питаннями, які є першочерговими безпосередньо для Одеси, а саме система охорона здоров'я, яка знаходиться на 27 місці у країні за рівнем фінансування людського розвитку та на 25 місці за індексом людського розвитку. У фразі: «відстоювання інтересів Одеси і одеситів» Марков теж, як і С. Ківалов не ототожнює себе з одеситами. Його програма торкається теми 18 «підтримки талановитих спортсменів, молодих діячів мистецтва, соціально незахищених громадян Одеси». Також розглядається тема 29 проведення референдуму метою якого є питання, що стосується теми 15, мовній темі, а не питання, які є нагальними: головні питання за індексом людського розвитку, які турбують громадян України. Два рази згадувалося про тему 1 – протидії

ліквідації Одеського порту і темі 8 – руйнуванні історичного центру Одеси, але якими методами та у який спосіб це буде виконуватися зовсім не вказано.

Олексій Гончаренко (висуванець від Партії Регіонів в Київському районі) окреслює 4 сфери, які на його думку варто розвивати: освіта (тема 4), медицина (тема 8), культура (тема 9), спорт (тема 18). Його гасло: «Олексій Гончаренко продовжує свою боротьбу за права одеситів» теж свідчить про те, що Гончаренко не асоціює себе з одеситами. Повністю відсутня у його передвиборчій програмі комунікативна дія, присутня лише констатація фактів і дій, що він зробив, передвиборних обіцянки відсутні.

Геннадій Труханов (висуванець від Партії Регіонів у Суворовському районі та депутат міської ради IV, V та VI скликань від Суворовського району) асоціює себе з одеситами, проголошуючи, що пишається і пам'ятає, про те що він одесит, його передвиборчий слоган «Довіряй справам» свідчить про таку ж відсутність, як і у Гончаренка, комунікативної дії, тобто акцент робиться на тому, що він зробив, але не вказується, що збирається робити, якщо прийде до влади.

Таким чином, за результатами аналізу програм політичних партій та депутатів-мажоритарників Одеського округу, можна дійти висновку, що у програмах майже всіх партій та кандидатів немає чіткого розуміння соціального та економічного аспектів суспільного розвитку та їх розмежування. Кандидати та партії мають бажання проводити жорстку стратегію політики, підтримуючи економіку, при цьому зовсім не усвідомлюючи, що за таких дій природними стають «замороження» рівня зарплати, зменшуються соціальні виплати та збільшується безробіття. Нехтуючи цими аспектами, розуміючи цього, вони обіцяють збільшення зарплат, пенсій, якості життя і досягати всього цього хочуть, лише завдяки поліпшенню економіки, що свідчить у тому числі про те, що вони не усвідомлюють механізмів реалізації їхніх програм, тобто вони власне і не мають на меті втілювати їх у життя.

Мінімум уваги приділено темі 13 – екології, яка є нагальною та конче актуальною для Одеси. Майже зовсім не згадується про СНІД та рівень

злочинності, які прогресують в Україні. У передвиборчих програмах зовсім не окреслюються проблеми туризму. При цьому абсолютно не зрозуміло за програмами, що потрібно робити, щоб поліпшити стан туристичної галузі в Україні. Йдеться лише про необхідність інвестицій у цю сферу, але як їх залучити і яким чином поліпшити її стан залишається незрозумілим. Так, наприклад, Давид Жванія пропонує для поліпшення туризму лише модернізувати систему водопостачання питної води, але, як ми розуміємо, це також є зовсім недостатнім.

Соціальна політика, яка представлена у такому вигляді у передвиборчих програмах виглядає скоріше як ініціатива, а не як повсякденна рутинна обов'язкова робота депутатів та партій. При цьому взагалі відсутній взаємозв'язок між такими окресленими ініціативами, а, крім того, у передвиборчих програмах як політичних партій, так і депутатів-мажоритарників взагалі відсутня системність в обіцянках. Наше наступне дослідження було присвячено аналізу пріоритетів, сформульованих у передвиборчих програмах правлячих та опозиційних політичних партій та депутатів-мажоритарників на парламентських виборах в Україні 2014 року, з використанням методу контент-аналізу. Нами були проаналізовані програми 13 депутатів-мажоритарників та 7 програм політичних партій з метою виявлення недоліків у розумінні соціальної політики представниками політичних партій, як суб'єктами законодавчої гілки держави. Гіпотеза та одиниці аналізу були аналогічні до попереднього дослідження.

До тем (категорій) аналізу цього дослідження нами були віднесено: морська та транспортна інфраструктура; проблеми житлово-комунального господарства; питання безробіття; освіта; охорона здоров'я; реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування); підтримка аграрного комплексу; права людини за європейськими стандартами; соціальні виплати; підтримка середнього і малого бізнесу; залучення інвестицій; екологія; економіка; проблема мови; спортивна інфраструктура; реформування судової системи; армія; правоохоронні органи; вступ до НАТО і Європейського

Союзу; патріотизм; проблема корупції; підтримка незахищених верств населення; боротьба з «алко-» і «нарко-» точками та місцевими малими архітектурними формами (МАФами); свобода слова; податкова реформа; воєнний стан; енергетична реформа.

Наведемо результати контент-аналізу тематики передвиборних програм політичних партій, представлених на парламентських виборах 2014 року в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

**Аналіз тематики передвиборних програм політичних партій на
парламентських виборах 2014 року**

Теми наявні в усіх програмах	Теми наявні в програмах правлячих партій	Теми наявні в програмах опозиційних партій	Теми, які дуже рідко зустрічаються в програмах
1	2	3	4
6. Реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування) 13. Економіка 17. Реформа оборони і безпеки, армії 21. Проблема корупції	1. Транспортна інфраструктура 2. Проблеми ЖКГ 4. Освіта 5. Охорона здоров'я 6. Реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування) 7. Підтримка аграрного комплексу 8. Право людини за європейськими стандартами	1. Морська та транспортна інфраструктура 2. Проблеми ЖКГ 3. Безробіття 4. Освіта 5. Охорона здоров'я 6. Реформа децентралізації влади (розвиток місцевого самоврядування) 7. Підтримка аграрного комплексу 8. Права людини за європейськими стандартами 9. Соціальні виплати	3. Безробіття 14. Проблема мови 24. Свобода слова 26. Воєнний стан
	10. Підтримка середнього і малого бізнесу 11. Залучення інвесторів 12. Захист зелених зон. Екологія 13. Економіка 15. Спортивна інфраструктура 16. Судова реформа 17. Реформа оборони і безпеки, армії 18. Правоохоронна система	10. Підтримка середнього і малого бізнесу 11. Залучення інвесторів 12. Екологія 13. Економіка 14. Проблема мови 15. Спортивна інфраструктура 16. Реформування судової системи 17. Армія 18. Правоохоронні органи 19. Вступ до НАТО і Європейський союз	

Продовження таблиці 3.5

	19. Вступ до Європейського союзу та НАТО (тепер тільки в цьому напрямку розглядається) 20.Патріотизм 21 Проблеми з корупцією 22.Підтримка не захищених верств населення 23.Борьба з нарко та алко точками (МАФами) 24.Свобода слова	20. Патріотизм 21. Проблема корупції 22. Підтримка незахищених верств населення 23. Боротьба з «алко» і «нарко» точками та місцевими МАФами 25. Податкова реформа 26.Воєнний стан 27. Енергетична реформа	
--	--	---	--

Розглядається суспільство, в якому панує порядок відкритого доступу, згадуючи термінального нобелівського лауреата з економіки Дугласа Норта. Пригадуються успішні країни світу, які створили соціальний порядок відкритого доступу з рівними можливостями користуватися ресурсами, займатися будь-якими видами діяльності з конкуренцією в економіці та політиці, дотриманням демократичних і ринкових процедур. Знову ж, ставиться економіка на перше місце, і соціальна політика не згадується. І про те, як прийти до «соціального порядку відкритого доступу» теж не йдеться. В зволіканні реформ звинувачується війна.

Щоб продовжити війну потрібно піднімати економіку. Пояснюється, що реформи повинні бути системними, зачіпати всі політичні, економічні та соціальні інституції. «Стратегія - 2020» передбачає 60 реформ і спеціальні програми. Говориться про вісім пріоритетних сфер: антикорупційна реформа оновлення влади і бюрократичного апарату; судова реформа; реформа правоохоронних органів; децентралізація і реформа державного управління; податкова реформа (це нововведення, такого в минулих передвиборчих обіцянках не було); дерегуляція і розвиток підприємництва; реформа системи безпеки і оборони (теж нововведення в зв'язку з війною); реформа охорони здоров'я; економіка.

Декларуються дві спеціальні невідкладні програми – по енергозалежності та популяризації України в світі. А також обговорюються, що Україна має надзвичайно високу капіталізацію, яку слід конвертувати в потік іноземних

інвестицій. Йдеться про те, що повинна бути інстанція, яка наглядатиме за дотриманням реформ. Перед реформами необхідно оновити чиновницький апарат. Це досить самовпевнено називається мозковим центром реформ.

Ставиться завдання: створення пакету законопроектів, для старту пріоритетних реформ, підготовка до відкриття першого засідання новообраної Верховної Ради, застосування закону про національне антикорупційне бюро. Реформи необхідно здійснювати в режимі постійного зв'язку з експертами і громадянським суспільством. БПП бажає найняти «бійців», які контролювали б виконання реформ.

Планується залучати до держслужби представників приватного сектора, випускників зарубіжних університетів і кращих вихованців ВНЗ. Партія Порошенко позиціонує Порошенка, як Президента-реформатора. Своїм завданням, як Президента, Порошенко бачить створення політичних умов, сприятливих для проведення реформ. Вибори він називає реформаторським рішенням. Говориться про створення організаційної структури в адміністрації, яка інтегрує зусилля влади, експертів і активних громадян. Говориться про важливість реформ, але не уточнено те, як і якими засобами їх досягатимуть. Говориться про життя по-новому, але не відзначається як цього досягти. Також згадуються «попередники» і їх «солодкі брехливі обіцянки», але нічого крім опису структур і тих, хто їх створив, більше ані слова. Стверджується про те, що реформи буде видно за висунутими ними показниками. І як завжди, на першому місці в програмі БПП макроекономічні показники, доступні лише фахівцям, а саме ВВП або кредитний рейтинг країни), який не буде зрозумілий звичайним людям. Лише на другій позиції стоїть середня тривалість життя. Тобто якість життя людей, знову ж стоїть на другому місці. Крім того, в програмі наявні популістичні обіцянки – поповнення гаманця людям, наявність роботи, гідна зарплата і пенсія, висока стипендія, успішна власна справа. Але якими діями і яким фінансуванням цього досягатимуть не вказано. Досить цікавим є нововведення і висловлювання про те, що від кожного з нас вимагається дія для досягнення даної мети. Такий же метод був застосований в передвиборчій програмі Джоном Кеннеді. «Не питай, що твоя батьківщина може зробити для тебе – запитай, що ти можеш зробити для своєї

батьківщини». Проводиться порівняння президента як вчителя, прем'єр-міністра і солдата, парламентарія і студента. Зрівнюється все.

Позитивним є те, що вперше говориться про те, що «Стратегія 2020» повинна об'єднати всі політичні сили навколо загальної мети для України. Про те, що, політична конкуренція повинна перейти у площину пошуку оптимальних шляхів реалізації реформ і досягнення цілей. Вже немає і не може бути розмов куди йти – предмет дискусії лише «як». Плюсом у всьому є усвідомлення того, що політична конкуренція повинна полягати в пошуку шляхів вирішення проблем в об'єднанні зусиль, а не наданні лише популістським обіцянок. Ще одним позитивним досягненням програми БПП, на нашу думку, є використання даних опитувань відносно реформ чотирьох найавторитетніших соціологічних компаній.

Новими стали такі категорії, як «патріотизм», «податкова реформа», «реформа системи безпеки і оборони» (введена в зв'язку з війною), і з'явилася нова боротьба корупцією, а саме люстрація в передвиборних обіцянках. Крім загальноприйнятої програми партії БПП, багато провідних представники партії актуалізували свою думку до програми і дали підтримуючі обіцянки – це, наприклад, Юрій Луценко, Ольга Богомолець, Віталій Кличко, Мустафа Джемільєв, Микола Томенко, Дмитро Шимків, Дмитро Голубов та ін.

Головною обіцянкою Віталія Кличко стало зробити Київ справжньою європейською столицею, а Україну – європейською країною. Показується свого роду «Самозречення» Кличка тим що він відмовився балотуватися в президенти. Але шляхи перетворення Києва на справжню європейську столицю в його програмі не прописані. Говориться про дії, які він зробив для Києва, змінюючи все після режиму Януковича (скасовано скандальні землевідводи, отримані корупційним шляхом, пам'ятник архітектури повернули громаді, створений єдиний публічний реєстр). Розглядається Генеральний план, що передбачає поліпшення доріг та будівництва, збільшення зелених зон, сміттєпереробні заводи, заміну застарілого водопостачання, теплопостачання, поліпшення очисних систем, винесення шкідливих виробництв за місто. Але, знову шляхів та засобів досягнення цих цілей кандидат не бачить. І виглядає це як популістська обіцянка. В програмі Кличка сформульовані головні принципи

діяльності: публічність і відкритість. Проте як виконати такі обіцянки і якими є якості європейської країни, в якому напрямку буде рухатися країна з програми незрозуміло.

У передвиборних обіцянках Юрія Луценко згадує про успішної європейської Україні, яка стане прикладом для країн. І досягати це можливо тільки, якщо прибрати вплив Кремля, впровадити люстрацію і перезавантажити владу. Головним винуватцем, на його думку, всіх проблем, є Кремль і війна на Донбасі. Тому першим для нього є модернізація армії, мільярдні інвестиції на Війну, боротьба з корупцією, регулювання ринкових законів, урізання роздутого адміністративного апарату для врегулювання швидких інвестицій. Ольга Богомолець виступає з девізом «Україна 80+ і нова система цінностей», орієнтована на кожну людину і сім'ю. Передвиборчі обіцянки на збільшення тривалості життя і поліпшення здоров'я, зниження смертності через боротьбу з конкретними захворюваннями. Її передвиборні обіцянки також спрямовані на реформу охорони здоров'я. Марія Матіас виступає за скасування депутатських пільг. Дотримується політики про визнання Римського статуту і правового режиму окупованій території. Володимир Гройсман виступає за децентралізацію влади, реформу місцевого самоврядування, бюджетну децентралізацію, дерегуляція сфери послуг. Наголошує на тому, що такі законодавчі рішення відповідають кращим європейським практикам, не роз'яснюючи що саме мається на увазі. Дмитра Шишківа називають «генеральним конструктором» «Стратегії 2020» та восьми пріоритетних напрямків реформування. Його пріоритети: реформа безпеки і створення принципово нового підходу до системи національної оборони (включає в себе реорганізацію Міноборони, служби безпеки, служби правоохоронних органів, створення єдиної системи національної безпеки, збільшення чисельності військових, збільшення фінансування армії); антикорупційна реформа (створення Національного антикорупційного бюро); оновлення державного апарату (на 70 %, а також підняття зарплат державних службовців до належного рівня); судова реформа (створення неупередженої судової інстанції, законодавче закріплення відповідальності суддів за їх рішення, залучення молодих фахівців, а також іноземних спеціалістів); реформа правоохоронних

органів (створення муніципальної поліції, проведення атестації кадрів, встановлення контролю за діяльністю правоохоронців); децентралізація держу правління (розподіл функціональних обов'язків центральних органів і на місцях); податкова реформа (створення стабільного комфортного податкового середовища, яке дозволить отримувати необхідні доходи для держави, і в той же час створить сприятливі умови для розвитку підприємництва); дерегуляція підприємницької діяльності (створення сприятливих умов для іноземних інвестицій – передбачається застосування перших 200 дерегуляторних ініціатив).

Таким чином, в програмі БПП та програмах кандидатів від цієї політичної сили досить помітно намагаються привести модель правління Джона Кеннеді, навіть приводиться порівняння. Коли американський президент сказав, що Сполучені Штати висадять людину на Місяці, то він не уточнював що це буде за людина, коли це буде зроблено, не сказав який буде ракетonoсій. Він створив для нації єдину мету. І вся нація об'єдналася навколо цієї мети. Президент Петро Порошенко сформулював нашу мету – європейський напрям, європейський рух, європейський вектор. При цьому немає чіткого пояснення сутності та змісту цих понять. Говориться про те, що необхідно здійснити понад 60 реформ, проте названі лише вісім. Дослідивши обіцянки БПП, можна стверджувати, що пріоритетом для нього є детінізація економіки і залучення інвестицій, і, на їхню думку, завдяки таким реформам Україна через 5 років дійде до рівня Болгарії та навіть краще. Обіцяється 40 мільярдів доларів іноземних інвестицій за 2015-2020 рр. Проте не вказані джерела та шляхи залучення інвестицій. Завдяки останнім інвестицій планується підвищити кредитний рейтинг країни, проте незрозуміло за рахунок яких фінансів. Зменшити співвідношення державного боргу до інфляції і ВВП.

Також розглядається скасування позаблокового статусу України. Для іноземних інвестицій планується міняти законодавства вводити податкові пільги. Підтримується вступ України в НАТО, допомога волонтерів, а не держави, військових. Хоча це повинна була бути, їх прерогатива. Ця ситуація пояснюється як «робота волонтерів», з якими налагодив співпрацю Президент Петро Порошенко. На нашу думку, досить дивно писати про європейські

цінності, коли держава не фінансує армію, а домовляється з волонтерами, які збирають допомогу з населення. І партія вписує себе це, як заслугу. Вони хочуть повернути довіру до силових структур, але не говорять про їх нормальне фінансування. Кажуть, що рухають країну до європейських цінностей, але вказують якими діями вони будуть цього досягати. Порошенко, виступаючи на конгресі, окреслюючи ситуацію на Сході України, відокремлює себе від учасників війни і каже: «Війна, яку ведуть сьогодні ці молоді люди». Тобто, він не ототожнює себе з українцями, які не ототожнює себе з тими, хто йде на війну. Також в передвиборних обіцянках мова йде про договір з США щодо підтримки України в розвитку демократії та економіки. Наприкінці програми вказано, що в результаті підйому економіки, поліпшується сільське господарство, але знову без пояснення шляхів, засобів та інструментів такого покращення. Медицина та освіта взагалі не були згадані жодного разу.

Дмитро Голубов позиціонує себе як справжнього одесита, прирівнюючи себе до простих людей. Він в своїй програмі обіцяє боротися з дериваціями в суспільстві, а саме перейматися проблемами, допомагати матеріально: захист і допомога тим, кому вона необхідна – це обов'язок держави. Пенсіонерам обіцяє повагу і гідний рівень життя. В програмі мова йде про рівень життя і якість життя, але про шляхи їх підвищення не йдеться. У його обіцянки з'являється нова категорія – підтримка незахищених верств населення.

Даються обіцянки без пояснення шляхів їх досягнення. А саме: підвищення державних пенсій і виплат пропорційно зростанню рівня цін на товари і послуги; гарантована виплата компенсацій і субсидій на оплату комунальних послуг для соціально незахищених категорій громадян; надання адресної допомоги пенсіонерам, ветеранам та дітям війни, воїнам-інтернаціоналістам, ліквідаторам аварії на ЧАЕС, малозабезпеченим сім'ям, що є в обіцянках нововведенням; доступне і якісне медичне обслуговування для всіх; оновлення автомобільного парку підстанцій швидкої медичної допомоги, організація екстреної медицини, що дозволить скоротити час прибуття на виклик мінімум удвічі; забезпечення сучасним діагностичним обладнанням Одеської обласної клінічної лікарні, дитячої обласної клінічної лікарні та онкологічного диспансеру; гарантоване безкоштовне медичне обслуговування,

діагностичні обстеження та профілактика захворювань для всіх без винятку громадян; формування професійного штату сімейних і дільничних лікарів в районних поліклініках з гідною оплатою їх праці; сучасні умови для розвитку і освіти; повернення відчужених і будівництво нових дитячих садків; організація центрів позашкільної освіти; підтримка міських програм розвитку шкіл Суворовського району; розвиток спортивної інфраструктури району; будівництво сучасних футбольних і баскетбольних комплексів; благоустрій дворових дитячих і спортивних майданчиків; вирішення транспортних проблем Суворовського району; благоустрій парків, зелених зон і пішохідних бульварів району – комфортне місто для кожного (це також нововведення); введення мораторію на забудову існуючої паркової зони; боротьба з точками продажу наркотичних речовин (також нововведення).

Передвиборча програма Петра Обухіва побудована на висвітленні його минулих досягнення у вирішенні проблем ЖКГ та рекламі кандидата. Як бачимо, в БПП в виборчих обіцянках висвітлені такі теми: підтримка незахищених верств населення – 2 рази; спортивна інфраструктура – 4 рази; освіта – 4 рази; охорона здоров'я – 6 разів; транспортна інфраструктура – 1 раз; захист зелених зон, екологія – 1 раз; боротьба з «нарко» і «алко» точками, МАФами – 1 раз; проблеми ЖКГ – 4 рази; проблеми з корупцією – 9 разів; патріотизм – 2 рази; свобода слова – 1 раз; реформа децентралізації влади та розвиток місцевого самоврядування – 2 рази; судова реформа – 3 рази; правоохоронна система – 2 рази; залучення інвесторів – 2 рази; підтримка середнього і малого бізнесу – 1 раз; реформа оборони і безпеки, армії – 3 рази; вступ до Європейського союзу та НАТО – 1 раз; підтримка аграрного комплексу – 1 раз; економіка – 4 рази. Отже, можна констатувати, що БПП найбільшу проблему вбачає в корупції і охороні здоров'я.

Партія «Народний фронт» відзначається багатогранним контингентом. Туди увійшли багато військові командирів та учасників війни. Це партія колишнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, куди входили Арсен Аваков, Павло Петренко, Людмила Денисова, Остап Семерак, Лілія Гриневич і багато інших. Перше, на що слід звернути увагу, це гасло: «Сильна команда для складних часів». Цим вони спочатку показують їх основною реформою є

реформа оборони і безпеки, армії. Друга ідея – люстрація минулої влади і боротьба з корупцією. Досить одіозно Арсеній Яценюк в передвиборних гаслах називає себе «європейським прем'єром», показуючи напрямок своєї діяльності. Ця партія ставить наголос на те що вони не проект одного політика – називаючи такі партії «іменними блоками» - рейтинг яких визначається рейтингом їх лідера. На наш погляд, в цьому він лукавить. Партія позиціонує себе професіоналами в своїй сфері. Йде надсилання в зв'язку з назвою партії - «у кожного з нас свій фронт, на якому ми Вже відстоюємо незалежність України». Партія має спрямованість на патріотизм. Провідна сфера для реформування, як і в інших партій, – економіка. Також згадується реформа освіти і охорони здоров'я. Представники партії називають себе прагматичними людьми, а не популістами і позиціонують себе як хороших реформаторів, а отже дають «Нові правила життя Нашої країни». Яценюк ставить собі в заслугу, що не бреше, щоб сподобатися людям, а говорить правду про ситуацію, в якій знаходиться країна і що всім незабаром доведеться «затягнуті паски» і об'єднається, щоб вижити і отримати шанс відродити країну. Так само хвалитися тим, що вільно володіє англійською мовою і говорить з європейцями однією мовою.

В програмі партії згадується реформа децентралізації, суднова реформа, податкова реформа, залучення інвесторів, вступ України до Європейського Союзу. Яценюк в даному випадку трохи суперечить собі - він говорить про об'єднання всієї країни в складній ситуації - але при цьому називає своїх опонентів таким, що мають мало досвіду, зі слабкою командою або відсутністю контакту з Заходом, або вони звинувачує в популізмі та співпраці з Януковичем. Називаючи себе самовпевнено професійним управлінцем, а опонентів – спортсменами та шоуменами.

При цьому, аналізуючи програму партії, нами не було знайдено особливих виконаних дій і реформ крім зборів з добровольців Національної гвардії. Так само самовпевнено в своїх передвиборчих обіцянках Яценюк називає себе «Людина на своєму місці». Але здивувала позиція політика літати на літаку економ-класом. В даному випадку це називалася економією. Якись

чіткі дії з усіх представлених реформ в самій партії не були описані. Єдине, що було чітко описано – це люстрація і як партія її розуміє.

Також згадується поняття європейські стандарти і права людини – до них входить можливість вступу в ЄС, вільна торгівля з цими країнами, безвізовий режим і можливість відчувати себе частинкою європейського світу де основними принципами є не тільки свобода підприємця, а й права та свободи кожної людини, а також високі соціальні стандарти для громадян України. Проте не наводиться пояснення цих понять та шляхи досягнення таких стандартів. В програмі партії також прописана реформа МВС, що включає переатестацію всього складу та залишення 30 % працівників. Позитивним досягненням програми є зростаючий патріотизм і прагнення до змін.

В програмі Михайла Соколова, як і в програмі партії, головна реформа – це реформа оборони і безпеки, армії. Його метою є європейська Україна, сильна незалежна країна, яка здатна своїми силами захистити себе від зовнішнього ворога, гарантувати безпеку, забезпечити права і свободу своїх громадян. Знову йдеться про європейські стандарти. Робиться акцент на сильній економіці. У своїх реформах бачить підтримку малого і середнього бізнесу, в якому основою його соціальної структури стане середній клас. Також пропонуються внести до низки законів про морську галузь зміни щоб поліпшити роботу підприємства. Також згадується про залучення інвесторів в порти і багато іншого.

Основа політичного курсу Єгора Прокопчука – інтереси і потреби людини. Він розглядає Україну як незалежну, сильну державу здатну гарантувати захист прав і свобод громадянина. Серед проблем, що потребують першочергового вирішення, на думку кандидата, належить: ЖКГ, охорона здоров'я, реформа оборони і безпеки, армії, судова і податкова реформа. Акцент робиться на економіці і підйомі малого і середнього бізнесу, при цьому шляхи вирішення означених проблем також не описані.

Олександр Сомов ставить за мету люстрацію суддів, прокурорів, чиновників, підтримує проведення судової реформи, боротьбу з корупцією, податкову реформу, підтримку малого і середнього бізнесу, проблеми в зеленій зоні, екології, проблеми з ЖКГ. Також кандидат виділяє питання про вільний доступ до інформації, а саме: право на вільний Інтернет. Знову ж про те як

реформи здійснюватимуться в програмі не вказано. У його передвиборчих обіцянках застосовується метод прирівнювання себе до простих людей фразами з дитинства «роби що повинен, і буде те, що повинно бути...».

Отже, в Народним фронтом 3 рази згадувалися права людини, проте вони були пов'язані з підйомом економіки. В виборних обіцянках торкнулися таких тем: освіта – 3 рази; охорона здоров'я – 2 рази; транспортна і морська інфраструктура – 5 разів; захист зелених зон, екологія – 1 раз; проблеми ЖКГ – 3 рази; проблеми з корупцією – 13 разів; патріотизм – 2 рази; децентралізацій – 1 раз; судова реформа – 3 рази; правоохоронна система – 2 рази; залучення інвесторів – 1 раз; підтримка середнього і малого бізнесу – 3 рази; реформа оборони і безпеки, армії – 7 разів; вступ до Європейського союзу та НАТО (тепер тільки в цьому напрямку розглядається) – 4 рази; економіка – 2 рази. Найбільшу проблему в Народному фронті бачать в корупції і реформі оборони і безпеки, армії.

Передвиборчі обіцянки партії «Сильна Україна» висуває вказівним тоном – а саме вимоги: «Не бійтесь!», «Завжди говоріть правду», «Йдіть до людей» і що «Реакція економіки і соціальної сфери буде дуже швидкою, і ми зможемо перемогти». Можна побачити що це вимога до всіх членів партії. Вони себе представляють єдиною опозиційною силою, яка може пройти в парламент. Представляють себе на протигагу правлячій партії «борцями з корупцією». Вони говорять про те, що якщо пройдуть і влада не будуть боротися з корупцією, то вони їй нагадають. Знову ж вони проти війни. І найперше в проблемах України вони бачать економіку і промисловість. «Нам дуже важливо відновити соціальні стандарти, що робити в економіці і соціальній сфері, ми добре розуміємо. Але необхідно сформувати професійний уряд...». Також вони вважають, що потрібно проводити судову та реформу децентралізації. До Донбасу вони відносяться як до України. І вирішувати, на їхню думку, ці проблеми потрібно як у всій країні. Слід підкреслити, що вони є однією з небагатьох партій, яку турбує безробіття. Вони лукавлять кажучи, що не підтримують Донбас так, як тільки в одній статті «У війні Донбасі ми народили ненависть» Валерія Хорошковського. Крім цього він заявляє, що «втручання держави в економічне середовище має бути чітко регламентовано. Це істотно

скоротить корупцію і хабарництво». Одна з їхніх депутатів Світлана Фабрикант заявляє, що люструвати треба нову владу, оскільки реформами вони не займаються на її думку.

Також можна чітко помітити, як партія різко поміняла свою думку щодо федералізації «Федералізація і децентралізація мають багато спільного. І те й інше положення дає право залишати більше фінансів в місцевих бюджетах, вибирати губернаторів, поради та управління, підкоряючись Києву «остільки оскільки». Але найважливіша відмінність: при децентралізації Україна залишиться унітарною державою, а при федералізації до розколу зовсім не далеко. «Ми повинні навчитися жити в одній країні: схід, захід, північ і південь. Саме тому децентралізація є важливим питанням. Це питання національної безпеки України» - на думку С. Тігіпка.

Крім цього «Сильна Україна» підтримує реформу охорони здоров'я та освіти, а також залучення інвесторів, підтримують незахищені верстви населення, підтримують аграрні проекти. У передвиборних обіцянках Тігіпко називаю економічним стратегом. В їх гаслах написано «У нашій команді тільки професіонали. Ми – єдина партія, у якої є план відновлення економіки». На їхню думку, саме вони знають, як перемогти корупцію. Але знову ж таки жодного розгорнутого плану реформ або боротьби немає. І знову в центр ставиться економіка. Як вони пишуть: «Ми враховуємо потреби та інтереси малого і середнього бізнесу, підприємців і найманих працівників. Наша мета – побудувати сильну економіку, яка дасть необхідні ресурси для бюджетної сфери, армії і пенсійної системи».

Один з кандидатів Вадим Гриб також підтримує боротьбу з корупцією і реформу з оборони. Але помітно за всіма статтями що Люстрацію вони не підтримують. На їхню думку, весь Майдан вигідний Росії – щоб продемонструвати російським громадянам, що протести проти легітимної і незмінної влади В.В. Путіна краще не починати.

Максима Макаренка позиціонують, як простого хлопця, зрозумілого всім виборцям, «спадковим одеситом, людиною небайдужою». Він займається такими проблемами як: проблема ЖКГ, охорона здоров'я, підтримка незахищеного населення, боротьба з корупцією, безробіття. Заявляє, що

програма їх партії відрізняється від інших відсутністю популістських обіцянок. Проте він сам же бере однотипні програми з представниками інших партій, з надією «спільно впоратися зі справою».

Передвиборчі гасла Олександра Шеремета: «принцип», «справа», «результат». Бореться з нелегальними забудовниками, «наливайками», займається благоустроєм територій в своєму окрузі. Планує нововведення, а саме реформування ЖКГ – тарифи і якості цих послуг. Якщо друге можливо вирішити на місцевому самоврядуванні, то як він планує вирішувати перше не зрозуміло. Щоб вирішити питання ЖКГ, на його думку, в першу чергу потрібно виводити економіку з тіні, боротися із зарплатою «в конвертах», створювати умови для розвитку бізнесу, реформувати пенсійну систему, яка гарантуватиме підвищення пенсій. Також розглядається реформа охорони здоров'я, а саме пропонується зробити офіційно платну медицину. А для малозабезпечених – безкоштовну медицину – забезпечувати її повинна держава.

Це перший депутат з усіх цих партій, який заговорив про право людини, а саме про права громадян, які відбувають термін в місцях позбавлення волі. На його думку, потрібно створити інститут регіонального омбудсмена, який буде відстоювати права людей, які потрапили під жорна правоохоронної системи. Він заявив, що головні соціально-економічні проблеми одеситів треба вирішувати не на місцевому, муніципальному рівні, а на державному – законодавчому.

Основні реформи, які він пропонує – це реформи ЖКГ і реформи законодавчого встановлення індексації пенсій і заробітних плат, відновлення пільг «дітям війни». Також пропонується: дозволити приватизацію кімнат в гуртожитках, відомчих будинках, встановити в таких квартирах індивідуальні прилади обліку; всіляко заохочувати народження дітей і підтримувати молоді сім'ї, матерів-одиначок. Підтримувати спортивне навчання дітей і пропагувати здоровий спосіб життя; проводити повноцінну адаптацію інвалідів в суспільстві і допомагати їм; забезпечувати нормальні умови утримання засуджених, організувати фінансову допомогу при їх звільненні та подальше працевлаштування даної категорії громадян, створити інститут регіональних омбудсменів; здійснити масштабну медичну реформу, а також реформу в

системі освіти - з урахуванням думки простих медпрацівників і вчителів, яке обов'язково має бути почута; створити прийнятні умови для ведення малого і середнього бізнесу; забезпечити громадський контроль за діями місцевої влади та чиновників; боротьба з корупцією.

Отже, в Сильна Україна у виборних обіцянках торкнулися таких тем: підтримка не захищених верств населення – 5 разів; спортивна інфраструктура – 2 рази; освіта – 1 раз; охорона здоров'я – 3 рази; захист зелених зон, проблема екології – 1 раз; боротьба з «нарко» і «алко» точками – 2 рази; проблеми ЖКГ – 7 раз; люстрація і проблеми з корупцією – 12 разів; децентралізація – 4 рази; судова реформа – 1 раз; залучення інвесторів – 1 раз; підтримка середнього і малого бізнесу – 1 раз; реформа оборони і безпеки, армії – 1 раз; підтримка аграрного комплексу – 1 раз; соціальні виплати – 2 рази; податкова реформа – 1 раз; безробіття – 1 раз; енергетичний реформа – 1 раз; економіка – 1 раз. Отже, Сильна Україна вважає найбільшою проблемою корупцію і проблеми з ЖКГ.

Перше, що було помітно при розгляді передвиборних програм партії «Батьківщина» - гучні гасла такі, як: «Україна переможе!», «Батьківщина починається з тебе!», «Час відповідальних вчинків і зважених рішень», «Рух опору», «Не здаватися! Україна переможе!», «Перемога народовладдя», «Наша нація НЕ Переможне» і так далі. У цих гаслах видно то що є спроба об'єднати народ - нагадують вони передвоєнні гасла другої світової війни. Є звернення до людей - як рівним собі - щоб завоювати їхню довіру - такі як: «Дорогі мої однопартійці, Гості з'їзду, мої рідні й близькі люди!», «Нам під силу кожного з нас простягнути руку допомоги тим, хто дуже цього потребує». Партія каже про себе що у них велика історія і вони довели свою здатність діяти, а саме бути «урядом камікадзе». Вважають себе не опозицією, а також не представниками влади-а партією має свою позицію. Говориться про те, що їхня партія вчиться на своїх помилках. Їх діяльність можна сказати найбільше спрямована на вирішення конфлікту на Сході -політика-дипломатичним шляхом - але при цьому - ця позиція повинна бути сильною. Також підтримують вступ НАТО і ЄС, при цьому заявляють, що це вирішить багато проблем з конфліктом на Сході і це і буде сильною позицією України. Також дуже багато говориться про люстрацію попередньої влади і боротьбі з

корупцією. Наводиться приклад про те, що вони люструвати багатьох зі своєї партії. Позитивним є те що, є заклик в зв'язку з війною всіх політичних сил об'єднається і закликають усіх людей України до патріотизму.

Також цікавим моментом нами було виділено згадка про соціологію і маніпуляції в соціологічних дослідженнях: «Не забувайте, що від виборів до виборів кожна влада через маніпуляції соціологією завжди свідомо занижувала рейтинг партії» Батьківщина »мінімум на 10%».

Гасло Олега Радковського «Час відповідальних вчинків і зважених рішень». Підтримує вступ в НАТО і ЄС, Реформа оборони і безпеки, армії, каже про податкову реформу і підтримує український патріотизм.

Мета Григорія Гріншпуна - «Зупинити безлад в економіці, дати бій корупції, очистити владу, збудувати Сучасний и потужного армію». Підтримує вступ в НАТО і ЄС, реформу оборони, безпеки і армії, підтримує люстрацію і боротьбу з корупцією, а також розглядає податкові реформи.

Володимир Хороших знов таки є наближення до народу, депутат називає себе «середньостатистичним підприємцем». Являє таке гасло «Жоден кандидат в депутати Ще не знає, Який Депутатський корпус буде з ним працювати рука об руку. Як голосуватимуть за його законопроекти решта депутатів ВР. тому головне, що можу сказати виборцям, - Я гарантую чесність!». Підтримує люстрацію і боротьбу з корупцією, піднімаються теми про освіту, охорону здоров'я, реформу оборони, безпеки і армії, проблеми з ЖКГ, теми соціальних виплат, підтримка незахищених верств населення.

В передвиборчих обіцянках Ольги Манохиної піднімається питання, про те, як необхідно реформувати армію, про люстрації і боротьбі з корупцією, децентралізації. Піднімається цікава тема про зняття депутатської недоторканності: «У цивілізованих країнах відсутній такий привілей. В цьому немає логіки – тільки народ може мене обирати, проте ніхто з народу не може з мене запитати?». В її передвиборчі обіцянки досить сильно піднімається тема патріотизму: «КОЖЕН громадянин України сьогодні – це активний патріот своєї країни».

Мета Анатолія Троця - «збудувати Сучасний Потужний армію, очистити владу, дати бій Корупції. »У його передвиборчі обіцянки піднімається питання,

про те, як необхідно реформувати армію і оборонний комплекс України, про люстрації і боротьбі з корупцією. порушуються такі теми як: підтримка середнього та малого бізнесу, правоохоронна система, освіта, судова реформа, аграрна реформа, вступ до ЄС.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження бачимо, що партією «Батьківщина» сімнадцять разів згадано права людини, а саме: права громадянина – такі як права на мирне життя, право на свободу, право захищати права людини через суд, незалежно від соціального статусу і достатку громадянина, права дітей та інвалідів, права громадян на тимчасово окупованих територіях, звичайно вони згадуються в зв'язку з війною і вступом в ЄС і що в них входить і як вони їх розуміють ані слова, але це досить відчутна зміна в порівнянні з 2012 роком. А також порушені такі теми: вступ до Європейського союзу та НАТО (тепер тільки в цьому напрямку розглядається) – 32 рази; реформа оборони і безпеки, армії – 22 рази; військово положення – 4 рази; патріотизм – 8 разів; проблема мови – 6 разів; люстрація і проблеми з корупцією – 42 рази; судова реформа – 6 разів; правоохоронна система – 2 рази; децентралізація – 4 рази; підтримка середнього і малого бізнесу – 7 разів; аграрна реформа – 7 разів; соціальні виплати – 2 рази; захист зелених зон, проблема екології – 4 рази; освіта – 8 разів; податкова реформа – 4 рази; охорона здоров'я – 4 рази; проблема ЖКГ – 2 рази; підтримка не захищених верств населення – 3 рази; залучення інвесторів – 1 раз; енергетичний реформа – 1 раз; економіка – 4 рази. За всіма даними можна побачити, що дану партію хвилює найбільше проблема люстрації і корупції, на другому місці за важливістю проблем вступ до Європейського союзу і НАТО.

Можна сказати, що Радикальна партія Олега Ляшка жартівливими репліками і гаслами намагається прилягти до себе виборця. Також є листівки з виправданнями - що теж показується в жартівливо-ненав'язливій формі. Часто звучать заклики до повстання людей проти тиранії влади. Досить велика увага приділяється патріотизму. Також, як і багато партій приділяє велику увагу корупції і люстрації. Багато говориться про аграрну реформу, охороні здоров'я, реформу оборони, безпеки і армії, вступ до Європейського союзу і НАТО, децентралізації, проблеми ЖКГ, підтримки середнього і малого бізнесу,

соціальних виплатах малозабезпеченим, пенсіонерам тощо. Були ще згадані такі теми: патріотизм – 7 разів; люстрація і проблеми з корупцією – 8 разів; децентралізація – 3 рази; аграрна реформа – 8 разів; вступ до Європейського союзу та НАТО (тепер тільки в цьому напрямку розглядається) – 5 разів; соціальні виплати – 4 рази; охорона здоров'я – 8 разів; реформа оборони і безпеки, армії – 2 рази; підтримка середнього і малого бізнесу – 1 раз; проблема ЖКГ – 6 разів; економіка – 4 рази. Отже, для цієї партії значущим є, як і для багатьох партій, проблема люстрації і корупції, а також аграрна реформа, патріотизм, охорона здоров'я.

Партія «Опозиційний блок» представляє себе як представники промислових регіонів України. Партії які при владі називають «партіями війни», себе ж «партією миру». Вся їхня передвиборна програма побудована на критиці пануючої партії. Дуже жорстко критикують партію влади з приводу війни на Сході України. Тому реформа оборони і безпеки, армії у них розписана у вигляді критики, і описана так «Українська держава ніколи не готувалася до повномасштабної війни - через залишковий принцип формування військового бюджету, тотальної корупції в системі управління, відсутність програми переоснащення армії». Часто згадуються проблеми з соціальними виплатами, з децентралізацією - яку вони підтримують, з проблемами ЖКГ, з корупцією - а саме, що Україна за рівнем корупції на 144 місці з 177. Зараз на 2017 рік вона піднялася в рейтингу і знаходиться на 131 місці [104]. Так що можна точно сказати, що боротьба з корупцією дала свої плоди. А так як вибори проходили 2014 році що це залишився рівень від минулої влади. Партією виділяється «Сім смертних гріхів влади» (правлячої влади): війна проти своїх; мародерство і корупція; жага влади; кумівство; соціальний крах держави. Провокація протестів. В якості підтвердження наводиться соціологічне опитування Інституту соціології НАН, згідно з яким у 32,1 % населення вважає, що погіршилося матеріальне становище, 27,6 % опитаних заявили, що рівень життя погіршився значно, лише 4,5 % відзначили грошовий прогрес. 60 % відзначили, що не мають ні копійки заощаджень. При цьому партія вказує на підвищення цін і тарифів; жадібність і всеїдність – вказується, що зросла кількість безробітних плюс додалися біженці. Крім цього заявляється

що за крайньої межею бідності живуть 4 млн. осіб; лінь, провалені реформи – наводяться збитки від війни. Також можна відзначити що люстрацію вони називають так званим «полюванням на відьом» і не підтримують її. Опозиційним блоком було розглянуто такі теми: люстрація і проблеми з корупцією – 4 рази; реформа оборони і безпеки, армії – 4 рази; соціальні виплати – 5 разів; децентралізація – 3 рази; проблема ЖКГ – 6 разів; економіка – 1 раз. Найбільш значущим для цієї партії можна виділити проблеми ЖКГ і соціальні виплати.

Партія «Самопоміч» позиціонує себе «Новою силою в парламенті». Партія заявляє, що в їх команді немає жодного депутата, які були раніше. Основну свою діяльність в передвиборних обіцянках вони бачать в люстрації і боротьбі з корупцією. Основні цінності, які ставить перед собою партія: реформа оборони і безпеки, армії, люстрація, децентралізація, енергетична реформа, вступ до Європейського союзу і НАТО, підтримка середнього та малого бізнесу, освіта, охорона здоров'я, судова реформа. Також вони заявляють, що в їх партії є ініціатор закону про люстрацію – Єгор Соболев. Наводяться дані соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова з 19 по 20 вересня 2014 року: «Українці за повне очищення парламенту» - понад 60 % українців не бажають бачити у Верховній Раді жодного колишнього народного депутата. Аналогічне Ставлення и до членів теперішнього Кабміну. Понад 50 % опитаних проти участі теперішніх міністрів у виборах до Верховної Ради. Натомість, українці підтримують участь у виборах громадських активістів (68,3 %), журналістів (54 %), науковців та експертів (69,3 %), командирів добровольчих батальйонів (59,5 %). Ганна Гопко розробила більше 50 законопроектів, 18 з яких вже проголосували. Серед них Закони України «Про вищу освіту», «Про доступ до публічної інформації», «Про прозорість держзакупівель». Її завдання: виконання реформ негайно; міжнародна дипломатія; підготовка якісних управлінців для роботи в центральних та місцевих органів влади. Андрій Садовий до ключових завдань відносить такі: децентралізація; кожне суспільство повинно самостійно керувати своєю міліцією, податковою, ДАІ; пошук нових людей і надання їм влади. Єгор Соболев став ініціатором закону про люстрацію. Його завдання: боротьба з

корупцією; люстрація влади; зменшення державного апарату і досягнення його прозорості. Семен Семенченко до своїх завдань відносить: завершення бойових дій на Донбасі; оборона і безпека держави (формування сучасної, технологічної армії і високоосвічених офіцерів); кожен повинен бути готовий захистити свою країну і свою сім'ю.

Таким чином, за результатами аналізу програми партії «Самопоміч» та програм її членів доходимо до висновку, що партією Самопоміч порушені такі теми: вступ до Європейського союзу та НАТО (тепер тільки в цьому напрямку розглядається) – 1 раз; підтримка середнього і малого бізнесу – 1 раз; освіта – 2 рази; охорона здоров'я – 1 раз; судова реформа – 1 раз; реформа оборони і безпеки, армії – 2 рази; люстрація і проблеми з корупцією – 11 разів; децентралізація – 2 рази; енергетична реформа – 1 раз; податкова реформа – 1 раз; соціальні виплати – 1 раз; економіка – 1 раз. Найбільш часто повторюваними, а отже і головними завданнями партії «Самопоміч», як в більшості партій до цього, були люстрація і проблеми з корупцією.

Самовисуванець Сергій Ківалов розглядав такі теми: зелена зона, екологія – 3 рази; спортивна інфраструктура – 1 раз; проблема мови – 2 рази; транспортна і морська інфраструктура – 6 разів; підтримка незахищених верств населення – 1 раз; судова реформа – 1 раз; реформа оборони і безпеки, армії – 1 раз; економіка – 1 раз. Отже, С. Ківалов наголошує в своїх передвиборчих обіцянках на морській інфраструктурі.

За результатами порівняльного аналізу двох досліджень 2012 та 2014 років, можна помітити: що проблема освіти і охорони здоров'я вийшли на друге місце. Децентралізація і проблема корупції так і залишилися на перших місцях. Останнім часом зростає увага до теми реформування армії. Така ситуація пояснюється конфліктом на Донбасі.

Порівняльний аналіз двох досліджень (передвиборчих обіцянок політичних партій та окремих політиків в 2012 і 2014 роках) дає змогу сформулювати наступні висновки:

- в 2014 році проблема забезпечення соціальної політики стала частіше зустрічатись в програмах політичних партій. На першому місці за цим показником перебуває партія «Батьківщина». Проте в передвиборчих

програмах не роз'яснюється які саме заходи передбачає забезпечення соціальної політики. Найчастіше декларується необхідність вирішення цієї проблеми. А основним шляхом політики вбачають вступ до ЄС та НАТО;

- в більшості партій спостерігається так званий «економічний детермінізм», коли соціальну політику пов'язують тільки з економікою;

- за темами можна чітко помітити, що проблема освіти і охорони здоров'я потрапили на друге місце. Децентралізація і проблема корупції так і залишилася на перших місцях. У зв'язку з війною піднялася тема реформ армії. Так само на перше місце вийшла економіка;

- в програмах політичних партій 2014 року частіше звучать питання забезпечення напрямків формування та реалізації соціальної політики держави. Проте механізми такої політики не прописані.

Таким чином основні протиріччя реалізації вітчизняної соціальної політики мають на сьогоднішній день багатовекторний характер. Окремої актуалізації та уваги при цьому заслуговують ті протиріччя чинники яких криються в істотних змістовних проблемах функціонування інституціональних утворень. В той же час, існуючи на сьогодні можливості соціологічної методології в їх діагностиці та подоланні дозволяють по-перше виявляти та структурувати дані протиріччя, а по-друге, формувати певні методики щодо вирішення даних протиріч для сталого розвитку майбутнього нашої держави.

Стосовно пріоритетів та напрямків соціальної політики, які мають отримати розвиток в нашій державі в результаті проголошення її соціальною, слід сказати, що в 2014 році інтерес політичних партій та кандидатів-мажоритарників до цієї сфери в порівнянні з 2012 роком зріс. Так, проблеми охорони здоров'я, освіти, соціальних виплат наявні майже в усіх передвиборчих програмах. Слід констатувати, що незважаючи на деяке підвищення уваги політичних партій та депутатів-мажоритарників до проблем соціальної політики, ця сфера потребує подальшого розвитку в передвиборчих програмах політичних партій та в свідомості громадян нашої країни.

Висновки до розділу 3.

У розділі зосереджено увагу на питаннях використання соціологічного знання в управлінні соціальним розвитком. Показано, що основним завданням управління соціальним розвитком є забезпечення реалізації потреб розвитку системи та підсистем суспільства, і здійснюється воно, в тому числі і завдяки реалізації соціальної політики, яка впроваджується через соціальне управління. Останнє розглянуто у науково-теоретичному та практичному вимірі як система, яку створено з функціонуючих частин, що об'єднані загальнонаціональними ідеями і цінностями щодо мети суспільного розвитку. Компоненти цієї системи можна розділити на суб'єкти управління та механізми управління.

Показано, що управління соціальним розвитком включає в себе такі стадії: соціальне прогнозування, проектування, планування, регулювання; безпосереднє керівництво різними соціальними процесами. При здійсненні управління соціальним розвитком використовуються різні методи та засоби: економічні, адміністративні, соціально-психологічні, а також специфічні соціальні. Продемонстровано, що на практиці зазвичай використовується комплекс взаємопов'язаних методів і засобів, які відповідають характеру об'єкта і вирішуваних завдань, що і забезпечує максимальну ефективність управління соціальним розвитком.

Визначено, що механізми управління, в свою чергу, складаються з програм соціального розвитку, законів та фінансування, які орієнтовані на задоволення потреб населення.

Доведено необхідність підтримання балансу державної та регіональної соціальної політики, що, насамперед, включає діалектичний взаємозв'язок соціальної політики різного рівня; здійснення моніторингу та оцінки регіональної соціальної політики для попередження та реалізації превентивних заходів щодо соціальної безпеки; вдосконалення підзаконних актів у регіонах і як наслідок внесення змін до діючого законодавства для підвищення рівня відповідальності суб'єктів соціальної політики; механізми щодо забезпечення соціальних стандартів та гарантій; підвищення інвестиційної діяльності; соціологічний моніторинг регіонів, але варто відзначити, що кожен структурний підрозділ місцевої влади, так чи інакше використовує соціологічну

інформацію для вирішення чи визначення першочергових завдань соціальної політики; надання знань у вигляді тренінгів, форумів, круглих столів, зарубіжних стажувань для працівників соціальної сфери тощо.

На основі емпіричних соціологічних даних виявлено протиріччя між цілями та результатами соціальної політики в Україні, між її цілями та потребами населення в цілому та його окремих груп, між результатами соціальної політики та потребами населення.

У результаті порівняльного аналізу передвиборчих програм політичних партій та окремих політиків встановлено, що проблема забезпечення соціальної політики стала частіше зустрічатись у програмах політичних партій, але в передвиборчих програмах не роз'яснюється, які саме заходи передбачає реалізації соціальної політики. Найчастіше декларується необхідність вирішення цієї проблеми через зв'язок соціальної політики лише з економічним становищем та певними заходами в цій сфері, але основна проблематика програмних документів пов'язана з процесом децентралізації та проблемами корупції, а теми освіти та охорони здоров'я залишаються другорядними. Питання ж забезпечення, напрямків формування та реалізації соціальної політики держави хоча й артикуються, але її механізми не сформульовано.

Зроблено висновок про те, що незважаючи на деяке підвищення уваги політичних партій та депутатів-мажоритарників до проблем соціальної політики, ця сфера потребує подальшої популяризації.

Основні положення цього розділу викладені у публікаціях автора [130; 131; 214]

ВИСНОВКИ

Трансформаційний період, що триває у нашому суспільстві протягом останніх десятиліть привертає увагу до вивчення соціальних феноменів, які його супроводжують, зокрема соціальної політики. Але на сьогодні соціальна політика в Україні майже не спирається на усталену методологічну базу. У дисертації обгрунтовано, що такою методологічною базою може стати соціологічна методологія, у зв'язку з тим, що в умовах активних трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасній Україні, в тому числі у соціальній сфері, все більшу роль відіграє не лише збір соціологічної інформації, а й її аналіз з перспективою використання для подальшого реформування нашого суспільства. Тому, на нашу думку, саме соціологічний підхід до вивчення питань соціальної політики дозволяє розглядати її у двох вимірах. З одного боку, вона є системою державних заходів, які спрямовано на захист громадянських, соціальних, культурних і економічних прав людини, що закріплені в Міжнародних актах і Конституціях держав. Це дає можливість для розвитку соціального потенціалу особистості («людського капіталу»), соціальної безпеки, її соціального захисту, підвищення якості життя. З іншого боку, це система соціальних відносин і взаємодії соціальних груп, суспільних верств, соціальних спільнот, центром яких є людина, а головною метою - її соціальний захист і соціальний розвиток, добробут, життєзабезпечення та суспільна безпека населення в цілому.

Ключовою особливістю досліджень у сфері соціальної політики є їх міждисциплінарний характер. За подібних умов важливим є визначення евристичного потенціалу методологій та підходів, які використовуються для створення теоретичних та практичних моделей в сфері соціальної політики.

На нашу думку, важливим є акцентувати увагу на тому, що завдяки використанню соціологічної методології в соціальній політиці можливо сформувати дієвіші складові механізму її реалізації, які зможуть забезпечити не лише власне функціонування, а й регуляцію соціально-правових відносин, організаційні форми реалізації соціальної політики держави, зокрема соціальне страхування, пенсійне забезпечення тощо.

Однією ж з ключових особливостей соціологічного розуміння соціальної політики, на нашу думку, є аналіз різних прошарків суспільства, які мають виокремлюватися за різними критеріями, що дозволить визначити напрямки, специфіку реалізації та систему соціальних показників для визначення стану розвитку соціальної політики. В зазначеному контексті зроблено висновок щодо важливості соціологічної інформації про стан громадської думки, яка стає одним з вагомих різновидів інформаційно-комунікативного зв'язку державного управління та громадянського суспільства. Ми вважаємо, що подібне бачення соціальної політики в контексті соціогуманітарних наук формує необхідність виділення окремої спеціальної соціологічної теорії соціальної політики, яка має не лише теоретичне значення, а й практичне для державного управління в сфері соціальної політики.

Розуміння ж соціальної політики як системи управлінських, регулятивних, організаційних заходів держави, спрямованих на встановлення та регулювання у суспільстві певної системи соціальних відносин, зокрема як відносин рівності та нерівності, в свою чергу передбачає визначення соціальних відносин крізь призму відносин між соціальними групами; відносин диференціації в суспільстві; ставлення та оцінок соціальної реальності індивідами, спільнотами та суспільством в цілому. Це надає подібним відносинам суб'єктивного, особистісного характеру, в тому числі через те, що вони складаються через задоволення життєвих потреб та інтересів людей.

Соціальне управління ми розуміємо як управлінську діяльність з урахуванням потреб інтересів і цінностей соціальних груп, тобто це управління соціальними відносинами. До суб'єктів управлінського процесу віднесено державні інститути, які повинні визначити, яку модель або концепцію приймає конкретна держава з приводу цілей соціального розвитку та їх досягнення.

Встановлено, що соціальна політика виконує три головні функції: економічну (стимулювання різних видів економічної діяльності), політичну (створення соціально-економічних передумов для збереження політичної рівноваги в суспільстві) і стратегічну (створення соціально-економічних умов для збереження і розвитку «людського капіталу», забезпечення необхідного рівня життя для всіх груп населення, доступу до медичного обслуговування, освіти,

культурних цінностей). Також визначено набір індикаторів, що утворюють певну системну модель, до якої входять макроекономічні, соціально-економічні та соціальні показники, що характеризують стан економіки країни, певний політичний режим і залежну від них соціальну політику.

Не менш важливим, на наш погляд, є розуміння соціальної політики як одного з засобів консолідації суспільства, яка є важливою характеристикою соціальних та політичних систем різного типу, а в різних типах держав вона ґрунтується на іноді взаємовиключних підставах та досягається комплексом принципово протилежних заходів.

У результаті порівняльного аналізу методів консолідації суспільства нами виділено моделі реалізації соціальної політики в різних типах держав, а також той вплив, який вона здійснює для забезпечення консолідації суспільства. Соціальна політика держав, які використовують деструктивні методи консолідації суспільства, що характеризуються формуванням у населення країни відчуття страху перед зовнішнім світом та впевненості у власній безпорадності, а, отже, інфантильної вдячності власній державі за надання будь-якого захисту (зокрема, соціального). Соціальна політика держав, які використовують конструктивні методи консолідації суспільства, що характеризуються формуванням активної громадянської позиції у населення та високого ступеню особистісної відповідальності за власний добробут та повагою до прав людини. Також нами було окремо виділено соціальну політику держав перехідного типу, які знаходяться в транзитному стані та впроваджують трансформації методів консолідації суспільства (соціальна політика держав, які переходять від деструктивних до конструктивних методів консолідації суспільства, та соціальна політика держав, які переходять від конструктивних до деструктивних методів консолідації суспільства).

В результаті аналізу особливостей розуміння та реалізації соціальної політики нами було сформульовано необхідність дослідження питань прав людини в контексті соціальної політики, що дозволило конкретизувати мету соціальної політики та остаточно виокремити її з економічної політики. В зазначеному контексті ми акцентуємо увагу на такому різновиді соціальних відносин, який регулюється цінностями і нормами, що містяться в системі прав

людини - соціально-правових відносинах. Суб'єктами соціально-правових відносин є громадянин з одного боку, і державний орган – з іншого. Об'єкти соціально-правових відносин нами визначаються за аналогією до об'єктів правовідносин, отже під ними розуміються різні матеріальні, духовні та соціальні блага. Особливість соціально-правових відносин полягає у характері відносин між двома групами суб'єктів: громадянами чи, в окремих видах відносин, сім'ями, тобто тими, хто має право на отримання певного виду соціального забезпечення та державними органами. Структура ж соціально-правових відносин складається з наступних елементів: суб'єкти, об'єкт та зміст.

Виділяючи соціальні права в окрему групу прав у загальній системі прав і свобод людини і громадянина, у дисертації акцентовано увагу на тому, що реалізація кожного з них вимагає чіткої діяльності держави, яка має абсолютно відповідати соціальним вимогам і соціальним інтересам громадян. Таким чином, в основі забезпечення всіх без винятку соціальних прав лежить специфічна діяльність держави, яка спрямовується на практичну реалізацію конституційно визначених соціальних стандартів гідного життя людини та громадянина.

В умовах активних трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасній Україні, в тому числі у соціальній сфері, підвищується значення ролі та місця соціологічної інформації для подальшого реформування нашого суспільства. Соціологічний аналіз трансформації ціннісних орієнтацій різних верств населення, динаміки політичних преференцій, соціального статусу, можливостей соціальної мобільності тощо, не тільки надає дослідникам та суспільству інформацію про певний стан суспільної свідомості та поведінки, але й помітно діє на них самим фактом такого звертання, тобто хоча і опосередковано, впливає на реалізацію соціальної політики в державі.

Визначено також й недоліки використання соціологічної інформації, які обумовлені швидкоплинністю та мінливістю суспільної думки, яка легко піддається маніпуляціям з боку третіх осіб; ризиком свідомих або несвідомих фальсифікацій даних; зрештою, неготовністю, недостатньою освіченістю, небажанням населення брати участь в обговоренні тих чи інших питань тощо.

Ефективне використання соціологічної інформації, зокрема в соціальній політиці передбачає безпосередню участь органів державної або муніципальної

влади. Особливу увагу необхідно приділяти залученню експертів до збору та вивченню соціологічної інформації, для аналізу поточної ситуації та перспектив розвитку соціальної політики. Так, уряди деяких країн та органи місцевої влади формують підрозділи, до складу яких входять консультанти-соціологи, які не лише контролюють правильність проведення опитування, а забезпечують теоретичне та емпіричне обґрунтування, а також аналіз отриманої інформації.

Соціальна політика реалізується через соціальне планування і управління. Головним завданням управління соціальним розвитком є забезпечення реалізації потреб розвитку суспільства як системи та його окремих підсистем. Значення такого управління полягає у визначенні показників і критеріїв соціального розвитку, визначенні соціальних проблем, а також розробці та застосуванні методів їх вирішення з метою досягнення параметрів соціальних процесів і відносин, які було заплановано або визначено. До суб'єктів соціального управління запропоновано віднести також громадські організації і самих громадян. Визначено, що механізми управління, в свою чергу, складаються з програм соціального розвитку, законів та фінансування. Програми розробляються суб'єктами управлінського процесу як спосіб реалізації потреб населення, пов'язаних з охороною здоров'я, соціальним захистом, освітою, зайнятістю тощо.

Визначено, що участь органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації дозволить сконцентрувати увагу на забезпеченні та підтриманні балансу державної та регіональної соціальної політики, що, насамперед, включає діалектичний взаємозв'язок соціальної політики різного рівня; здійснення моніторингу та оцінки регіональної соціальної політики для попередження та реалізації превентивних заходів щодо соціальної безпеки; вдосконалення підзаконних актів у регіонах і як наслідок внесення змін до діючого законодавства для підвищення рівня відповідальності суб'єктів соціальної політики; механізми щодо забезпечення соціальних стандартів та гарантій; підвищення інвестиційної діяльності; соціологічний моніторинг регіонів, але варто відзначити, що кожен структурний підрозділ місцевої влади, так чи інакше використовує соціологічну інформацію для вирішення чи визначення першочергових завдань соціальної політики; надання знань у

вигляді тренінгів, форумів, круглих столів, зарубіжних стажувань для працівників соціальної сфери тощо.

Проведений в межах дисертаційного дослідження порівняльний аналіз передвиборчих програм політичних партій та окремих політиків дозволяє зробити висновок, що проблема забезпечення соціальної політики набула більшої значущості, але все одно носить декларативний характер.

Визначення ж змісту та основних проблем соціальної політики, а також практик використання соціологічної методології, виявлені через експертне опитування, дозволили зауважити, що існує відносно високий рівень обізнаності експертів щодо різних аспектів соціальної політики. Визначення напрямків соціальної політики, на думку експертів, залежить від соціальних та політичних зміни у суспільстві, які й детермінують появу нових напрямків соціальної політики, саме тому їх перелік не може бути вичерпним. Основним може вважатися підхід щодо напрямків соціальної політики, який пов'язано з визначенням пріоритетності окремих її аспектів. Важливим в контексті нашого дослідження є те, що під час реалізації своєї діяльності всі експерти у той чи інший спосіб використовують соціологічну інформацію для складання соціальних програм та соціальних проектів, але майже не залучають професіоналів для проведення кількісних та якісних соціологічних досліджень.

Узагальнюючи експертну оцінку соціальної політики в Україні, зроблено висновок про те, що основним шляхом вирішення проблемних питань у сфері соціальної політики є розвиток ринку праці, створення нових робочих місць на основі новітніх технологій, адаптація наукової та освітньої сфер відповідно до актуальних потреб суспільного розвитку, нових форм суспільного життя, максимальне використання існуючих трудових ресурсів в системі суспільного виробництва, ефективна економіка і політика.

До перспектив застосування такого підходу можна віднести вивчення напрямків соціальної політики щодо різних соціальних груп, використання створених в результаті соціологічного аналізу систем соціальних показників для визначення стану соціального розвитку суспільства. Важливою складовою цього процесу є соціокультурні зміни, які відповідають новим формам суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. С. Социологический словарь. 2008. Словари и энциклопедии. URL: <https://www.psyoffice.ru/slovar-s229.htm>
2. Добренёв В. И. Методологические и эпистемологические проблемы формирования теоретического знания в социологии. *Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология*. 2013. № 1. С. 5–32.
3. Арон Р. К. Ф. / А. А. Кара-Мурза. *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Мысль, 2010. 2816 с.
4. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами. *Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Бех В. П. Соціальна політика як стратегія менеджменту соціальної роботи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління* : збірник наукових праць. Випуск 7. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. С. 185-191.
6. Бідан В. Гуманістична складова соціальної політики в умовах економічних трансформацій. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 5. С. 41-44.
7. Богданов Е. В. Природа и сущность права граждан на жилище. *Вестник института права СГЭА. Актуальные проблемы правоведения*. Научно-теоретический журнал. 2002. № 3. С. 63-68.
8. Большой словарь по социологии, проект. URL: <http://www.rusword.com.ua/>
9. Бурдые П. Социология политики : пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1993.
10. Бычек Т. В. Проблемы классификации и гарантированности социальных прав человека и гражданина в Российском государстве. *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд.* 2012. № 1. С. 13-19.

11. Болингброк Г., Лабутина Т. Л. *Большая российская энциклопедия* : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов; 2004 – 2017. Т. 3. «Банкетная кампания» 1904 — Большой Иргиз. Москва : Большая российская энциклопедия, 2005. С. 726.
12. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Київ : Атлант ЮЕМСІ, 2007. 207 с.
13. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии. *Социология* : пер. с нем. под ред. Л. Г. Ионина. Мсква : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 448 с.
14. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ, 1998. С. 104-156.
15. Шмелева Н. Б. Интегративные основы социальной работы как учебной дисциплины. *Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса*. 2012. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integrativnye-osnovy-sotsialnoy-raboty-kak-uchebnoy-distipliny>
16. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. Москва : Юрид. лит., 1985. 176 с.
17. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. Москва : Норма, 1997. 304 с.
18. Вольтер : Статьи и материалы / под ред. М. П. Алексеева. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1947. 224 с.
19. Волянська О. В. Права людини як предмет соціологічного дискурсу. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2009. № 2. С. 211-217.
20. Воржецов А. Г. Правовое социальное государство: Запад и Россия. Казань : Изд-во Казан. гос. технолог. ун-та, 1999. 84 с.
21. Кузьмин П. Гражданское общество: проблемы и трудности становления в современной Украине. *Наукові праці*. Вип. 150. Том 162. С. 13–17.
22. Всеобщая декларация прав человека (от 10 декабря 1948 г.): принята резолюцией 217А (III) Генеральной Ассамблеи ООН. Действующее международное право: в 3 т. Москва, 1997.

23. Встреча на высшем уровне «Планета Земля», Рио-де-Жанейро, 1992.
URL: <http://www.un.org/ru/development/progareas/global/earthsummit.shtml>
24. Лыгина М. А. К осмыслению концептуальных основ философии социальной работы. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2010. № 4.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-osmysleniyu-kontseptualnyh-osnov-filosofii-sotsialnoy-raboty>
25. Гаврилова Ю. В. Основные подходы к гарантиям экономических прав в европейских конституциях. *Права человека в современном обществе (к 60-летию и Всемирному дню прав человека)* : Сборник материалов межвузовской научно-практической конференции (Москва, 6 декабря 2005 г.) / отв. ред. О. В. Собченко, М. Р. Шагалов, А. Ю. Шумилов. Москва : Российский новый университет, 2006. С. 63-67.
26. Гаджиев Г. А. Защита основных экономических прав и свобод предпринимателей за рубежом и в Российской Федерации. Опыт сравнительного исследования. Москва : Манускрипт, 1995. 232 с.
27. Гансова Е. А. Соціологічний вимір політичних відносин. Сучасний вимір держави та права : збірник наукових праць / під ред. В. І. Терентьєва, О.В. Козаченка. Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2008. 91 с.
28. Нечуйкина Е. В. Проблемы правового регулирования социальной работы (историографический обзор). *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2008. № 49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemu-pravovogo-regulirovaniya-sotsialnoy-raboty-istoriograficheskiy-obzor> (дата звернення: 04.03.2020).
29. Гидденс Э., Саттон Ф. Основные понятия в социологии. Москва : Высшая Школа Экономики, 2016. 336 с.
30. Гілко В. І., Кормич Л. І., Гансова Е. А. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку Одеського регіону : монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. 376 с.
31. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. Москва, 1993.
32. Голованов О. Краткий словарь по социологии. Кыштым : Изд-во Юж.-Урал. гос. ун-та, 2001. 215 с.

33. Головаха Е., Горбачик А., Любивая Т., Панина Н., Середа В., Урсуненко К. Субъективная надежность: теория и метод измерения (ИСН). *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2008. № 1.
34. Данилов М. А. (1899-1973) : биобиблиогр. указ. / акад. пед. наук СССР, Науч.-исслед. ин-т общ. педагогики, Гос. науч. пед. б-ка им. К. Д. Ушинского. Москва : Изд-во Акад. пед. наук СССР, 1988. 66 с.
35. Дикон Б. и др. Глобальная социальная политика. Киев : Основы, 2000. 346 с.
36. Диференціація життєвого рівня населення. Держстат України. 1998-2015. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvvg_rik/dvvg_u/duferen2010_u.htm
37. Диференціація життєвого рівня населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
38. Дікон Б., Хан М., Стабс П. Глобальна соціальна політика. Харків : Основы, 1999. С. 62-64.
39. Добренев В. И., Кравченко А. И. Методы социологического исследования. Москва : ИНФРА-М, 2004. С. 426-430.
40. Добренев В. И., Кравченко А. И. Система социологического знания. *Социология*. 2015. № 3. С. 150–168.
41. Добренев В. И., Кравченко А. И. Природа социологического знания. В 8-ми кн.: Серия: История социологии: методологические поиски и теоретические решения. Москва : Русайнс, 2018. 168 с.
42. Докторов Б. Джордж Гэллуп: это имя будут знать и в XXI веке. *SPb Business Omnibus*. 2000. № 3. С. 43.
43. Документ ООН A /Conf/151/26/ Rev.1(Vol.1). С. 3-7.
44. Дослідження Gallup - рівень життя українців впав до нових мінімумів. *Бізнес Закарпаття. Обласне об'єднання організацій роботодавців "Закарпаття". ОООРЗ*. URL: <https://www.businessz.com.ua/news/27/429>
45. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение : пер. с фр., сост., послесл. и прим. А. Б. Гофмана. Москва : Канон, 1995. 352 с. (История социологии в памятниках).

46. Кедді Дж, Вергез К. Електронна демократія: сподівання та проблеми / пер. з англ. С. Соколик. Київ : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2008. 196 с.

47. Євдокимова І. А. Оцінювання соціальної політики: особливості та тенденції розвитку в світі та в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2013. № 1053. Вип. 31. С. 15.

48. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 р. № 433'IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi'bin/laws/main.cgi?nreg=433'15>

49. Зайняте населення за регіонами у 2014 році. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/rp_reg/reg_u/zn_2014_u.htm

50. Зайняте населення за регіонами у 2015 році. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/rp/rp_reg/reg_u/zn_2015_u.htm

51. Зайняте населення за регіонами у 2016 році. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/rp/rp_reg/reg_u/zn_2016_u.htm

52. Зайняте населення за регіонами у 2017 році. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/rp_reg/reg_u/zn_2017_u.htm

53. Зайняте населення за регіонами у 2018 році. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_zn_u.htm

54. Зайнятість та безробіття. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

55. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ : Парламент, 1999. 247 с.

56. Заславская Т. И. Трансформация российского общества. *Социологический журнал*. 1995. № 3. С. 7.

57. Челнокова Г. Б. Социальное законодательство, направленное на защиту от бедности в России. Москва : Проспект, 2009. 104 с.
58. Иваненко В. А., Иваненко В. С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционно-правовые аспекты. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 404 с.
59. Иванов О. И. Социальная напряженность: основные показатели, методы выявления и измерения. *Теория и критика экономических реформ*. 1994. № 5. С. 22–28.
60. Индекс человеческого развития Украины — ниже среднего в Европе. ZN.UA. URL: <http://racurs.ua/news/8032-indeks-chelovecheskogo-razvitiya-ukrainy-nije-srednego-v-evrope>
61. Євдокимова І. А. Держава як суб'єкт соціальної політики: еволюція ідеї та сучасна дискусія. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. 2014. Вип. 20. С. 196–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2014_20_34
62. Исследование построения показателей социального развития и планирования. Москва, 1979.
63. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки : посібник для всіх : пер. з англ. О. М. Мокровольського. Київ : Веселка, 1993. 192 с.
64. Карпова Ю. А. Инновации, интеллект, образование. Москва, 1998.
65. Касьянов В., Нечипуренко В. Социология права : словарь специальных терминов. Ростов на Дону : Феникс, 2001. 480 с.
66. Кінаш І. П. Склад і структура соціальної інфраструктури. *Вісник соціально економічних досліджень*. 2012. Вип. 3 (46). Ч. 2. С. 171–176.
67. Бержель Ж.-Л. Общая теория права : пер. с франц. Москва : Nota bene, 2000. 576 с.
68. Кіянка І. Б. Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2003. 18 с.
69. Погребняк С. Л. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право. 240 с.

70. Коломійчук В. С. Сучасні соціальні процеси в Україні: актуальність дослідження, особливості трансформації. *Регіональна економіка*. 2003. № 1. С. 87-91.

71. Комплексна оцінка бідності в Україні на регіонах за перше півріччя 2011-2013 роки : аналітична записка. *Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і Міністерства економічного розвитку і торгівлі*. URL: <http://www.idss.org.ua/monitoring.html>

72. Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах за 2010-2015 роки : аналітична записка. Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Київ, 2016. URL: https://idss.org.ua/arhiv/2010_2015_otsinka_bidnosti.pdf

73. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2015-2016 роки : аналітична записка. Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Київ, 2017. URL: https://idss.org.ua/arhiv/2015_2016_otsinka_bidnosti.pdf

74. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за I півріччя 2016-2017 років: аналітична записка. Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Київ, 2017. URL: https://idss.org.ua/arhiv/2016_2017_otsinka_bidnosti_pivroku.pdf

75. Страшун Б. А. К вопросу о понятии конституционного права. *Журнал российского права*. 2006. № 10 (118). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-konstitutsionnogo-prava>

76. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

77. Семигіна Т. В. Зелена соціальна робота: чи потрібна вона Україні? *Сучасні проблеми екологічної психології: життєве середовище особистості у психологічному вимірі* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 травня 2018 року, Київ) / за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. С. 105–109. URL : <https://www.researchgate.net/>

78. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу : від плюралізму до синтезуючої єдності. Вінниця : УНІВЕРСУМ, 1999. 430 с.

79. Костенко О. Зловживання кримінальним законом: поняття і шляхи протидії. *Право України*. 2005. № 8. С. 72-75.

80. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 Київ, 2004. 235 с. С. 215-235.

81. Кравцова Т. М. Правові форми залучення громадськості до регуляторної діяльності державних установ у сфері господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 4. С. 22–28.

82. Добренев В. И. Ценностные ориентиры современной социологии. *Социологические исследования*. 2009. № 8. С. 108–115.

83. Добренев В. И. Кризис нашего времени в контексте теории социокультурной динамики П. Сорокина: пророчество о судьбах мира и России. *Вестник Московского университета*. Серия 18: Социология и политология. 2010. № 1. С. 5–21.

84. Крикунова А. А. Социальные права человека: понятие, система и юридическая природа. *Пробелы в российском законодательстве*. 2009. № 4. С. 90-92.

85. Кутуєв П. В. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. Київ : Сталь, 2005. 500 с.

86. Лопушняк Г. С. Державні соціальні стандарти, гарантії та нормативи: сутнісно-проблемні аспекти. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 491–499. URL : <http://nbuv.gov.ua>

87. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень. Київ, 2017. 110 с.

88. Лепихов М. Социальное государство и правовое регулирование социальной защиты населения. *Право и жизнь*. Независимый правовой журнал. Москва : Манускрипт, 2000. № 31. С. 25-41.

89. Лобанова А. С. Соціально-політичне партнерство у контексті українських реалій: постановка проблеми. *Методологія, теорія, та практика*

соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. № 16. С. 302-305.

90. Дьякова Л. В. Социальная политика преодоления бедности в Чили (1990-2004). *Латинская Америка*. 2005. № 9. С. 15-29.

91. Малейн Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. Москва, 1992. 40 с.

92. Україна витрачає великі гроші на медицину, але якість медпослуг не відповідає витратам. Світовий банк. URL: https://censor.net.ua/ua/news/447789/ukrayina_vytrachaye_velyki_groshi_na_medytsynu_ale_yakist_medposlug_ne_vidpovidaye_vytratam_svitovyyi

93. Маслова О. М. Количественная и качественная социология: методология и методы (по материалам «Круглого стола»). *Социология: методология, методы и математические модели*. 1995. № 5–6. С. 15–21.

94. Бодак А. В. Теоретико-методологические аспекты разработки социальных программ. *Отечественный журнал социальной работы*. 2008. № 2. С. 4-16.

95. Антропов В. В. Система социальной защиты населения в Италии. *Управление персоналом*. 2006. № 8. С. 48-57.

96. Международное сотрудничество и права человека (социальные и экономические права) / отв. ред. А.Н. Разумович. Москва : ИНИОН, 1981. 52 с.

97. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура : пер. с англ. Е. Н. Егоровой, и др.; науч. ред. З. В. Коганова. Москва : АСТ, Хранитель, 2006. 873 с.

98. Мельниченко А. А. Соціальна інженерія як фактор забезпечення стійкого розвитку соціальних систем. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2012. № 1 (13). С. 73–78.

99. Михайльова К. Г., Єременко Ю. В. Сучасні ризики самореалізації обдарованих учнів в Україні та роль соціальної політики в їх реалізації.

100. Мищенко І. Здоров'я населення України, як чинник формування трудових ресурсів в системі безпеки життєдіяльності. *Україна: аспекти праці*. 2004. № 3.

101. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Права людини (основні міжнародно-правові документи). Київ : Наук. думка, 1989. С. 28.
102. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ООН 1966). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
103. Міські програми. *Офіційний сайт міста Одеса*. URL: <https://omr.gov.ua/ua/open-city/programs/>
104. Морозова Т. В., Белая Р. В., Мурина С. Г. Оценка качества жизни на основе индикаторов социально-экономического благополучия населения. *Труды Карельского научного центра РАН*. 2013. № 5. С. 140-146.
105. Моторнюк У. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 23-26.
106. Нагорний Б. Г., Яковенко М. Л., Яковенко А. В. Студентство і сучасність. Київ : Арістей, 2005. 164 с.
107. Наумова Н. Ф. Социальная политика в условиях запаздывающей модернизации. *Социологический журнал*. 1994. № 1. С. 7.
108. Нерсесова Е. Х. Гносеологический аспект проблемы социальных показателей. Москва, 1981.
109. Новікова О. Ф. Інноваційні підходи до формування соціальної політики в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх викликів. *Соціально трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 80-88.
110. Гарашкина Н. В. Формирование профессиональной компетентности будущих специалистов социальной работы: методологический анализ. Гаудеамус, 2002.
111. Овод Ю. Інноваційні технології у соціальній роботі : збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. 2016. № 3(5). С. 175-183.
112. Осадча Г. И. Социология социальной сферы. Москва : Академический проспект, 2003. С. 42-43.
113. Семигіна Т. В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник Академії*

праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2015. URL : <http://nbuv.gov.ua/>.

114. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identity-3.pdf

115. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ru/>

116. Оцінка рейтингу регіонів України. Урядовий кур'єр. 2015. № 71. С. 4.

117. Гусякова Л. Г. Виталистская модель теории и практики социальной работы : монография. Барнаул : Азбука, 2006. 196 с.

118. Парсонс Т. О структуре социального действия. Москва : Академический проект, 2002. 880 с.

119. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем. *Американская социологическая мысль*. Москва, 1996. С.462-478.

120. Платон. Собр. соч. в 4-х т. Т. 3.

121. Плахова Е. Качество жизни: концепции и практика. *Грань*. 2003. № 4 (30). С. 115-119.

122. Плотинский Ю. М. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов. Москва : Логос, 1998. 280 с.

123. Маслова О. М. Качественная и количественная социология: методология и методы (по материалам круглого стола). *Социология*. Москва, 1995. № 5–6.

124. Почасовая оплата труда в Украине в 3 раза меньше, чем в самой бедной стране в ЕС. BusinessViews. URL: http://www.20khvylyn.com/delo/economics/economics_14963.html

125. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII-ВР URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

126. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>

127. Программа развития ООН: индекс человеческого развития в странах мира. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>

128. Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности. Москва : Мысль; ИРИСЭН, 2010. 447 с.

129. Павлега Е. С. Социальная политика в контексте прав человека. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Соціологія і політичні науки. 2013. Т. 18, Вип. 3(19). С. 98-102.

130. Павлега О. С. Предмет та об'єкт соціології соціальної політики. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2015. Вип. 9. С. 86-93.

131. Павлега Е. С. Социальная структура общества и адресный характер социальной политики. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. Серія: Соціологія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Т. 244. Вип. 232. С. 85-89.

132. Павлега О. С. Права людини як складова частина соціальної політики. *Перспективи*. Соціально-політичний журнал. Серія : філософія. 2015. № 2(64). С. 76-82.

133. Павлега О. С. Соціальна політика як політика держави в сфері соціальних відносин. *Релігія та Соціум*. Міжнародний часопис. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. № 1-2 (33-34). С.58-64.

134. Павлега Е. С. Права человека как ценностные ориентиры социальной политики. *Актуальні дослідження в соціальній сфері : Четверта міжнародна науково-практична конференція, 17 листопада 2014 р., м. Одеса, 2014*. С. 85-87.

135. Павлега О. С. Соціальна політика як політика держави в сфері соціальних відносин. Китай – Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва : Міжнародна науково-практична конференція, 27-28 травня 2019 р., м. Одеса, 2019. С. 168-176.

136. Павлега О. С. Поняття і сутність соціально-правових відносин // Ольвійський форум – 2019: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XIII Міжнародна науково-практична конференція, 6-9 червня 2019 р., м. Миколаїв, 2019. С. 34-36.
137. Пригожин А. И. Нововведения: стимулы и препятствия. Москва, 1989.
138. Пригожин А. И. Современная социология организаций. Москва, 1995.
139. Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник. Київ, 2018. 71 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf
140. Рівень безробіття в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>
141. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск : Изд-во НГУ, 1995. 532 с.
142. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. Москва : Норма-Инфра-М, 1998. 672 с.
143. Руденко В. М. Соціальна політика держави та роль фінансових органів в її реалізації. Адміністративна реформа в Україні. Київ, 2000. С. 14-21.
144. Савин С. Д. Политическая стабильность в изменяющемся обществе : автореф. дис. канд. соц. н. : 23.00.02. Санкт Петербург, 2003. 29 с.
145. Савостьянова В. Б. Роль государства в реализации конституционных прав граждан на пенсионное обеспечение и социальные льготы. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 78-85.
146. Доэл М., Шадлоу С. Практика социальной работы : пер. с англ. Москва, 2007.
147. Святець Ю. А. Злами в історії як точки біфуркації. *Альманах теорії та історії*. 2008. Вип. 3. Ч. 1. С. 297-318.
148. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі. Київ : Пульсари, 2003. 252 с.
149. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2002. № 1. С. 31-37.

150. Середній клас в Україні: Критерії ідентифікації. Центр Разумкова, 2014. URL: http://old.razumkov.org.ua/upload/1416488104_file.pdf
151. Скуратівський В. Соціальні цінності українського суспільства. Київ: УАДУ, 2001.
152. Дамаскин О. Социальная политика Европейского союза: уроки для России. *Обозреватель – Observer*. 2005. № 12. С. 69-74.
153. Гребенщиков Э., Барина М. ЕС: стратегия повышения качества жизни. *Человек и труд*. 2003. № 1. С. 42-46.
154. Слісаренко І. Нові акценти зовнішньої політики України: інформаційно-комунікаційний аспект. *Персонал*. 2005. № 10. С. 30–36.
155. Смирнова А. А., Егорова М. С. Основные цели, задачи и функции социальной политики. *Молодой ученый*. 2015. № 11. 4. С. 208-211. URL: <https://moluch.ru/archive/91/20113/>
156. Сорокин П. Социологические теории современности. Москва : Политиздат, 1992. 320 с.
157. Социальная инженерия / под ред. Ю. Резника, В. Щербины. Москва : Союз, 1994. 147 с.
158. Социальное государство и защита прав человека / отв. ред. : Е. А. Лукашева. Москва : Изд-во ИГиП РАН, 1994. 147 с.
159. Социальное государство : краткий словарь-справочник / В. А. Александров и др. Москва : Акад. труда и соц. отношений, 2002. 447 с.
160. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Москва : Издательство, 2000. 488 с.
161. Социология. Словарь / сост. Т. Е. Зерчанинова. Екатеринбург : УрАГС, 2006. 64 с.
162. Социология : Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. Минск : Книжный Дом, 2003. 1312 с.
163. Соціальний захист населення як система поняття та види. *Osvima.UA*. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/law/9897/>

164. Соціальні індикатори рівня життя населення України. Статистичний збірник. Київ, 2018. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sirn2017pdf.pdf

165. Беззубик К. В. Содержание и методика психосоциальной работы в системе социальной работы. Москва : ИНФРА-М, 2008. 168 с.

166. Коваліско Н. В., Каменська Т. Г. Соціальне знання та соціальні технології. *Соціальні технології: заради чого? Яким чином? З яким результатом?*: монографія / Колектив авторів, наук. ред. В.І. Подшивалкіна. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. 546 с. С. 60-64 URL: <http://www.uk.x-pdf.ru/5pedagogika/106045-1-socialni-tehnologii-zaradi-chogo-yakim-chinom-yakim-rezultatom-monografiya-odesa-onu-udk-3164-31677-159-001-bbk-60.php>

167. Ставлення українців до медичної реформи, 2017. URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2017-10-1/>

168. Стресові ситуації в житті українців 2014 р. Сайт Київського міжнародного інституту соціології – соціологічні та маркетингові дослідження. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=497>

169. Стресові ситуації в житті українців. 2018. Сайт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=824&page=1&t=7>

170. Сирота І.М. Прямо соціального забезпечення в Україні. Харків : Одісей, 2001. 384 с.

171. Сулакшин С. С. «Ценности» и «цели» в функционировании и эволюции сложной социальной системы. Москва : Научный эксперт: материалы научного семинара, 2012. Вып. 2. 90 с.

172. Войтенкова Г.Ф. Социальная поддержка семей с детьми в США. *Народонаселение*. 2007. № 4. С. 94-106.

173. Смутчак З. В., Ситник О. Ю., Остапенко О. М. Активізація соціальних інновацій як передумова розвитку людських. *Економічний часопис XXI*. 2015. № 7-8(1). С. 94-97.

174. Тимчасовий регламент діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 черв. 2000 р. № 915. Офіційний Вісник України. 2000. № 24. С. 51–92.

175. Экспертные оценки в социологических исследованиях. Киев, 1990.

176. Тённис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии = Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie. Москва : Фонд Университет, Санкт Петербург : Владимир Даль, 2002. 450 с.

177. Трошков Е. А. К вопросу о социальных правах гражданина и человека. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 3. С. 223-225.

178. Удовлетворенность уровнем жизни в регионах Украины. URL : <http://rian.com.ua/infografika/20160118/1003706219.html>

179. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. Москва : Мысль, 1978. 272 с.

180. Украинцы считают главными проблемами войну, коррупцию и экономику – опрос. Однако.su. URL: <http://odnako.su/news/politics/-408267-ukraincy-schitayut-glavnyimi-problemami-voynu-korrupciyu-i-ekonomiku-opros/>

181. Григорьев С. И., Гуслякова Л. Г., Говорухина Г. В. Ноосферная социология жизненных сил, благополучия человека и общества – концептуальная основа социальной работы в XXI столетии. *Уровень жизни населения регионов России*. 2018. № 4 (210). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/noosfernaya-sotsiologiya-zhiznennyh-sil-blagopoluchiya-cheloveka-i-obschestva-kontseptualnaya-osnova-sotsialnoy-raboty-v-xxi-stoletii>

182. Франк С. Л. А. В. Соболев. *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Мысль, 2010. 2816 с.

183. Антропов В. В. Социальная защита и экономическая интеграция ЕС: механизмы воздействия. *Труд за рубежом*. 2008. №41. С. 95-103.

184. Фурса В. А. Зростання зовнішнього боргу як загроза економічній безпеці України. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18

листоп. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 472 с. С. 431-433.

185. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». Москва : Праксис, 2007. 208 с. ISBN 978-5-901574-61-4.

186. Центр интегрированных услуг в Одессе – единственный в Украине, максимально адаптированный к европейской системе. URL: https://zik.ua/ru/news/2018/07/19/tsentr_yntegryrovannih_uslug_v_odesse__edynstvenniy_v_ukrayne_maksymalno_1369639

187. Центр інтегрованих соціальних послуг. URL: <http://omr.gov.ua/ru/essential/5577/>

188. Чекунов Н. А. Социальное правовое государство: вопросы теории и практики. Правоведение. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2003. № 4. С. 250-258.

189. Чупров В. И. Социальная инновация. *Социологическая энциклопедия*: В 2 т. Т. 2. М., 2003.

190. Лиходей О. А. Решение проблем бездомности силами государства: (зарубежный опыт). *Социально-гуманитарные знания*. 2005. № 3. С. 298-312.

191. Каргалова М. В. Система социальной защиты в Европе: модели, измерения, перспективы. *Труд за рубежом*. 2008. №2. С. 103-121.

192. Штомпка П. Доверие в эпоху глобализации. *Социальная политика и социология*. 2006. № 4. С. 8-15.

193. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры) : пер. с нем. Москва : Прогресс, 1982.

194. Эбзеев Б. С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. Москва : Юрид. лит., 2005. 576 с.

195. Исаченко Т. М. Основные направления совершенствования социальной политики ЕС. *Труд за рубежом*. 2007. № 4. С. 68-80.

196. Юнацкевич П. И., Чигирев В. А., Савенко И. В., Ведмецкая Л. В. Нравственное развитие взрослого человека. Санкт-Петербург : ИОВ ПАНИ, 2009. 44 с.

197. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1995. 332 с.
198. Добренъков В. И., Зырянов В. В., Темнова Л. В. Социально-технологический подход в создании модели деятельности социолога. *Социология образования*. 2011. № 12. С. 4–14.
199. Якубін О. Пікалюк Д. Деякі теоретичні аспекти вивчення соціальних інновацій: поширення, закріплення, вимірювання // *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2014. № 3/4 (23/24). С. 146–152.
200. Якість виборів: Україна у вимірі міжнародних демократичних стандартів : (тези міжнародної конференції «Якість виборів»). Лабораторія законодавчих ініціатив : 13-14 вересня 2007 року. URL: <http://www.parlament.org.ua/>.
201. Яковенко А. В. Сенси життя, як соціальна проблема в суспільстві, що глобалізується : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології». Харків, 2012. 44 с.
202. Ярошенко С. С. Синдром бедности. *Социологический журнал*. 1994. № 2. С. 43-50.
203. Яценко Л.Д., Коломієць О.О. Ризикогенні чинники соціальної напруженості в Україні. *Стратегічна панорама*. 2016. № 2. С. 121-127.
204. 2016-й: політичні підсумки - загальнонаціональне опитування. URL: <http://dif.org.ua/article/2016-y-politichni-pidsumki-zagalnonatsionalne-opituvannya>
205. Петухова О. В. Консолідація: сутність і види. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 130–135.
206. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/>
207. Lewis O. La vita. New York : Random House, 1966.
208. Urmonas A. Socialinių technologijų konceptualių modelių pritaikymo administracinėje teisėje paieška. *Jurisprudencija*. 2017. № 6 (96). P. 9-15.
209. Westley F. Making a Difference Strategies for Scaling Social Innovation for Greater Impact Social Innovation Generation, University of Waterloo. 2008. 18 p.

210. Harrisson D., Széll G., Bourque R. Social Innovation, the Social Economy and World Economic Development. Bern, Switzerland : Peter Lang D. Vol. 17. 2009. 469 p.

211. The Centre for Social Innovation, Toronto. URL: <http://socialinnovation.ca/innovation>

212. Mumford M. D. Pathways to Outstanding Leadership: A Comparative Analysis of Charismatic, Ideological, and Pragmatic Leadership. Mahwah, NJ: Erlbaum. 2006.

213. Leibfried S. Welfare-State Trajectories of the European Community / Otto H.-U., Floesser G. (eds.) How to Organize Prevention. Berlin. 1991. P. 17- 60; Leibfried S. Europe's Could-Be Social State. Social Policy and Post-1992 European Integration / Adams W.J. (ed.). Europe after 1992. Michigan University Press. 1992. P. 97-118.

214. Pavlega O. S. The modern methodology of social policy in Ukraine. Nauka i studia. Psychologia i socjologia filologiczne nauki. 2015. № 7(138). P. 5-10

215. Tirmass R. Developing Social Policy in Conditions of Rapid Change. London. Allen &Unwin. P. 262.

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Павлега Е. С. Социальная политика в контексте прав человека. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Соціологія і політичні науки. 2013. Т. 18, Вип. 3(19). С. 98-102.
2. Павлега О. С. Предмет та об'єкт соціології соціальної політики. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2015. Вип. 9. С. 86-93.
3. Павлега Е. С. Социальная структура общества и адресный характер социальной политики. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. Серія: Соціологія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Т. 244. Вип. 232. С. 85-89.
4. Павлега О. С. Права людини як складова частина соціальної політики. *Перспективи*. Соціально-політичний журнал. Серія : філософія. 2015. № 2(64). С. 76-82.
5. Павлега О. С. Соціальна політика як політика держави в сфері соціальних відносин. *Релігія та Соціум*. Міжнародний часопис. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. № 1-2 (33-34). С.58-64.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

6. Pavlega O. S. The modern methodology of social policy in Ukraine. *Nauka i studia. Psychologia i socjologia filologiczne nauki*. 2015. № 7(138). P. 5-10

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Павлега Е. С. Права человека как ценностные ориентиры социальной политики // Актуальні дослідження в соціальній сфері : Четверта міжнародна науково-практична конференція, 17 листопада 2014 р., м. Одеса, 2014. С. 85-87.

8. Павлега О. С. Соціальна політика як політика держави в сфері соціальних відносин // Китай – Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва : Міжнародна науково-практична конференція, 27-28 травня 2019 р., м. Одеса, 2019. С. 168-176.

9. Павлега О. С. Поняття і сутність соціально-правових відносин // Ольвійський форум – 2019: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XIII Міжнародна науково-практична конференція, 6-9 червня 2019 р., м. Миколаїв, 2019. С. 34-36.